

Auteursrechterlijke overeenkomst

Opdat de Universiteit Hasselt uw eindverhandeling wereldwijd kan reproduceren, vertalen en distribueren is uw akkoord voor deze overeenkomst noodzakelijk. Gelieve de tijd te nemen om deze overeenkomst door te nemen, de gevraagde informatie in te vullen (en de overeenkomst te ondertekenen en af te geven).

Ik/wij verlenen het wereldwijde auteursrecht voor de ingediende eindverhandeling met

Titel: Vrouwelijk ondernemerschap in Turkije. Een analyse van de noden van een groeiend marktpotentieel
Richting: 2de licentie TEW - major Internationaal zakenwezen Jaar: 2008

in alle mogelijke mediaformaten, - bestaande en in de toekomst te ontwikkelen - , aan de Universiteit Hasselt.

Niet tegenstaand deze toekenning van het auteursrecht aan de Universiteit Hasselt behoud ik als auteur het recht om de eindverhandeling, - in zijn geheel of gedeeltelijk -, vrij te reproduceren, (her)publiceren of distribueren zonder de toelating te moeten verkrijgen van de Universiteit Hasselt.

Ik bevestig dat de eindverhandeling mijn origineel werk is, en dat ik het recht heb om de rechten te verlenen die in deze overeenkomst worden beschreven. Ik verklaar tevens dat de eindverhandeling, naar mijn weten, het auteursrecht van anderen niet overtreedt.

Ik verklaar tevens dat ik voor het materiaal in de eindverhandeling dat beschermd wordt door het auteursrecht, de nodige toelatingen heb verkregen zodat ik deze ook aan de Universiteit Hasselt kan overdragen en dat dit duidelijk in de tekst en inhoud van de eindverhandeling werd genotificeerd.

Universiteit Hasselt zal mij als auteur(s) van de eindverhandeling identificeren en zal geen wijzigingen aanbrengen aan de eindverhandeling, uitgezonderd deze toegelaten door deze overeenkomst.

Ik ga akkoord,

VAN HESPEN, Jasper

Datum: 20.11.2008

Vrouwelijk ondernemerschap in Turkije

Een analyse van de noden van een groeiend marktpotentieel

Jasper Van Hespen

promotor :

Prof. dr. Mieke VAN HAEGENDOREN

Eindverhandeling voorgedragen tot het bekomen van de graad
Licentiaat in de toegepaste economische wetenschappen major
internationaal zakenwezen

Voorwoord

Dit eindwerk vormt het sluitstuk van mijn opleiding toegepaste economische wetenschappen aan de Universiteit Hasselt. Ik heb gekozen voor het onderwerp "Vrouwelijk ondernemerschap in Turkije. Een analyse van de noden van een groeiend marktpotentieel". Dit onderwerp had mijn voorkeur omdat ik, na mijn studies in Istanbul, interesse had om Turkije op een andere en betere manier te leren kennen. Niet enkel paste dit onderwerp bij de major internationaal zakenwezen, het vormde eveneens een goede overgang naar mijn verdere studies in de internationale relaties en diplomatie.

Deze eindverhandeling is tot stand gekomen dankzij de steun en de hulp van een aantal personen. Daarom zou ik graag deze mensen willen bedanken. In de eerste plaats wil ik mijn promotor, professor dr. Mieke Van Haegendoren, bedanken voor haar begeleiding en deskundig advies die een noodzakelijke bijdrage waren om deze eindverhandeling in de juiste richting te sturen.

Op de tweede plaats wil ik alle mensen bedanken die me informatie verschaft hebben en die me geholpen hebben een dieper inzicht te verwerven. Hierbij denk ik ondermeer aan Prof. Levent Soysal van de Kadir Has Universiteit en Utku Oren, vriend en medestudent tijdens mijn studies in Turkije.

Graag wil ik mijn ouders bedanken omdat ze me de kans hebben gegeven om te studeren. Zonder hun morele en financiële steun was dit niet mogelijk geweest. Ook dank ik hun voor het nalezen van de teksten en om me voldoende tijd te gunnen om aan dit project te werken.

Ten laatste wil ik mijn vriendin en mijn vrienden bedanken voor het nalezen van de teksten, het ontstressen en alle steun die ze me hebben gegeven.

Samenvatting

In dit onderzoeksrapport proberen we meer licht te werpen op het vrouwelijk ondernemerschap in Turkije. Meer specifiek proberen we te achterhalen wat de eigenschappen en noden van deze doelgroep zijn en welke ondersteuning ze reeds ontvangen. Om dit te kunnen onderzoeken, bestuderen we eerst de toestand van de Turkse economie. Vervolgens gaan we na hoe aantrekkelijk het algemene ondernemerschapklimaat in Turkije is en welke de positie van vrouwen in de Turkse maatschappij is.

Turkije is een dynamische opkomende markt. Het is een ontwikkelingsland dat best wordt gedefinieerd wordt als een transitie-economie. Vanaf de jaren '80 heeft er een volledige omschakeling plaatsgevonden van het economisch beleid, dat een positieve invloed had op de Turkse economie. In 2000 en 2001 vinden er twee crisissen plaats die zware gevolgen hebben voor de economie. Het hervormingsproces na deze crisissen leidt tot een indrukwekkend herstel van de economie en een gelijkstemming met de andere OESO landen. De stroomversnelling in het proces van het kandidaat-lidmaatschap van de EU, is in belangrijke mate verantwoordelijk voor de positieve economische evolutie.

Volgens de Gender-related Development Index van de VN en het Gender Gap Report van het World Economic Forum is er een grote ongelijkheid tussen mannen en vrouwen in de Turkse maatschappij. We stellen vast dat meer mannen deelnemen aan het onderwijs dan vrouwen en dat de deelname van vrouwen vanaf het middelbaar onderwijs (52.2% in 2006) zeer laag is. De toegang tot onderwijs is in het bijzonder belangrijk voor Turkse vrouwen, omdat vrouwen opvallend sneller tot de arbeidsmarkt worden aangetrokken wanneer ze een hoger diploma bezitten. De participatiegraad van vrouwen in de economie (27.0%) is de laagste van alle OESO landen. De helft van alle vrouwen werkt in de landbouwsector, ondanks de grote migratie van het platteland naar de steden. Dankzij recente institutionele aanpassingen hebben mannen en vrouwen dezelfde legale status. Deze aanpassingen vormen een belangrijke stap in het dichten van de kloof tussen de geslachten.

Via drie studies van de OESO wordt aangetoond dat 99.8% van de Turkse ondernemingen KMO's zijn. De meesten zijn zeer klein, leveren slechts een kleine contributie aan de economie en gebruiken weinig kapitaal. De meerderheid is actief in de handels-, ambachtelijke of industriële sector. Fundamentele zwakheden van het segment zijn het gebrek aan voldoende technologie en slechte toegang tot financieringsmogelijkheden. Aan de hand van het Doing Business Report 2008 wordt aangetoond dat Turkije vrij aantrekkelijk is voor buitenlandse ondernemers, ondanks moeilijkheden i.v.m. licenties en het tewerkstellen van werknemers. Verder worden de institutionele ondersteuningsmechanismen besproken. Een algemene overheidsstrategie ontbreekt

en onvoldoende instituties en consultancybedrijven bieden ondersteuning aan. De instituties die dit wel doen, zoals KOSGEB, hebben meestal te weinig middelen om hun doel ten volle te bereiken of hebben een doelpubliek dat te klein is.

In het vijfde deel wordt de kern van het onderzoek bereikt: het vrouwelijk ondernemerschap in Turkije. Vrouwelijke ondernemers zijn een recent fenomeen in Turkije. Het gaat om een kleine groep (15% van de ondernemers) die actief is in de handels-, computer-, gezondheids- en dienstensector. Via ondermeer de veldonderzoeken van Turan, Kara, Ufuk en Özgen worden de eigenschappen van de vrouwelijke ondernemers en hun ondernemingen besproken. Turkse vrouwelijke ondernemers hebben gedragingen die erop kunnen wijzen dat ze conservatiever zijn dan mannelijke ondernemers. Ze zijn sterk in het omgaan met mensen en zwak op het gebied van financiële zaken. Ze hebben meestal een hogere opleiding dan mannen uit dezelfde sector en gebruiken ondernemerschap als een middel om minder afhankelijkheid te zijn van de familie en hun participatiegraad in de economie te doen stijgen. Hun ondernemingen zijn zeer jong en de meesten van hen (82%) hebben minder dan vijf werknemers in dienst.

De specifieke noden en problemen van Turkse vrouwelijke ondernemers zijn: het verkrijgen van financiële middelen, rollenconflicten, cultuurgerelateerde problemen, de toegang tot onderwijs en problemen i.v.m. de sociale zekerheid. In overeenstemming met het algemene ondernemerschap, is het grootste probleem voor vrouwelijke ondernemers het verkrijgen van financiële kredieten. Slechts 3.2% van de vrouwelijke ondernemers maakt gebruik van bankleningen. Oorzaken hiervoor zijn enerzijds de zwakke structuur van de financiële sector en anderzijds culturele opvattingen die een drempel vormen voor vrouwen.

Hoewel de Turkse cultuur minder traditioneel en minder religieus is dan de Arabische cultuur, spelen familie en religie nog steeds een belangrijke rol in de individuele economische gedragingen. Omwille van de patriarchale samenleving vormen cultuurgerelateerde problemen en de bijhorende rollenconflicten dan ook belangrijke drempels voor vrouwelijke ondernemers. Er wordt aangetoond dat vele vrouwelijke ondernemers slachtoffer zijn van discriminatie alvorens ze de arbeidsmarkt betreden, omdat vastgeroeste rollenpatronen hun mobiliteit beperken. In vele gevallen leiden hun rollen als moeder, huisvrouw en vrouw tot conflicten met hun rol als ondernemer. Traditionele opvattingen zoals het voorbehoud van betaald werk voor mannen en de restrictie van vrouwen om deel te nemen in bepaalde types van werk, vormen drempels voor vrouwelijke ondernemers. Ook is er een zekere druk van de overheid om terug te keren naar een patriarchaal model.

We veronderstellen dat een betere toegang tot het onderwijs voor vrouwen, noodzakelijk is om vrouwelijk ondernemerschap te stimuleren. Verder wordt er aangetoond dat er enkele elementen ontbreken in het legaal statuut van zelfstandigen.

Uit de analyse van het ILO over de ondersteuningsmechanismen voor vrouwelijk ondernemerschap blijkt dat er een toegenomen aandacht is voor het thema. Er kan een onderscheid gemaakt worden tussen de vraaggeleide programma's van de NGO's en de aanbodgeleide programma's van o.a. de overheidsinstellingen. Beiden hebben zowel voor- als nadelen. Een algemeen omkaderend beleid vanuit de overheid ontbreekt nog steeds. Samen met het gebrek aan coördinatie, samenwerking, controle en evaluatie van de verschillende instellingen en organisaties, leidt dit voor vele programma's tot inefficiëntie omwille van slechte implementatie of een onjuiste keuze van de doelgroep.

Er wordt besloten dat er onvoldoende ondersteuning is voor het vrouwelijk ondernemerschap in Turkije. Ondanks de toegenomen aandacht voor het thema, is er nood aan verder onderzoek en nood aan kwalitatief betere statistische informatie.

Inhoudsopgave

Voorwoord

Samenvatting

Inhoudstabel

Lijst van tabellen en figuren

Lijst met afkortingen

Hoofdstuk 1: Inleiding	12
1.1 Het praktijkprobleem	12
1.2 De probleemstelling.....	14
1.2.1 Afleiden van de deelvragen	15
1.3 Verklaring titelbegrippen.....	15
1.4 Het onderzoeksopzet	17
Hoofdstuk 2: De Turkse economie.....	18
2.1 Algemeen.....	18
2.2 De geschiedenis van de Turkse economie tot de crisisjaren 2000 en 2001.....	19
2.3 De crisisjaren 2000 en 2001	20
2.4 Het hervormingsproces en de huidige status.....	22
2.5 Het lidmaatschap van internationale economische organisaties	23
2.6 De Europese Unie.....	25
Hoofdstuk 3: De positie van de vrouw in de Turkse samenleving.....	27
3.1 Algemeen.....	27
3.2 Vrouwen in het onderwijs.....	28
3.3 De Arbeidsmarkt.....	31
3.3.1 De participatiegraad van vrouwen in de economie	31
3.3.2 De huidige status van vrouwen op de arbeidsmarkt	34
3.4 De legale status van de vrouw	38
Hoofdstuk 4: Ondernemerschap in Turkije.....	41
4.1 Definities ondernemerschap en KMO's	41
4.2 Huidige status van het Turkse ondernemerschap en de KMO's	43

4.2.1 Karakteristieken	43
4.2.2 Knelpunten	44
4.2.3 Ondernemen vanuit het buitenland	47
4.3 Ondersteuningsmechanismen van de overheid	49
4.3.1 De Ontwikkelingsorganisatie voor Kleine en Middelgrote Industriële Ondernemingen (KOSGEB).....	49
4.3.2 De Organisatie voor Technologische Ontwikkeling in Turkije (TTGV) en de Onderzoeksraad voor Wetenschap en Technologie in Turkije (TUBITAK)	50
4.3.3 Conclusie	51
Hoofdstuk 5: Vrouwelijke ondernemers in Turkije	53
5.1 Situering.....	53
5.2 Eigenschappen.....	54
5.2.1 Eigenschappen van de ondernemer.....	54
5.2.2 Eigenschappen van de onderneming	57
5.3 Problemen en noden.....	57
5.3.1 Financiële middelen.....	58
5.3.4 Rollenconflicten	59
5.3.3 Cultuurgerelateerde problemen	60
5.3.2 Onderwijs	62
5.3.3 Sociale zekerheid.....	62
Hoofdstuk 6: Acties en programma's ter promotie van het Turkse vrouwelijke ondernemerschap.....	63
6.1 De institutionele omgeving	63
6.1.1 Het algemeen directoraat voor de status van vrouwen (KSGM).....	63
6.1.2 De organisatie voor Staatsplanning (DPT)	64
6.1.3 De Ontwikkelingsorganisatie voor Kleine en Middelgrote Industriële Ondernemingen (KOSGEB).....	65
6.1.4 Het Zuidoostelijk Anatolisch Project (GAP)	65
6.1.5 De Confederatie van Handelaars en Ambachten van Turkije (TESK)	66
6.1.6 De Vakifbank, Ziraat Bank en Halkbank	66
6.2 De Internationale instellingen en de Europese Unie	68
6.3 De Turkse NGO's	69
6.3.1 De Associatie van Vrouwelijke Ondernemers (KAGIDER).....	69
6.3.2 De Vereniging voor de Steun voor Vrouwenwerk (KEDV)	70
6.3.3 Het Grameen-Diyarbakir Project	71

6.3.4 De Ontwikkelingsorganisatie in Turkije (TKV)	72
6.3.5 Het Centrum voor Vrouwen (KAMER)	72
6.4 Conferenties ter promotie van het Turkse vrouwelijke ondernemerschap	73
6.4.1 De tweede OESO conferentie over KMO's en globalisatie	73
6.4.2 Strategieën voor de economische ontwikkeling van vrouwen in de GAP regio	73
6.4.3 Het Netwerk voor vrouwelijke ondernemers en Wereldforum voor vrouwen.....	74
6.5 Evaluatie van de acties en programma's	74
6.5.1 Implementatie en motivatie	74
6.5.2 Beleid- en implementatiebeperkingen.....	75
 Hoofdstuk 7: Conclusies.....	 80
 Literatuurlijst.....	 85

Lijst van tabellen

Tabel 3.1: Netto schoolparticipatie in de primaire en secundaire graad in Turkije in 1996 en 2006	29
Tabel 3.2: De tewerkstelling per sector in 2004	35
Tabel 4.1: KMO definities gebruikt in Turkije en in de EU	42
Tabel 4.2: Verspreiding van informatie- en communicatietechnologie	45
Tabel 4.3: Financiering van investeringen in de Turkse ondernemingen	46
Tabel 4.4: Indicatoren van het Doing Business 2008 rapport	48
Tabel 4.5: Subsidies verdeeld door TUBITAK vanaf het jaar 1995 tot 2004.....	51
Tabel 5.1: Vrouwelijke ondernemers per sector (per leeftijd).....	54
Tabel 5.2: Vrouwenwerk in de Kayseri provincie (2000).....	60
Tabel 6.1: Microkredieten einde 2006	71

Lijst van figuren

Figuur 2.1: Jaarlijkse reële groei van het Bruto Nationaal Product (%).....	21
Figuur 2.2: Consumer Price Inflatie (%).....	22
Figuur 3.1: De leeftijd-participatie profielen volgens opleiding van mannen in Stedelijk Turkije in 2002	30
Figuur 3.2: De leeftijd-participatie profielen volgens opleiding van vrouwen in Stedelijk Turkije in 2002	31
Figuur 3.3: Het percentage van mannen en vrouwen van de actieve bevolking met een job in 2004	32
Figuur 3.4: Het verschil tussen mannen en vrouwen in jaarlijkse gemiddelde toenames van de tewerkstellingsgraad in 2004	32
Figuur 3.5: De economische participatiegraden van 1988 - 2004 (vanaf de leeftijd van 15 jaar) .	33
Figuur 3.6: Het percentage van vrouwelijke academici en professoren in Europa (1998 - 2002)...	36

Afkortingen

AKP:	Adalet ve Kalkınma Parti (Gerechtigheids -en Ontwikkelingspartij)
BNI:	Bruto Nationaal Inkomen
BNP:	Bruto Nationaal Product
CAS:	Country Assistance Strategy
ÇATOM:	Çok Amaçlı Toplum Merkezlerinde (Administratieve Polyvalente Gemeenschapscentra voor Regionale Ontwikkeling)
CEDAW:	Verdrag voor de Eliminatie van Alle Vormen van Discriminatie tegen Vrouwen
DPT:	Devlet Planlama Teşkilatı (De organisatie voor Staatsplanning)
EEG:	Europese Economische Gemeenschap
ESI:	Europees Stabiliteitsinitiatief
EU:	Europese Unie
FIT:	Flanders Investment and Trade
GAP:	Güneydoğu Anadolu Projesi (Zuidoostelijk Anatolisch Project)
GDI:	Gender-related Development Index
GGR:	Gender Gap Report
IGEME:	Ihracatı Geliştirme Etüd Merkezi (Ondersecretariaat van het Eerste Ministerie voor Buitenlandse Handel)
IGO:	Intergouvernementele Organisatie
ILO:	Internationale Arbeidsorganisatie
IMF:	Internationaal Monetair Fonds
IPC:	Beleidscentrum van Istanbul
KAGIDER:	Turkiye Kadın Girişimciler Derneği (Associatie van Vrouwelijke Ondernemers in Turkije)
KAMER:	Kadin Merkezi (Centrum voor Vrouwen)
KEDV:	Kadin Emeğini Değerlendirme Vakfı (Vereniging voor Steun voor Vrouwenwerk)
KMO:	Kleine en Middelgrote Ondernemingen
KOSGEB:	Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (De Ontwikkelingsorganisatie voor Kleine en Middelgrote Industriële Ondernemingen)
KSGM:	Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (Algemeen Directoraat voor de Status van Vrouwen)
KÜSGET:	Ontwikkelingsorganisatie voor Kleine en Mediumgrote Industrieën
NAVO:	Noord-Atlantische Verdragsorganisatie
NGO:	Niet-gouvernementele Organisaties

OESO:	Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling
SBA:	Stand-by Overeenkomst
SEGEM:	Industriële Training- en Ontwikkelingscentrum
SIS:	Staatsinstituut voor Statistiek
TEKMER:	Teknoloji Geliştirme Merkezleri (Centrum voor Technologieontwikkeling)
TESK:	Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu (Confederatie van Handelaars en Ambachten van Turkije)
TKV:	Türk Kalp Vakfı (Ontwikkelingsorganisatie in Turkije)
TOBB:	Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (Unie van de Kamer van Koophandel, de Maritieme Handel en de Goederen Exchanges van Turkije)
TTGV:	Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı (Organisatie voor Technologische Ontwikkeling in Turkije)
TUBITAK:	Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (Onderzoeksraad voor Wetenschap en Technologie in Turkije)
TÜSIAD:	Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (Turkish Industrialists' and Businessmen's Association)
UFT:	Ondersecretariaat van Buitenlandse Handel
UN:	Verenigde Naties
UNDP:	Ontwikkelingsprogramma van de Verenigde Naties
UNECE:	Economische Commissie voor Europa van de Verenigde Naties
UNIDO:	Industriële Ontwikkelingsorganisatie van de Verenigde Naties
USD:	United States Dollar
WB:	Wereldbank
WEP:	Vrouwen Ondernemerschapprogramma
WHO:	Wereldhandelsorganisatie
YÖK:	Yükseköğretim Kurulu (Raad voor Hoger Onderwijs)

HOOFDSTUK 1: INLEIDING

1.1 Het praktijkprobleem

“De duidelijke verschillen in de wereldeconomie hebben de status van de vrouw op de arbeidsmarkt grondig veranderd. Nieuwe mogelijkheden zijn tevoorschijn gekomen, maar dit wil ook zeggen dat er nieuwe uitdagingen zijn ontstaan. Als een resultaat hiervan moeten nieuwe denkwijzen overwogen worden. Als antwoord op deze nieuwe uitdagingen blijken de leiderschapskwaliteiten van vrouwen en hun speciale capaciteiten en kwaliteiten zeer goed van pas te komen.” (Couglin, 2002: 5).

Initiatieven om micro- en kleine ondernemingen op te starten worden in vele landen gezien als remedies voor structurele veranderingen op de arbeidsmarkt en als buffermechanisme om armoede en sociale onrust te beperken. Ondernemerschap is een instrument om mogelijkheden te geven aan groepen die minder kansen krijgen zoals vrouwen, mensen met lage inkomens en etnische minderheden (OESO, 2001). Daarom wordt vrouwelijk ondernemerschap in verschillende landen gebruikt als een middel om gelijkheid tussen mannen en vrouwen in de samenleving te creëren, vrouwen meer zeggenschap te geven en ongelijkheden in de inkomensverdeling weg te werken (Poverty Reduction and Economic Management Unit, 2003).

Vrouwelijke ondernemers spelen ook een belangrijke rol in het creëren van welvaart en jobs. Door de opgedreven concurrentie op de geglobaliseerde markten staan de grote industriële ondernemingen steeds onder druk om te herstructureren en werknemers te ontslaan. Dit resulteert in onzekerheden die vaak uitmonden in politieke, sociale en economische onrust. In deze onstabiele economische omgeving, zijn het de kleine ondernemingen die een belangrijke rol spelen in het creëren van jobs. Een groeiend aantal van deze nieuwe, kleine ondernemingen overal ter wereld worden geleid door vrouwen. Ter illustratie: in de VSA zorgen de ondernemingen die in het bezit zijn van vrouwen voor 12 miljoen jobs, terwijl de 500 grootste bedrijven (de Fortune 500) slechts voor 11.7 miljoen jobs zorgen. Verder is vastgesteld dat vrouwelijke ondernemers de algemene economische groei stimuleren. Vrouwen worden gezien als innovators en innovatie stimuleert de algemene economische groei (Couglin, 2002).

In de vorige paragrafen is duidelijk geworden dat vrouwelijke ondernemers een positieve invloed hebben op economieën omdat ze welvaart en jobs creëren. Wat minder evident blijkt te zijn, is dat de groei van het aantal vrouwelijke ondernemers ook voordelen oplevert voor de samenleving en voor deze vrouwen zelf. Sinds WO II heeft er een groeiende instroom plaatsgevonden van vrouwen op de westerse arbeidsmarkten, gedeeltelijk gemotiveerd door de drang om financieel onafhankelijk en zelfstandig te worden. Andere factoren hebben te maken met het feit dat voor

vele gezinnen uit de middenklasse één inkomen niet meer voldoende is, met stijgende scheidingscijfers en met het stijgend aantal vrouwen als hoofd van een huishouden. Verder zetten de veranderde waarden en opvattingen over gelijkheid tussen de geslachten vele vrouwen ertoe aan zelfrealisatie buiten het huishouden te zoeken (Starcher, 1999).

Toch zijn in vele regio's in de wereld de economische groei, de welvaart- en jobcreatie, de armoedebestrijding en de gelijkheid van seksen als resultaat van vrouwelijk ondernemen beperkt omwille van een aantal drempels. Deze drempels bestaan er voor mannen en vrouwen, maar meestal hebben ze een grotere invloed op vrouwen dan op mannen. Volgens het ILO is dit te wijten aan de wijze waarop vrouwen in bepaalde samenlevingen gepercipieerd worden, aan de rollen en verantwoordelijkheden toegewezen aan vrouwen en aan ongelijke machtsrelaties tussen mannen en vrouwen (Kantor, 2001).

Maar hoe zit het nu met deze ongelijkheid in Turkije? Statistieken van OESO (2001) laten zien dat ongeveer 28% van alle ondernemers in de landen die tot de organisatie behoren vrouwen zijn, terwijl ditzelfde cijfer in Turkije slechts 15% bedraagt. De meeste Turkse vrouwen zijn op de nationale arbeidsmarkt nog steeds terug te vinden in de onbetaalde primaire sector (de landbouwsector of huishoudens) of hebben laagbetaalde jobs. Deze verdeling van tewerkstelling tussen mannen en vrouwen is niet veranderd tijdens het voorbije decennium en de overgrote meerheid van vrouwen (67%) werkt nog steeds onbetaald in het gezin.

Het streven naar gelijkheid tussen mannen en vrouwen kreeg speciale aandacht op het moment dat Turkije zich in 1999 kandidaat stelde om lid te worden van de EU en werd één van de belangrijkste voorwaarden voor de toetreding. De Europese Unie heeft namelijk een uitgesproken verbintenis om te streven naar gelijkheid tussen mannen en vrouwen, een verbintenis die vastgelegd is in het verdrag van de Europese Commissie (Bozkurt, 2006). Uit het jaarlijkse Gender Gap Report gepubliceerd door het World Economic Forum blijkt duidelijk er in Turkije nog veel verbetering nodig is op dit vlak. In 2006 stonden ze op de 105^e plaats, 22 plaatsen onder Cyprus dat als laagst scorende EU-lidstaat op de 83^e plaats stond. Ook op vlak van economische participatie en mogelijkheden bevond Turkije zich op de 106^e plaats (World Economic Forum, 2006).

1.2 De probleemstelling

Volgens een recent rapport van de OESO (2004) over de Turkse KMO's, is er nood aan onderzoek naar de problemen en noden van Turkse vrouwelijke ondernemers bij de start van hun onderneming en het verdere verloop ervan. Welke zijn de specifieke noden van deze doelgroep? Door middel van deze informatie kan er ontdekt worden welke programma's en activiteiten er nodig zijn vanuit de Turkse overheid en NGO's om Turkse vrouwen meer te betrekken in de zakenwereld en het ondernemerschap. Met dit onderzoek wil ik hieraan bijdragen.

Het onderzoek bestaat uit vijf delen. De eerste drie delen handelen over de omgeving van Turkse vrouwelijke ondernemers: de Turkse economie, de status van het ondernemerschap in Turkije en de positie van de vrouw in de Turkse maatschappij. In de laatste twee delen richten we onze aandacht op vrouwelijke ondernemers en op de huidige initiatieven ter ondersteuning van vrouwelijke ondernemers.

In het eerste deel onderzoeken we de economische situatie van Turkije. Wat kunnen we opmaken uit de macro-economische statistieken? Zijn er evoluties waarneembaar in de Turkse economie? Welke veranderingen heeft Turkije ondergaan in het laatste decennium met betrekking tot de eventuele toetreding tot de Europese Unie?

In het tweede deel zullen we de positie van de vrouw in Turkije onderzoeken. We zullen verder uitdiepen hoe Turkije scoort op de verschillende criteria van de 'Gender Gap Index' en verscheidene andere indexen. Hierbij zullen we drie belangrijke vragen stellen. Deze vragen zijn: Krijgen Turkse mannen en vrouwen voldoende kansen om deel te nemen aan het onderwijs? Welke is de positie van vrouwen in de maatschappij en op de arbeidsmarkt? En hebben Turkse mannen en vrouwen dezelfde legale status?

Het derde deel zal handelen over ondernemen in Turkije. Hoe aantrekkelijk is Turkije voor ondernemers? Welke zijn de kenmerken van het Turkse ondernemerschap en zijn er knelpunten? Welke ondersteuning krijgen ondernemers van de overheid en NGO's?

Uiteindelijk richten we in het vierde deel onze aandacht op de kern van het onderzoek: het vrouwelijke ondernemerschap in Turkije. We onderzoeken welke de kenmerken zijn van vrouwelijke Turkse ondernemers en hun ondernemingen. Maakt deze doelgroep een groot deel uit van de economie en in welke sectoren zijn ze actief? Hebben ze eigenschappen die verschillen van mannelijke ondernemers? Hebben de Turkse cultuur en het geloof een invloed op Turkse vrouwelijke ondernemers? Eveneens onderzoeken we of er specifieke noden en problemen aan dit segment verbonden zijn.

Tenslotte onderzoeken we of er specifieke acties ondernomen zijn door de overheid, lokale NGO's en internationale instellingen om vrouwelijke ondernemers in Turkije te steunen. Welke initiatieven zijn er aanwezig? En zijn deze voldoende efficiënt in het bereiken van de vrouwelijke ondernemers?

Op deze manier komen we tot de centrale onderzoeksvraag:

"Welke zijn de eigenschappen en de noden van vrouwelijke ondernemers in Turkije?"

1.2.1 Afleiden van de deelvragen

Uit de vorige paragrafen leiden we zes deelvragen af. Deze zijn:

- Wat is de economische situatie in Turkije?
- Hoe aantrekkelijk is Turkije voor ondernemers?
- Wat de positie van de vrouw in de Turkse samenleving?
- Welke zijn de problemen en noden van vrouwelijke Turkse ondernemers?
- Zijn er specifieke acties ondernomen vanuit de Turkse overheid, de Europese Unie, lokale NGO's en internationale instellingen om vrouwelijke ondernemers in Turkije te steunen?

1.3 Verklaring titelbegrippen

In dit onderdeel worden de begrippen uit de titel toegelicht. In de volgende paragrafen worden de begrippen: de ondernemer, de onderneming en de noden besproken.

Volgens de OESO (2005) is een ondernemer een individu dat zich in het proces bevindt om een eigen onderneming op te starten en uit te bouwen. Ondernemerschap omvat een combinatie van acties zoals handelen, kennis vergaren, persoonlijke en financiële risico's nemen, gebruik maken van innovatieve technologieën en processen, marketeren en je ertoe verbinden je onderneming zo snel mogelijk te laten groeien als de markt het toelaat. De EU geeft een ruimere betekenis aan het woord. Volgens hen is ondernemerschap de gedachte en het proces waarmee een individu of groep zich identificeert om succesvol een nieuw idee en een nieuwe kans te exploiteren (Europese Commissie, 2006). In deze eindverhandeling volgen we de definitie van de OESO en beschrijven we een ondernemer m.a.w. als de eigenaar of de bestuurder van een onderneming.

Ondernemingen worden vaak ingedeeld naar grootte. Men kan een onderscheid maken tussen de multinationale ondernemingen, de grote ondernemingen, de kleine en middelgrote ondernemingen (KMO's) en de micro-ondernemingen. In deze eindverhandeling zullen we voornamelijk de klemtoon leggen op KMO's en micro-ondernemingen aangezien het Turkse ondernemerschap zich vooral in deze ondernemingen manifesteert. Volgens de OESO (2004) waren in 2000 namelijk ongeveer 99.8% van alle onderneming KMO's.

Uit het onderzoek is gebleken dat het gebrek aan voldoende data en het gebruik van data die niet aan internationale normen voldoet, een fundamenteel probleem vormt voor de gegevensverzameling over KMO's en ondernemerschap. De definiëring van KMO's hangt omwille van dit feit steeds af van de gebruikte bron. Dit probleem wordt verder besproken in "hoofdstuk 4: ondernemen in Turkije". De omschrijving die de Europese Commissie (2006) en de internationale instellingen aan KMO's geven, is terug te vinden in tabel 4.1. Eveneens worden er de afwijkende definities van de Turkse organisaties en instellingen opgesomd.

Aangezien van alle ondernemers in Turkije slechts 15% vrouwen zijn, onderzoeken we in deze eindverhandeling of er problemen aanwezig zijn bij de vrouwelijke ondernemers. We richten ons hierbij enkel op problemen die:

- de toegang van vrouwen tot de sector van de ondernemers beperken
- de opstart van de onderneming bemoeilijken
- een invloed hebben op de vlotte werking van de onderneming
- een invloed hebben op het persoonlijke leven van de ondernemers.

Hierna bepalen we welke noden de vrouwelijke ondernemers hebben om deze problemen op te lossen.

1.4 Het onderzoeksopzet

Het onderzoek dat we zullen uitvoeren is theoriegericht. Het doel is het verwerven van veralgemeenbare kennis, d.w.z. dat de verworven kennis over Turkse vrouwelijke ondernemers veralgemeenbaar is voor de volledige doelgroep. De strategie die we hebben gekozen is een kritische literatuurstudie door middel van een analyse van de beschikbare gegevens over het onderwerp. Hiertoe behoren zowel documentaire als statistische gegevens.

Een belangrijk probleem i.v.m. het Turkse ondernemerschap en de Turkse KMO's is het gebrek aan voldoende data die een onderscheid maken tussen de geslachten. Wanneer dit probleem zich stelde, hebben we gebruik gemaakt van veldstudies uitgevoerd door de Turkse universiteiten en data van internationale instellingen waarin wel een onderscheid wordt gemaakt tussen de geslachten.

Voor de opbouw van het literatuuroverzicht van de eigenlijke literatuurstudie hebben we gebruikt gemaakt van primaire en secundaire bronnen. Een belangrijk deel van de primaire bronnen zijn onderzoekspapers van internationale instellingen waaronder de Wereldbank, de Verenigde Naties, de OESO, het ILO, de Europese Commissie, e.a. De andere primaire bronnen bestaan voornamelijk uit onderzoeksrapporten en wetenschappelijke papers gepubliceerd door universiteiten uit Turkije en uit diverse andere landen. Als secundaire bronnen hebben we voornamelijk wetenschappelijke en professionele tijdschriften geraadpleegd. Eveneens hebben we gebruik gemaakt van enkele handboeken, publicaties in kranten en radio-interviews.

Om bruikbare primaire en secundaire bronnen op te sporen hebben we gebruik gemaakt van tertiaire bronnen (de zogenaamde search tools). De geraadpleegde tertiaire bronnen zijn: de catalogi van de Universiteit Hasselt (Anet, Libis, EBSCOhost, Bronco, EJS, AtoZ en Antilope), de catalogi van de Universiteit Antwerpen (ERL, CSA en Web of knowledge), literatuurlijsten van andere publicaties en zoekrobots waaronder Google en Yahoo. Ook hebben we informatie over lokale organisaties via hun websites opgezocht en verschillende publicaties van internationale organisaties geraadpleegd. Alle bronnen die we voor deze studie gebruikt hebben zijn achteraan in de literatuurlijst terug te vinden.

HOOFDSTUK 2: DE TURKSE ECONOMIE

2.1 Algemeen

Turkije is een dynamische opkomende markt die strategisch gelegen is tussen Europa en Azië en de aangrenzende Middellandse Zee, Egeïsche Zee en Zwarte Zee. Aangezien het land een bruto nationaal inkomen per capita had van USD 5.400 in 2006, wordt het door de Wereldbank (2007) geclassificeerd als ontwikkelingsland in de categorie van de boven-middeninkomens. Het plaatst zich hiermee op de 83e plaats van de wereldranglijst van de nationale economieën. Het Amerikaanse handelsdepartement beschrijft Turkije als één van de tien grote opkomende markten en het land maakt sinds 1999 deel uit van de G-20 groep, een groep bestaande uit de 19 grootste economieën ter wereld plus de Europese Unie. Turkije is sinds 1995 een speciaal lid van de douane-unie van de Europese Unie en heeft zich in december 1999 kandidaat gesteld om een volledig lid te worden van de EU (Turkishembassy, 2007).

Richard J. Estes (2006) omschrijft Turkije als een transitie-economie in het wetenschappelijk tijdschrift *Social Indicators Research*. Een transitie-economie wordt best gedefinieerd als een economie die op weg is zich te ontwikkelen naar een meer open, geliberaliseerd, vrijmarktsysteem. De elementen die een transitie-economie moet overwinnen zijn: de introductie van economische en politieke transparantie, de privatisering van staatsbedrijven, de introductie van een "politieke zone" die private ondernemingen en systemen met meerdere politieke partijen toelaat en de introductie van NGO's die taken uitvoeren die de burgers zelf in handen willen hebben. De transformatie van de economie is een zeer moeilijk en gevaarlijk proces waarin de economische en politieke waarden van een land op een ingrijpende manier worden veranderd.

In de volgende paragrafen behandelen we enkele belangrijke onderwerpen die relevant zijn i.v.m. de Turkse economie. Deze zijn: de geschiedenis van de Turkse economie, de crisissen, de hervormingen, het lidmaatschap van Turkije van enkele grote internationale organisaties en de relatie met de Europese Unie.

2.2 Geschiedenis van de Turkse economie tot de crisisjaren 2000 en 2001

Vanaf de Tweede Wereldoorlog is de Turkse economie omgevormd door de sterke groei van de industrie- en dienstensector. Vandaag is de economische groei van Turkije één van de hoogste van de OESO.

In de jaren '80 had Turkije een programma gelanceerd om door middel van structurele veranderingen en liberalisatie te ontsnappen uit de recessie van de late jaren '70. Het programma was zeer succesvol: het herstelde de economische groei, bevorderde de export en zette een rem op de inflatie. In deze context groeide de Turkse economie met 7.5% tussen 1981 en 1985. Vanaf 1986 werden de verwezenlijkingen echter tenietgedaan door een hoge inflatie die het resultaat was van een gestegen deficit van de publieke sector. De stagnatie van de economie werd versterkt door de Golfcrisis (waarbij de export naar de Golfregio werd geblokkeerd) en bleef duren tot 1992. De fluctuaties in de economie tot 1992 kunnen het best worden samengevat als een op-en-neergaande cyclus die zich steeds herhaalde.

Een expansionaire politiek van de overheid (een verlaging van de interestvoeten waardoor het BNP stijgt) in 1992 en 1993 stimuleerde de groei aanzienlijk, maar resulteerde in een duur macro-economisch onevenwicht (zie Figuur 2.1). Een hoog inflatiecijfer en de devaluatie van de Turkse Lira leidden tot economische moeilijkheden in 1994. Als reactie hierop werd er door de Turkse overheid een "Pakket tot Stabilisatie en Structurele Aanpassing" geïntroduceerd. Het pakket mikte op de vermindering van het deficit van de publieke sector die zou leiden tot neerwaartse druk op het inflatiecijfer. Het programma was een duidelijk succes en resulteerde in een economische groei die hoger was dan verwacht in 1995, 1996 en 1997 van respectievelijk 8%, 7.1% en 8.3%. De groei vertraagde aanzienlijk in 1998 door een vermindering van de private consumptie en investeringen als gevolg van de Roebelcrisis, een financiële crisis die plaatsvond in de Russische Federatie. Door de twee grote aardbevingen op 17 augustus en 12 november 1999, werd dit cijfer zelfs negatief. De economische groei bedroeg -6.1% in 1999, de grootste daling in het BNP waargenomen sinds het einde van de Tweede Wereldoorlog tot het jaar 2000. Op het einde van het jaar werd er door de overheid een disinflatoir fiscaal aanpassingsprogramma opgestart, gesteund door een Stand-by overeenkomst met het IMF¹, dat beoogde deze negatieve groei om te keren (IGEME, 2007).

Een groot aandeel van de succesvolle groeicijfers vanaf de jaren '80 zijn verder ook te danken aan het import- en exportbeleid van de Turkse overheid. Terwijl men in de jaren '60 en '70 industrialisatie wou bereiken d.m.v. importsubstitutie, deed men dit vanaf de jaren '80 door

¹ Zie hoofdstuk 2.5 "Het lidmaatschap van internationale economische organisaties" voor verdere uitleg.

exportgeoriënteerde industrialisatie. Dit nieuwe beleid, dat bestond uit het exporteren van industriële goederen waarvoor het land een comparatief voordeel had, bracht als voordeel mee dat er gebruik kon gemaakt worden van schaal economieën, efficiënter geproduceerd kon worden en dat de markt niet beperkt was zoals in het geval van de importsubstitutie (Salvatore, 2004). Er werd een grote stap gezet naar handelsliberalisatie door het toepassen van flexibele wisselkoersen i.p.v. vaste wisselkoersen. Restrictieve controles op importtransacties werden afgeschaft, vrijhandelszones werden opgericht en bureaucratische procedures voor buitenlandse investeringen werden toegankelijker gemaakt. Als resultaat van deze veranderingen steeg het totale volume van de Turkse export van 3 miljard dollar in 1980 tot 21 miljard dollar in 1995. Het volume van de import steeg van 8 miljard dollar in 1980 tot 36 miljard dollar in 1995 (Turkishembassy, 2007).

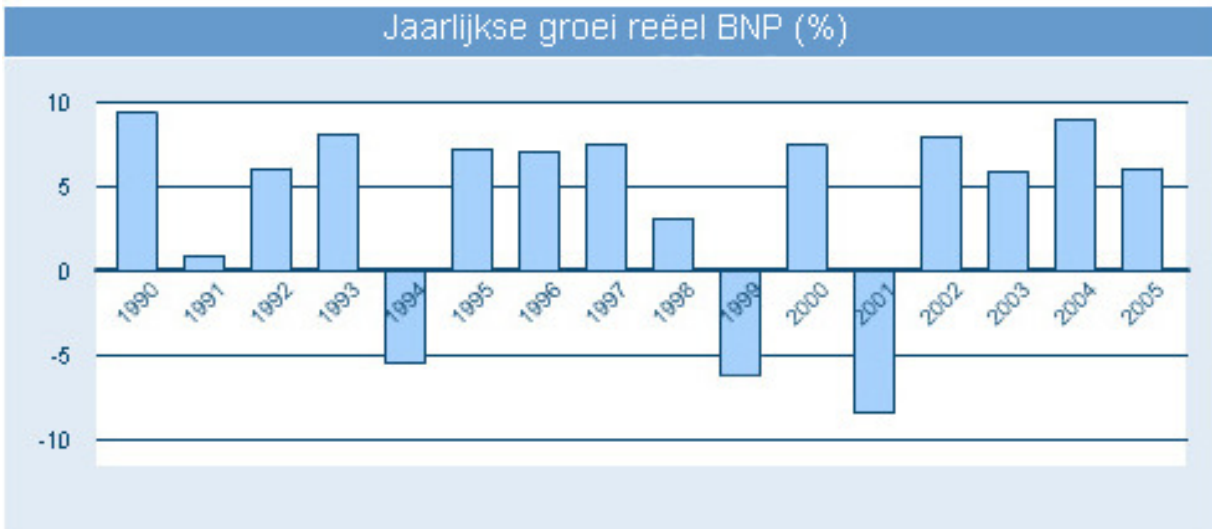
Toch kunnen deze jaarlijkse groeicijfers volgens de Wereldbank (2006) misleidend zijn. De volatiliteit van de Turkse economie was namelijk zeer hoog vergeleken met andere landen in de wereld. Als we de langetermijngroei bekijken, i.p.v. de groei per jaar, blijkt het dat deze relatief klein is. De gemiddelde jaarlijkse groei van 1970 tot 2003 was slechts 2%, wat minder dan de helft is van de Oost-Aziatische landen en dicht bij de groei licht van de Latijns-Amerikaanse landen. De oorzaken hiervan waren de hoge en chronische inflatie, het deficit van de publieke sector en regelmatige crisissen op de handelsbalans. Verder is de Wereldbank van mening dat de trage groei van de arbeidsproductiviteit, vooral in de jaren '90, de groei aanzienlijk heeft afgeremd.

2.3 De crisisjaren 2000 en 2001

Turkije heeft recentelijk twee belangrijke financiële crisissen meegemaakt in november 2000 en februari 2001. De kost van deze crisissen en de daaropvolgende transformatie van de economie was zeer groot. De ratio van de schuld van de publieke sector t.o.v. het BNP verdubbelde bijna binnen het jaar en het groeicijfer van de Turkse economie onderging de grootste daling sinds de Tweede Wereldoorlog. Deze gebeurtenissen vergrootten de zwakheden van de Turkse economie en vooral van de banksector en creëerden enorme fluctuaties met instabiliteit op de financiële markten (Turkishembassy, 2007).

De reactie op deze ontwikkelingen was de introductie van een nieuw pakket maatregelen in april 2001 van de overheid met de naam "Het Transitieprogramma ter Versterking van de Economie". Het doel van dit programma was de economie te herstructureren en langdurige stabiliteit te bereiken. Ondanks deze inspanningen daalde het BNP met 9.5% tot 148 miljard USD (zie Figuur 2.1) (IGEME, 2007).

Figuur 2.1: Jaarlijkse reële groei van het Bruto Nationaal Product (%)

Bron: Wereldbank, 2007

2.4 Het hervormingsproces en de huidige status

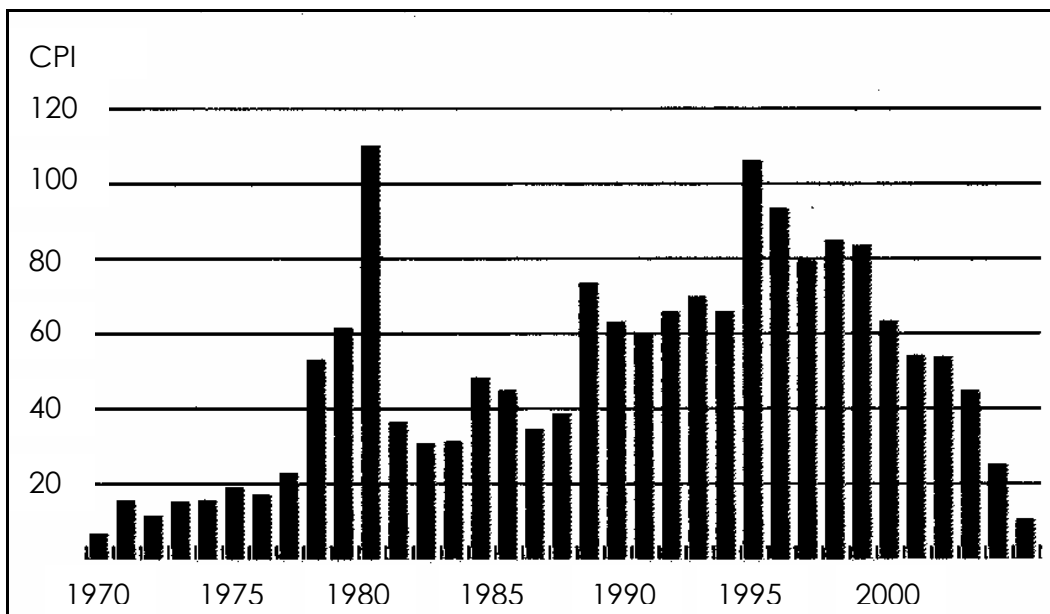
Net na de crisis werd het nieuwe economische programma uitgevoerd door een coalitie van de centrum-rechtse, centrum-linkse en nationalistische partijen. De enige andere grote partij, de AKP-partij, was op dat moment in oppositie. Toen de AKP-partij de verkiezingen won in november 2002, bevestigden ze hun beloftes tot hervorming. De nieuwe regering paste het Transitieprogramma snel maar voorzichtig toe (mogelijk sneller dan verwacht kon worden van een coalitie). Ze hernieuwden de Stand-by overeenkomst met het IMF² en openden de toetredingsonderhandelingen met de Europese Unie. Dit hervormingsprogramma was een indrukwekkend herstel van de economie. Het was een grote stap vooruit voor Turkije en een gelijkstemming met de andere OESO-landen (OESO, 2006).

Vanaf de hervorming hebben de macro-economische indicators een positieve trend gevolgd. In 2005 groeide het BNI, gedreven door private consumptie, investeringen en exportgroei, met 7.6%. De economie bleef groeien tijdens 2006, maar trager dan in het vorige jaar. Het feit dat de inflatie in 2004 na meer dan 30 jaar terug een cijfer bereikt had dat kleiner was dan 10%, was een enorm

² Zie hoofdstuk 2.5 "Het lidmaatschap van internationale economische organisaties" voor verdere uitleg.

succes. Als gevolg van het strikte desinflatieproces geleid door de nieuwe onafhankelijke Turkse Centrale Bank en met behulp van een sterke Turkse Lira daalde het inflatiecijfer verder tot 7.7% in 2005 (zie Figuur 2.2). Ook op het vlak van fiscale discipline is er in de voorbije jaren vooruitgang geboekt: het begrotingstekort, dat in het jaar 2001 nog 17% van BNP bedroeg, is in 2006 teruggedrongen tot 5% (Wereldbank, 2007).

Figuur 2.2: Consumer Price Inflatie

Bron: Finance and Development, 2005

Ondanks de grote vooruitgang van de Turkse economie tijdens het laatste decennium, staat Turkije nog voor verschillende uitdagingen op de weg naar volledige ontwikkeling. De Wereldbank (2007) en de OESO (2007) hebben enkele uitdagingen opgesomd in hun jaarlijks rapport. Ten eerste moet Turkije de maatschappelijke ongelijkheden verminderen d.m.v. menselijke en sociale ontwikkeling. Vooral de hervorming van de onderwijssector, de gezondheidszorg en de sociale zekerheid zou moeten worden verdergezet. Ten tweede is het belangrijk een aantrekkelijk zakelijk klimaat te ontwikkelen. Om de concurrentiepositie van Turkije in de wereld verder te ontwikkelen, zijn er volgens de Wereldbank initiatieven nodig om de financiële sector te hervormen, buitenlandse investeringen aan te trekken en een kenniseconomie te ontwikkelen. De creatie van meer en betere jobs is een derde uitdaging die Turkije moet overwinnen. Ondanks dat de economie groeit, blijft de werkloosheid hoog (10-11%) en langdurig. Een strategie om meer werk te creëren zou

hervormingen in de arbeidsmarkt en de financiële markt kunnen inhouden. Een vierde uitdaging volgens de Wereldbank en het OESO is het tekort op de handelsbalans. Het tekort is op dit moment zeer groot en groeit nog steeds. Het is daarom zeer belangrijk dit tekort te verkleinen aangezien het een gevaar vormt voor de groei van de economie. Ten laatste moet Turkije zijn capaciteit om met natuurrampen om te gaan verbeteren. Zoals uit de crisissen van 2000 en 2001 is gebleken, blijft het land zeer kwetsbaar voor rampen die een enorme economische impact hebben zoals aardbevingen en overstromingen.

2.5 Het lidmaatschap van internationale economische organisaties

Turkije heeft zijn economisch hervormingsproces uitgevoerd met de steun van een aantal grote internationale organisaties. Omdat deze organisaties een belangrijke hoeksteen vormen in het hervormingsproces van de economie, volgt in de volgende paragrafen een korte samenvatting van de organisaties waarvan het land lid is en de grote projecten die dit decennium zijn uitgevoerd.

De Wereldbank (2007) heeft verschillende projecten in Turkije. Enkele hiervan hebben te maken met onderwijs, financiering van KMO's, het energiebeleid en assistentie bij natuurrampen. Al deze projecten en operaties worden geleid door de Country Assistance Strategy (CAS). Een CAS wordt meestal opgesteld voor 3 jaren en het omschrijft de economische en sociale prestaties van een land, evenals de uitdagingen die een land moet overwinnen. Het bundelt al de projecten in één assistentiepakket. In Turkije is het doel van de CAS het risico op financiële crisissen te verkleinen en het land de vele uitdagingen i.v.m. de toetreding tot de Europese Unie te helpen overwinnen. De middelen die de Wereldbank hiervoor inzet zijn leningsprogramma's, analytisch werk en technische ondersteuning. In november 2003 lanceerde de Wereldbank zijn nieuwste CAS voor Turkije. De nieuwe strategie werd opgesteld voor de periode 2004 t.e.m. 2006 en bevatte o.a. een leningsprogramma van 4,5 miljard USD. Later werd deze met één jaar verlengd (t.e.m. 2007) en werd het leningsprogramma uitgebreid tot 6,6 miljard USD.

Het Internationaal Monetair Fonds heeft op zijn beurt een Stand-By Overeenkomst (SBA) met Turkije. De Overeenkomst hoort bij een leningsprogramma van het IMF waarmee landen tekorten en problemen i.v.m. de handelsbalans kunnen overwinnen. In de SBA worden een set van overeengekomen doelen en deadlines tussen het IMF en het land in kwestie omschreven. De lening wordt in schijven verdeeld (trekkingsrechten) en enkel indien het land voldoet aan de overeengekomen doelen, hebben ze recht op een nieuwe schijf van de lening. De doelen en prestaties worden besproken op kwartaalbasis. De eerste SBA werd in december 1999 afgesloten ter ondersteuning van het toenmalige disinflatie en fiscaal aanpassingsprogramma. Een tweede

SBA volgde onmiddellijk in het jaar 2002 en op 11 mei 2005 werd de meest recente SBA overeengekomen. De looptijd van deze nieuwe overeenkomst bedraagt drie jaren en omvat een totaal bedrag van 10 miljard dollar. Op 18 mei 2007 heeft het IMF de meest recente prestaties van Turkije goedgekeurd en hebben ze het recht gekregen een nieuwe schijf op te nemen ter waarde van 1.1 miljard dollar (IMF, 2007).

De leningsprogramma's van het IMF zijn zeer controversieel. Om over de lening te beschikken moet een land namelijk aan de strenge economische condities voldoen die door het IMF worden opgelegd. In het verleden heeft dit al verschillende malen ongewenste uitkomsten opgeleverd, omdat te liberale voorwaarden opgelegd werden aan landen met een onvoldoende ontwikkelde financiële sector. Het gevolg was dat het IMF gefaald had om verschillende economische crisissen te beëindigen en zelfs een ongewenste bijdrage geleverd had om deze te versterken. Wat eveneens tot controverse leidt is de grote inmenging van de V.S. in de instelling. In het geval van Turkije beloofde de V.S. hulp aan Turkije in ruil voor assistentie bij de inval in Irak. Eén van de voorwaarden voor deze hulp, was dat Turkije aan alle voorwaarden van het IMF moest voldoen en meer controle van de instelling moest toelaten. Er wordt geargumenteed dat de V.S. het IMF zou gebruiken als een agent om Turkije strikte financiële discipline op te leggen (Momani, 2007).

De Noord-Atlantische Verdragsorganisatie (NAVO) is een intergouvernementele organisatie (IGO) bestaande uit 26 leden. De oprichting ervan gebeurde in 1949 en de eerste landen die nieuwe leden werden, waren Turkije en Griekenland (1952). Het NAVO-pact was oorspronkelijk een militair verdrag waarbij de leden zich verbonden samen op te treden tegen de agressor als één van de lidstaten door deze werd aangevallen. Sinds het einde van de Koude Oorlog is het militaire belang van de organisatie echter afgenomen en op dit moment houdt de organisatie zich voornamelijk bezig met de strijd tegen het terrorisme en de wederzijdse samenwerking tussen de lidstaten. Deze samenwerking vormt de dagelijkse bezigheid van de alliantie. De NAVO-structuren zorgen voor een raamwerk dat samenwerking met de andere leden mogelijk maakt en lidmaatschap van de organisatie brengt vele economische mogelijkheden met zich mee. De meest recente NAVO-top heeft plaatsgevonden in Istanbul in juni 2004. Tijdens de top werden er bilaterale akkoorden afgesproken met de bredere regio van het Midden-Oosten om de globale veiligheid op lange termijn proberen te garanderen. De volgende top zal plaatshebben in Nederland (NAVO, 2007).

Verder is Turkije lid van verschillende andere internationale economische organisaties. Zo is het land al sinds 1995, het moment van de oprichting, lid van de Wereldhandelsorganisatie (WTO). De WTO zet zich samen met Turkije in oneerlijke concurrentie te bestrijden en middelen tot protectie, zoals import- en exporttarieven en administratieve barrières, te verwijderen. (WTO, 2007) De United Nations Economic Commission for Europe (UNECE), waar Turkije ook lid van is, biedt een forum aan waarin de 56 leden hun economische samenwerking kunnen bespreken. De Commissie voorziet ook technische ondersteuning en probeert een harmonisatie van conventies, normen en

standaarden te bereiken. (UNECE, 2007) Een andere belangrijke organisatie waarvan het land lid is sinds 1961, is de Organisation for Economic Co-operation and Development (OESO). De OESO brengt de overheden van hun leden samen om duurzame economische ontwikkeling te ondersteunen, de werkgelegenheid en levensstandaarden te verhogen, financiële stabiliteit te bekomen en wereldhandel te promoten. Ze doen dit door forums te organiseren, lokale projecten uit te voeren en onderzoeken te publiceren (OESO, 2007).

2.6 De Europese Unie

De kandidaatstelling voor de Europese Unie is een proces dat reeds begonnen is tijdens het einde van de jaren 1950. Het is een enorm belangrijk proces voor Turkije en vormt sinds lange tijd het belangrijkste onderdeel van het Turkse buitenlandse beleid en economie. Het eventuele toekomstige lidmaatschap van de EU wordt volgens de Wereldbank (2006) verwacht een anker te vormen voor de verderzetting van het economische hervormingsproces en een stimulans te zijn om het groeipotentieel van de Turkse economie te vergroten (EurActiv, 2007).

Het volledige proces begon in september 1959 toen Turkije zijn eerste aanvraag tot lidmaatschap van de Europese Economische Gemeenschap (EEG) deed. In september 1963 werd de Ankara Overeenkomst getekend om Turkije een stap dichterbij het lidmaatschap van de douane-unie van de Europese Unie en (op termijn) van de EEG. In 1974 viel Turkije echter Cyprus binnen en in 1980 werd er een militaire coup d'état gepleegd tegen de Turkse staat waardoor de relaties met de Gemeenschap virtueel werden bevroren. Wanneer in 1986 de Turkije-EEG Raad voor Vereniging het proces weer leven inblies, besloten ze Turkije in het volgend jaar als kandidaat voor volwaardig lidmaatschap van de EEG voor te stellen. De aanvraag werd aanvankelijk afgewezen, maar in 1995 werd het land wel een volwaardig lid van de douane-unie van de Europese Unie. Turkije verkreeg in 1999 op de EU Helsinki Raad uiteindelijk de officiële status als kandidaat en in 2004 besliste de Europese Raad dat de toetredingsgesprekken mochten worden geopend. Het zou nog tot oktober 2005 duren eer de toetredingsgesprekken effectief geopend werden (EurActiv, 2007).

Om de opening van de toetredingsgesprekken te mogen starten, werd Turkije verplicht eerst verschillende moeilijkheden te overwinnen. Zo werden er 2001 30 aanpassingen gemaakt in de grondwet om aan de politieke criteria voor lidmaatschap van de EU te voldoen. Tijdens het volgende jaar had het Turkse parlement grondige hervormingen doorgevoerd om aan de criteria van de EU i.v.m. mensenrechten te voldoen. Ook de doodstraf werd in 2004 door de Turkse overheid verbannen, een feit dat verwelkomd werd door de EU. De Europese Raad deelde mee in

zijn beslissing van 2004 dat Turkije legislatieve vooruitgangen had gemaakt op vele vlakken, maar dat deze nog moeten voortgezet en verankerd worden. Verder waren ze tevreden met de economische vooruitgangen die het land tijdens de laatste jaren had gemaakt en verklaarden ze dat de gesprekken mochten worden geopend (EurActiv, 2007).

Op dit moment zijn de toetredingsgesprekken nog volop bezig en het blijkt zeer moeilijk te zijn een consensus te bereiken tussen de verschillende lidstaten over het lidmaatschap van Turkije. Volgens het EU-verdrag kan namelijk iedere Europese staat lid worden van de EU mits alle andere lidstaten hiermee instemmen. Dit principe van unanimiteit betekent dat één huidige lidstaat de toetreding van een kandidaat-lidstaat kan blokkeren. In het geval van Turkije zijn er verschillende onderwerpen van demografische, geografische en politieke aard waarmee verschillende lidstaten (waaronder Nederland en Frankrijk) niet akkoord gaan. Zo zal bijvoorbeeld Turkije met zijn 71 miljoen inwoners de grootste lidstaat worden qua bevolkingsaantal. Wat verder nog tot controverse leidt is het feit dat Turkije slechts gedeeltelijk op het geografisch gebied van Europa ligt en dat er vele culturele en religieuze verschillen heersen. De EU zelf wil dat het conflict i.v.m. Cyprus wordt opgelost en dat er vooruitgangen worden geboekt op het vlak van de vrije meningsuiting eer Turkije een lidstaat wordt van de Unie. Ondermeer omwille van de voorgaande redenen kan er volgens de EU pas ten vroegste in 2014 een besluit worden gevormd over de definitieve toetreding van Turkije (International Crisis Group, 2007).

Volgens vele bronnen uit de internationale politiek is Turkije nochtans een gegeerd lid binnen de EU. Volgens Scholl-Latour en Steinbach kan de strategische ligging van Turkije belangrijk zijn voor de EU. Ten eerste is het land een opkomende economie, waardoor het een interessante afzetmarkt zou vormen voor de huidige lidstaten van EU. Door de interessante ligging zijn de Aziatische markten ook makkelijker bereikbaar. Vervolgens verbind Turkije Centraal-Azië met Europa via zijn gas- en oliepijplijnen. Op politiek vlak is het van cruciaal belang deze toevoer zo stabiel mogelijk te maken. Lidmaatschap is in dit kader een zeer handig instrument. Ten laatste kan het land ook een belangrijke speler worden op de groeiende watermarkt. Zowel de Tigris als de Eufraat ontspringen in Turkije, vloeien westwaarts door Syrië en Irak en monden uit in de Perzische Golf. Dit leidt vanzelfsprekend tot vele mogelijkheden inzake watervoorzieningen en hydro-elektriciteit (Scholl-Latour en Steinbach, 2000). Dit laatste onderwerp is echter omstreden en vormt sinds lange tijd een bron voor conflicten in het Midden-Oosten. Turkije beschouwt namelijk de Tigris en de Eufraat als Turkse wateren, terwijl de stroomafwaartse landen, Syrië en Irak, deze als internationale rivieren zien wiens wateren internationaal moeten worden gereguleerd. Aangezien de landbouwsector van Syrië en Irak, net zoals deze van Turkije, afhankelijk is van beide rivieren (d.m.v. irrigatie), lokken de Turkse watervoorzieningsprojecten vijandelijkheden uit. Een voorbeeld van deze projecten is het huidige Zuidoostelijk Anatolisch Project (GAP) dat Turkije de volledige controle geeft over de Eufraat d.m.v. de constructie van 22 dammen en 19 hydro-elektrische centrales (El-Fadel et al., 2002).

HOOFDSTUK 3: DE POSITIE VAN DE VROUW IN DE TURKSE SAMENLEVING

Belangrijk in het onderzoek naar vrouwelijk ondernemerschap in Turkije, is te onderzoeken welke de positie is van de vrouw in de Turkse samenleving. Krijgen Turkse mannen en vrouwen voldoende kansen om deel te nemen aan het onderwijs? Welke is de positie van vrouwen in de maatschappij en op de arbeidsmarkt? En welke is de legale status van vrouwen in Turkije? Al deze vragen komen in dit hoofdstuk aan bod.

3.1 Algemeen

Wanneer we de positie van vrouw in de Turkse samenleving vergelijken met andere landen, kunnen we gebruik maken van twee belangrijke indexen. De "Gender-related Development index" (GDI) is één van de vijf indicatoren dat het Ontwikkelingsprogramma van de Verenigde Naties (UNDP) gebruikt in zijn jaarlijkse "Human-development report". De GDI meet de ongelijkheid tussen mannen en vrouwen in 136 verschillende landen en bestaat zelf uit drie indicatoren: de levensverwachting, het niveau van onderwijs en het inkomen. In 2006, het laatste beschikbare rapport, eindigde Turkije op de 71^e plaats. In vergelijking met de lidstaten van de EU heeft Turkije een grote achterstand op vlak van gelijkheid tussen mannen en vrouwen. De lidstaat die het slechtst scoorde (Roemenië op plaats 49), eindigde namelijk nog steeds 22 plaatsen boven Turkije. Wanneer we de andere landen van het Midden-Oosten bekijken, zien we dat Turkije zich min of meer op een vergelijkbare positie bevindt. Uit een eerste observatie van de indicatoren blijkt dat het lage GDI cijfer van Turkije voornamelijk wijten is de hoge graad van analfabetisme, de lage participatiegraad in het onderwijs en de lage inkomens van vrouwen (UNDP, 2006). Deze indicatoren worden onderzocht in dit hoofdstuk.

De tweede index is het "Gender Gap Report" (GGR) van het World Economic Forum. Het jaarlijkse rapport meet, net zoals de GDI, de gelijkheid tussen mannen en vrouwen in 115 verschillende landen. De vier indicatoren waarop de index gebaseerd is, zijn de economische participatie, de participatie in het onderwijs, de politieke vertegenwoordiging en de gezondheid en overlevingskansen. In het jaar 2006 eindigde Turkije op plaats 105. Dat Turkije in deze index slechter scoort dan in de GDI, is te wijten aan het feit dat dit maal de indicatoren economische participatie en politieke vertegenwoordiging zijn inbegrepen. Het land scoort namelijk zeer slecht op deze indicatoren met in het bijzonder de economische participatie van de vrouw (plaats 106). Ook deze indicator wordt in dit hoofdstuk onderzocht (World Economic Forum, 2006).

3.2 Vrouwen in het onderwijs

Bij het ontstaan van de Republiek Turkije in 1923, werd de verbetering van het onderwijs een belangrijk doel van de Kemalistische overheid. Vrouwen werden gezien als een sleutel tot het succes van de nieuwe seculaire staat en er werd een bijzondere nadruk gelegd op het onderwijs van vrouwen. Al vroeg in de republiek werden de basisscholen gemengd, de secundaire en hogere scholen bleven gescheiden. Families werden door de overheid verplicht hun kinderen, waaronder ook meisjes, naar de basisschool te sturen. Zowel de publieke basisscholen als de publieke middelbare scholen waren (en zijn nog steeds) gratis. Tot het begin van het vorige decennium was enkel de basisschool tot de leeftijd van 11 jaar verplicht. Sinds augustus 1997 werd de schoolplicht uitgebreid van 11 jaar tot 14 jaar. Vanaf dit moment definieert men het basisonderwijs als de "oude" basisschool plus de eerste drie jaren van de "oude" middelbare school. De reden voor deze hervorming was dat vele meisjes hun basisopleiding aflegden, maar niet doorstroomden tot de middelbare scholen. Door de schoolplicht te verlengen, hoopte de overheid deze meisjes in het systeem te houden tot de leeftijd van 14 jaar (Kabaskal Arat, 2003).

Ondanks de grote vooruitgangen die in de eerste helft van de vorige eeuw gemaakt zijn, blijft het aantal kinderen dat niet deelneemt aan het onderwijs zorgwekkend hoog. Dit geldt vooral voor meisjes en voor de niveaus na het basisonderwijs (Smits en Hoşgör, 2006). Als we kijken naar tabel 3.1, zien we bijvoorbeeld dat de participatiegraad van meisjes in het basisonderwijs in 2006 87.9% bedroeg. Het aandeel van de meisjes dat deelnam aan het middelbare onderwijs was slechts 52.2%. Met het oog op de ongelijkheid tussen jongens en meisjes in het onderwijs, is er weinig verbetering opgetreden tijdens het laatste decennium. De totale ratio is echter wel toegenomen.

In het onderzoek van Smits en Hoşgör (2006) naar de effecten van de familieachtergrond op de participatiegraad, bleek dat de oorzaak van dit probleem zowel een vraag- als een aanbodzijde heeft. Ondanks alle moeite van de overheid, zijn de beschikbare middelen te klein om aan alle behoeftes van de schoolgerechtigden te voldoen. Het gebrek aan een goede onderwijsinfrastructuur creëert ongelijkheden in het land m.b.t. de mogelijkheid om aan onderwijs deel te nemen. De grootste verschillen hebben te maken met wonen op het platteland of in de stad en met de regionale verschillen tussen West en Oost. Mannen en vrouwen uit de landelijke en oostelijke regio's, waar er minder infrastructuur aanwezig is, hebben minder toegang tot het onderwijs. In de stad kan men ongelijkheden terugvinden tussen staatsscholen en privéscholen. In sommige staatsscholen zijn er te veel inschrijvingen en kampt men met een tekort aan leerkrachten, wat natuurlijk een invloed heeft op de kwaliteit van het onderwijs (Smits en Hoşgör, 2006).

Tabel 3.1: Netto schoolparticipatie in de primaire en secundaire graad in Turkije in 1996 en 2006

	1996	2006
<i>Netto participatiegraad in het basisonderwijs (%)</i>		
Totaal	89.4	90.1
Mannen	91.8	92.3
Vrouwen	86.9	87.9
<i>Netto participatiegraad in het middelbare onderwijs (%)</i>		
Totaal	38.5	56.5
Mannen	43.1	60.7
Vrouwen	33.8	52.2

Bron: Turkish Statistical Institute (TURKSTAT) (2007)

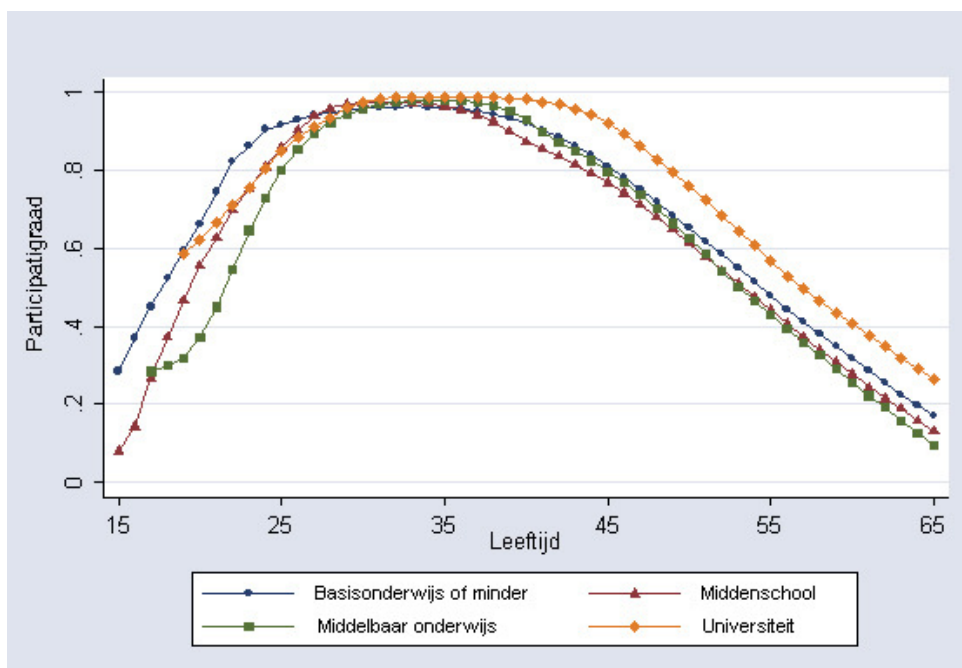
Smits en Hoşgör (2006) ondervonden verder dat bij de vraagzijde voor het onderwijs van meisjes niet zozeer de financiële restricties van gezinnen van belang zijn, maar veeleer culturele en institutionele oorzaken. Er blijkt een positieve correlatie te zijn tussen de participatiegraad van meisjes in het basisonderwijs en het opleidingsniveau van beide ouders, het aantal broers en het feit of de moeder Turks kan praten. Vooral opmerkelijk hierbij is de taalvaardigheid van het Turks van de moeder. 61% van de dochters (9 t.e.m 11 jaar oud) van deze moeders nemen niet deel aan het basisonderwijs, tegenover 8% van de andere meisjes van dezelfde leeftijd. Volgens Professor Soysal van de Kadir Has Universiteit in Istanbul spreken deze vrouwen in de meeste gevallen Koerdisch, Perzisch of één van de vele andere migrantentalen en -dialecten (L. Soysal,, 2007, pers. comm., 2 november). Op het niveau van het middelbare onderwijs is het beroep van de vader, (opnieuw) het opleidingsniveau van de ouders en de attitudes van de moeder t.o.v. de geslachtsrol belangrijk. Zo hebben moeders met een traditionele gedachtegang en moeders die economisch niet actief zijn (o.a. de huisvrouwen) een negatieve invloed (Smits en Hoşgör, 2006).

Aytaç en Rankin (2006) spreken deze laatste conclusie echter tegen in hun publicatie in het tijdschrift "Sociology of Education". Volgens hen is het niet zozeer de moeder, maar eerder de vader die een grote invloed heeft op de participatiegraad van meisjes in het middelbare onderwijs. Volgens hun onderzoek naar de samenhang tussen de Turkse cultuur en het onderwijs, maken de meisjes minder kans om deel te nemen wanneer ze uit een patriarchaal gezin komen of wanneer de vader een traditionele kijk heeft op de rol van de geslachten. Hun conclusie is, in overeenstemming met J. Smits en A.G. Hoşgör, dat in tegenstelling tot de meeste minder

ontwikkelde landen de participatiegraad gedreven wordt door culturele oorzaken en niet zozeer door de beperkte middelen van de gezinnen. De belangrijke invloed van de patriarchale cultuur in Turkije is in overeenstemming met de bredere regio van Noord-Afrika en het Midden-Oosten.

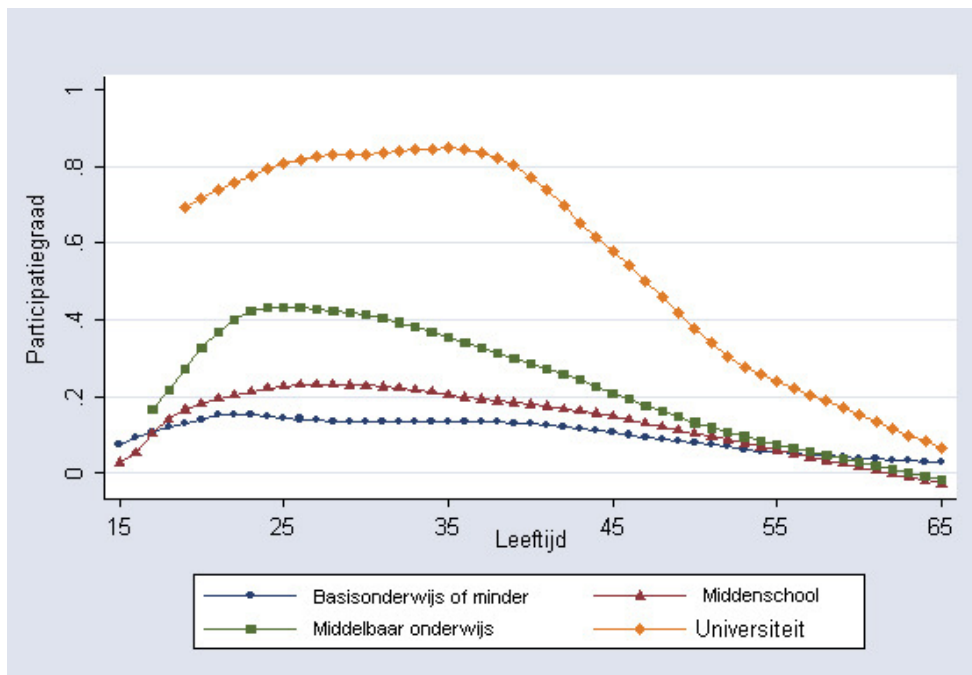
Men kan zich natuurlijk afvragen wat de waarde is van een opleiding in Turkije. Het belang van een goede opleiding in Turkije kan worden aangetoond aan de hand van figuur 3.1 en 3.2 waarin een profiel wordt geschetst van de economische participatiegraden volgens de leeftijd en opleiding van vrouwen die in stedelijke gebieden wonen. Bij de mannen kunnen we vaststellen dat het onderwijs voornamelijk een invloed heeft op het tijdstip waarop ze de arbeidsmarkt binnentreden. Ook daalt de participatiegraad op een jongere leeftijd wanneer men een diploma heeft van een niveau dat lager is dan de universiteit. Bij vrouwen zien we echter dat onderwijs een belangrijkere rol speelt dan bij mannen. De participatieprofielen schuiven aanzienlijk omhoog naarmate het niveau van het onderwijs stijgt, waardoor het effect dat onderwijs heeft op de participatiegraad van vrouwen duidelijk wordt. Het is duidelijk dat vrouwen met een hogere opleiding sneller worden aangetrokken door de arbeidsmarkt, wel verlaten ze deze op jongere leeftijd (Wereldbank, 2006).

Figuur 3.1: De leeftijd-participatie profielen volgens opleiding van mannen in stedelijk Turkije in 2002

Bron: Wereldbank, 2006

Figuur 3.2: De leeftijd-participatie profielen volgens opleiding van vrouwen in stedelijk Turkije in 2002

Bron: Wereldbank, 2006

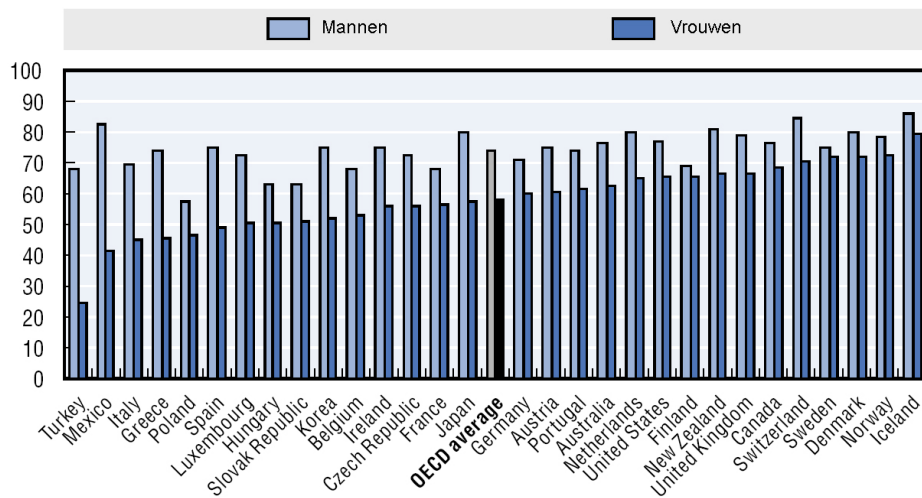
3.3 De arbeidsmarkt

3.3.1 De participatiegraad van vrouwen in de economie

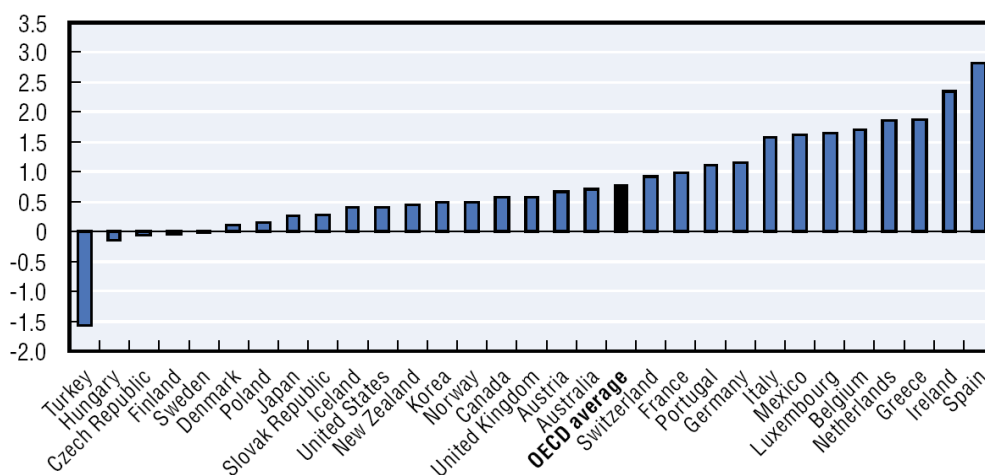
In Turkije heeft men te kampen met een enorm lage participatiegraad van vrouwen. De graad is tijdens de laatste helft van de vorige eeuw steeds blijven dalen vooral omwille van veranderingen in de primaire sector (de landbouwsector). Deze veranderingen mondden uit in een migratie van vrouwen vanuit het platteland naar de stad en een terugtrekking van vrouwen uit traditionele activiteiten in de landbouw waar ze vroeger actief waren. De vrouwelijke participatiegraad was 72% in 1950, daalde tot 46% in 1980 en vervolgens tot 26% in 2000 (Reduction and Economic Management Unit, 2003). Wanneer we een vergelijking maken met de andere landen van de OESO, blijkt Turkije op de laatste plaats te staan inzake participatie van vrouwen in de economie. Figuur 3.3 geeft het gedeelte van de bevolking dat actief is in de economie aan per land. De totale participatiegraad van de Turkse bevolking (51.5% in 2004) is eveneens de laagste score van de

alle OESO landen. Dit lage cijfer is bijna volledig te wijten aan de extreem lage participatiegraad van vrouwen in Turkije. Slechts 27.0% van alle vrouwen zijn actief in de Turkse economie, wat ongeveer de helft is van de OESO norm. Terwijl de mannelijke participatiegraad eveneens beneden de OESO norm ligt, is het verschil met de andere landen hier relatief klein, in het bijzonder in vergelijking met de lidstaten van de EU.

Figuur 3.3: Het percentage van mannen en vrouwen van de actieve bevolking met een job in 2004

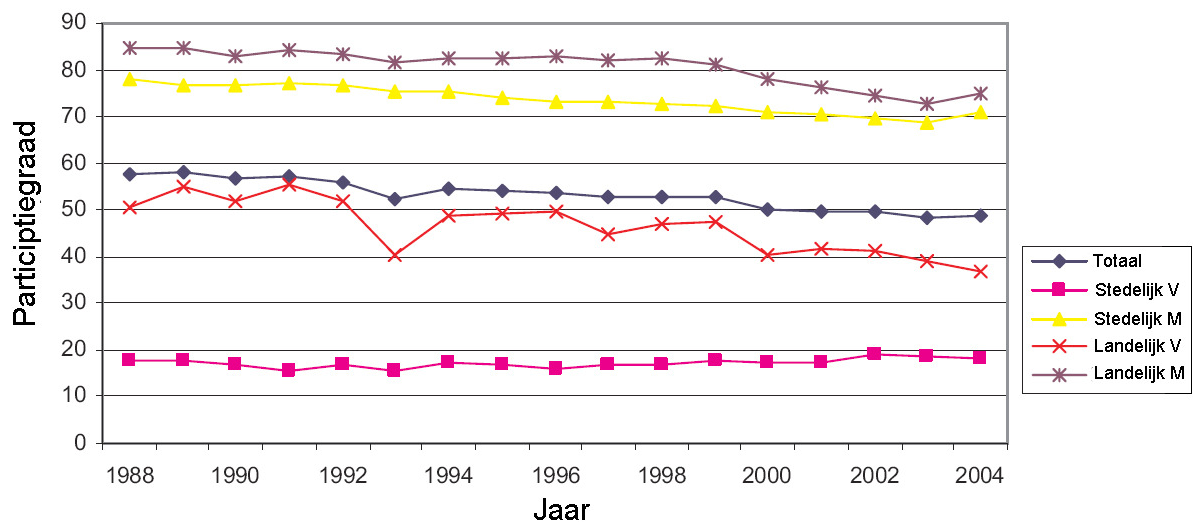
Figuur 3.4: Het verschil tussen mannen en vrouwen in jaarlijkse gemiddelde toenames van de tewerkstellingsgraad in 2004

Bron: OESO, 2006

De ratio's van vrouwen liggen beneden de ratio's van mannen in alle OESO landen, maar bijna overall wordt de kloof tussen de ratio's van mannen en vrouwen kleiner. Er zijn slechts vijf landen waar de kloof steeds groter wordt sinds het midden van de jaren '90: Hongarije, de Republiek Tsjechië, Zweden Finland en in het bijzonder Turkije (zie Figuur 3.4). Dit zijn m.a.w. de enige landen van de OESO waar de groei van het percentage van mannen die deel uitmaken van de economische actieve bevolking groter is dan die van de vrouwen (OESO, 2006).

Figuur 3.5: De economische participatiegraden van 1988 - 2004 (vanaf de leeftijd van 15 jaar)

Bron: Wereldbank, 2006

In de ongelijkheid van de participatiegraden tussen mannen en vrouwen dient echter een belangrijk onderscheid gemaakt te worden op vlak van locatie. Figuur 3.5 verdeelt de economische participatiegraden van de beide geslachten in stedelijke en landelijke gebieden. Uit de grafiek kunnen we drie conclusies trekken. Ten eerste dalen de participatiegraden van beide geslachten in de landelijke gebieden. Dit heeft te maken met het feit dat de Turkse economie zich verschuift van de primaire (o.a. landbouw en veeteelt) naar de secundaire (industrie) en tertiaire sector (diensten), waardoor er vele jobs in de eerste sector verloren gaan. Aangezien bijvoorbeeld 86.1% van de vrouwen die in het landelijke gebied werken actief zijn in de landbouw, zien we een daling van de participatiegraad van deze vrouwen. In de stedelijke gebieden waar 62.3% van de werkende vrouwen actief zijn de dienstensector, blijft de graad min of meer constant. Ten tweede is de landelijke participatie aanzienlijk groter dan de stedelijke participatie. Zo bedroeg de stedelijke

participatie van vrouwen slechts 17.1% in 2004. Dit valt volgens de Poverty Reduction and Economic Management Unit (2003) te verklaren door het feit dat dat vele vrouwen bij de migratie van het platteland naar de stedelijke gebieden niet de mogelijkheid hadden hun beroep verder te zetten. Om deze reden kozen veel vrouwen ervoor huisvrouw te worden of deel te nemen aan ongeregistreerde, informele arbeid. Ten laatste kunnen we vaststellen dat de ongelijkheid in de participatiegraden tussen mannen en vrouwen veel groter is in de stedelijke gebieden dan in de rurale gebieden.

Het feit dat slechts één vijfde van alle vrouwen in de economie betrokken zijn, is een duidelijk signaal dat de participatie van vrouwen in de Turkse economie problematisch is. De Poverty Reduction and Economic Management Unit (2003) noemt het een alarmerende zaak waarnaar dringend meer onderzoek nodig is. Het is een duidelijke indicatie van een massale terugtrekking van vrouwen uit het economische leven. Als deze trend zich verderzet, zal dit verstrekkende verliezen tot gevolg hebben, niet enkel voor vrouwen maar ook voor de economie in zijn geheel.

3.3.2 De huidige status van vrouwen op de arbeidsmarkt

De status van vrouwen op de Turkse arbeidsmarkt is een gebied waar nog veel verbetering in mogelijk is. In 2004 omschreef VN in haar 10-jaarlijkse rapport ter opvolging van de vrouwenconferentie in Beijing in 1994 de werkgelegenheid voor vrouwen in Turkije als volgt: "Women's employment in is still a problematic area in Turkey. Women generally work in labor-intensive sectors. Low status jobs bring together low wages, lack of social security and temporary work. Women face gender discrimination both when applying for jobs and during work life" (UN, 2004: p.16).

Ondanks de hervorming van de Turkse economie tijdens de voorbije 25 jaar, die een vermindering van arbeidskrachten in de landbouwsector met zich meebracht, werkt nog steeds een aanzienlijk deel van de vrouwen in deze sector. In 2004 waren 53.1% van de vrouwen in vergelijking met 25.3% van de mannen actief in de landbouwsector (zie tabel 3.2). Voor datzelfde jaar werkten slechts 15.9 % van de vrouwen in de industriesector en 31.0% in de dienstensector. Bij de mannen is het getal in deze laatste sector veel hoger, bijna de helft (49.4%) is er actief. Zoals verwacht zijn de vrouwen uit de stedelijke gebieden voornamelijk actief in de tertiaire (62.3%) en secundaire sector (29.2%). Het werkloosheidscijfer bij de vrouwen bedraagt 19.4% en 14.6% bij de mannen (Poverty Reduction and Economic Management Unit, 2003).

Het hoge cijfer voor vrouwen in de landbouwsector blijft voortbestaan ondanks de grote migratie van platteland naar de steden. Dit valt te wijten aan het feit dat vele vrouwen die verhuizen naar stedelijke gebieden huisvrouw worden en uit de nationale statistieken verdwijnen, terwijl bijna alle vrouwen op het platteland (86.1% in 2004) in de primaire sector werken. Ook de hoge ratio van vrouwelijke onbetaalde familiewerkers is een kenmerk van de werkstatus van vrouwen. Alhoewel deze groep gedaald is van 88% in 1960 tot 51% in 2000, blijft de ratio zeer hoog in vergelijking met andere landen. Dit kan verklaard worden doordat dat bijna alle vrouwen die werken in de landbouwsector beschouwd worden als onbetaalde familiewerkers, terwijl alle gezinshoofden in de landelijke gezinnen beschouwd worden als zelfstandigen (Poverty Reduction and Economic Management Unit, 2003).³

Tabel 3.2: De tewerkstelling per sector in 2004

	Vrouwen		
	Stedelijk	Platteland	Turkije
Primaire sector	8,50	86,10	53,10
Secundaire sector	29,20	6,10	15,90
Tertiaire sector	62,30	7,80	31,00
Totaal	100,00	100,00	100,00
	Mannen		
	Stedelijk	Platteland	Turkije
Primaire sector	4,00	56,70	25,30
Secundaire sector	33,50	13,10	25,30
Tertiaire sector	62,50	30,20	49,40
Totaal	100,00	100,00	100,00

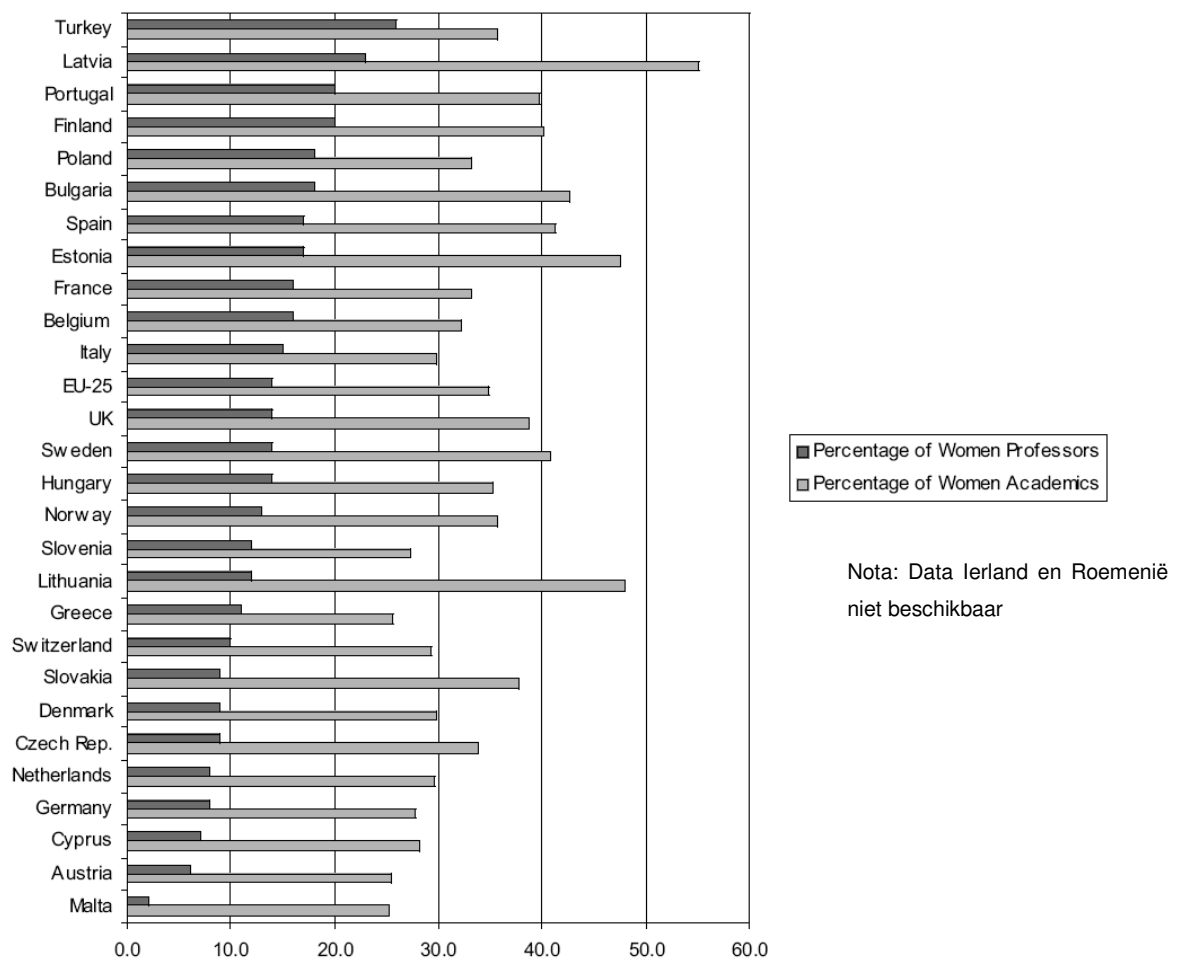
Bron: TURKSTAT, 2007

Een vergelijking van de publieke- en de privésector maakt duidelijk dat één derde van alle vrouwen (33%) en bijna één vierde van alle mannen (24%) in de publieke sector (de overheidsorganisaties) werkten in het jaar 2000. Anderzijds zijn slechts 23% van alle werkers (2.3 miljoen werkers) in de publieke sector vrouwen en dit percentage is zelfs lager voor de private sector, nl. 16%. Mannen domineren het werk zowel in de publieke als in de private sector, dit is een gevolg van de lage participatiegraad van vrouwen.

³ Zie hoofdstuk 3.3 De legale status van vrouwen

Op vlak van tewerkstelling van vrouwen in academische instellingen is er volgens de studie van Healy, Özbilgin en Alienfendioglu (2005) een paradox vast te stellen in de Turkse arbeidsmarkt. Terwijl de participatiegraad van vrouwen in de economie één van de laagste is van Europa, treft men in geen van EU-lidstaten (Ierland en Roemenië niet inbegrepen) een hoger percentage van vrouwelijke professoren aan in de academische instellingen (zie Fig. 3.6). De anti-discriminatiewetgeving mag dan minder ontwikkeld zijn dan in de meeste Westerse landen, de verticale segregatie het hoger onderwijs in Turkije is lager. Het aantal vrouwelijke academici als percentage van de volledige academische staf bedraagt in het land 37%, waarmee Turkije boven het gemiddelde van de EU (35%) ligt. Het percentage van vrouwelijke professoren plaatst zich met 27% op de eerste plaats in de Europese ranglijst. In de EU blijkt de vrouwelijke vertegenwoordiging veel lager te zijn, namelijk gemiddeld 14%.

Figuur 3.6: Het percentage van vrouwelijke academici en professoren in Europa (1998 – 2002)

Bron: Healy, Özbilgin en Alienfendioglu, 2005

Wanneer men een verklaring voor deze cijfers zoekt, wordt af en toe het argument aangehaald dat het salaris van Turkse academici relatief laag zou zijn en dat daarom academisch werk niet langer aantrekkelijk is voor mannen. Volgens Healy, Özbilgin en Alienfendioglu klopt deze opvatting niet, omdat het salaris van Turkse academici (in koopkrachttermen) niet beduidend lager is dan de salarissen in de landen die laag scoren op de Europese ranglijst. In hun onderzoek tonen ze aan dat deze opvallende cijfers te wijten zijn aan twee zaken. De Turkse vrouwelijke academici halen voordeel uit de staatsideologie van gelijkheid van seksen die ontstaan is tijdens het einde van het Ottomaanse rijk in 1923 (intrede van de Kemalistische overheid) en die zich voornamelijk heeft in de academische instellingen. Anderzijds werd dit later in 1970 ondersteund door de introductie van YÖK, de staatsinstelling die verantwoordelijk is voor het Turkse hogere onderwijs. Het beleid van YÖK is steeds zeer neutraal geweest op vlak van de geslachten. Ze hebben steeds nadruk gelegd op de transparantie van de wijze waarop academici tewerkgesteld worden, waardoor verborgen discriminatie drastisch werd verminderd en de vrouwen hun vooruitgang in de academische wereld werd gestimuleerd.

Een laatste onderscheid dat we kunnen maken tussen status van vrouwen en mannen op de arbeidsmarkt is het verschil in lonen en salarissen van beide geslachten. Volgens het Global Monitoring Report van de Wereldbank (2007) verlagen deze verschillen de participatie op de arbeidsmarkt, zowel voor de huidige als de toekomstige generaties. Indien vrouwen lagere lonen dan mannen ontvangen voor hetzelfde werk, zullen ze sneller geneigd zijn thuis te blijven dan actief te worden op de arbeidsmarkt of zelfstandige te worden. In Turkije, net zoals in de meeste markteconomieën, stijgen de inkomens naarmate de opleiding stijgt. Zowel vrouwen als mannen die een hogere opleiding hebben, verdienen meer dan diegenen met een lagere opleiding. Het verschil in inkomens en het opleidingsniveau wordt overigens steeds groter. Verder is er een stijging van het loon/salaris naarmate de leeftijd stijgt met uiteindelijk een daling op het einde van de loopbaan. In het algemeen kan men zeggen dat mannen meer betaald worden dan vrouwen om hetzelfde werk te presteren. Volgens de laatste schatting van de Wereldbank verdienen de Turkse vrouwen tussen 78% en 83% van het loon/salaris van mannen. Wanneer men alle voltijdse werkers tussen 15 en 65 jaar beschouwd, kan men vaststellen dat tussen 1989 en 2002 de lonen van mannen 16% zijn gestegen en die van vrouwen slechts 10%. De "earning gaps" worden dus steeds breder al moet worden toegevoegd dat grootte van het effect sterk afhangt van het referentiejaar waarmee de vergelijking wordt gemaakt (Wereldbank, 2006).

3.4 De legale status van de vrouw

Volgens de VN (2005) is de creatie van een wettelijk kader dat de beide geslachten balanceert, één van de belangrijkste stappen in de constante strijd tegen de ongelijkheid tussen seksen en seksistische vooroordelen. Elke nieuwe wettelijke maatregel die gelijkheid ondersteunt, zal een totale verandering in gewoontes en denkwijzen op lange termijn aanmoedigen. Enkel met behulp van een progressief wettelijk kader zullen vrouwen de kans krijgen hun volledige rol in de maatschappij op te nemen op gelijke voet met mannen.

De legale status van de Turkse burgers wordt voornamelijk gevormd door het Turkse burgerlijk recht en de strafwet. In deze wetgeving wordt een onderscheid gemaakt tussen mannen en vrouwen, waardoor in bepaalde mate de positie van de vrouw in de maatschappij wordt opgelegd. De oude burgerlijke wetgeving van 1926 bevatte verschillende artikels die de positie van de vrouw in het huwelijk verbeterde, maar slaagde er niet in volledige legale gelijkheid tussen de geslachten vast te leggen. In verschillende artikels erkende men dat de man een bevoorrechte positie had in de relatie als "gelijken". Zo werd bijvoorbeeld de man beschouwd als hoofd van het gezin en had hij recht en de verantwoordelijkheid om de woonplaats te kiezen. De vrouw werd anderzijds verantwoordelijk gesteld voor het huishouden en mocht enkel onder expliciete toestemming van haar echtgenoot een job uitoefenen. In de oude strafwet, opnieuw daterend van 1926, werd eveneens een onderscheid gemaakt tussen de seksen door overspel anders te definiëren voor mannen en vrouwen en door bepaalde jobs als gevaarlijk voor vrouwen te beschrijven. Gecombineerd kan men zeggen dat deze wetten een legaal kader vormden dat de divisie van de arbeid, de vrouwelijke afhankelijkheid van mannen (zowel op het economische als op het sociale vlak) en de hiërarchie van de geslachten ondersteunde (Kabasakal Arat, 2003).

Tijdens de laatste twee decennia is hier echter verandering in gekomen. In 1992 werd beslist dat het feit dat vrouwen niet mochten werken zonder de toestemming van hun echtgenoot strijdig was met de grondwet. Het recht op werk voor getrouwde vrouwen werd vanaf dat moment geregeld door de grondwet, waarin de bepaling staat dat iedereen het recht en de plicht heeft te werken. In 2002 werden onder druk van de Europese Unie zowel het burgerlijk recht als de strafwet aangepast. Er werden artikels toegevoegd waarin werd bepaald dat vrouwen een gelijke status hadden als mannen binnen het huwelijk, ze niet de toestemming moesten vragen aan hun echtgenoot om te werken, ze geen beperkingen mochten hebben i.v.m. de koop en de verkoop van persoonlijke goederen en dat er geen onderscheid tussen beide geslachten gemaakt mocht worden betreffende het loon. Het verbod voor vrouwen om in bepaalde gevaarlijke sectoren te werken, is onveranderd gebleven. Het European Stability Initiative (ESI) omschrijft de aanpassing van deze wetten in hun rapport over vrouwen en macht als dé grootste verandering in de positie van vrouwen sinds de intrede van de Kemalistische overheid in Turkije. Het wordt beschreven als een

grote succesvolle stap vooruit in het proces naar het dichten van de kloof tussen de geslachten, een gebied waarop Turkije nog veel werk heeft (European Stability Initiative, 2007).

Evenals het ESI bevestigde de VN het succes en de belangrijkheid van deze recente legislatieve aanpassingen. In hun 10-jaarlijkse rapport in 2004 over de implementatie van het Beijing platform (de vierde wereldconferentie over vrouwen) duidden ze echter nog een tweede gebeurtenis aan als een belangrijke overwinning: de terugtrekking van enkele van de reservaties op CEDAW. CEDAW (the Convention on the Elimination of all forms of Discrimination Against Women) is een verdrag, uitgevaardigd door de VN in 1979, dat alle vormen van discriminatie tegen vrouwen omschrijft en hieraan een einde wil maken. Tot 1980 was er weinig besef van de ongelijkheden tussen de seksen vanwege de Turkse overheid, de stakeholders en zelfs de vrouwengroepen. De ratificatie van CEDAW in 1986 maakte hieraan een einde. In 1999 hief Turkije een gedeelte van zijn reservaties op het verdrag op (VN, 2004).

Een ander gevolg van de ondertekening van het verdrag was de oprichting van het KSGM (Het Algemeen Directoraat voor de Status van Vrouwen) in 1990. De oprichting van een overheidsinstelling die verantwoordelijk is voor de gelijkheid van de geslachten was namelijk verplicht voor alle naties die het verdrag ondertekenden. Het doel van het directoraat is de toegang tot onderwijs en training van vrouwen te vergemakkelijken, hun participatie in bepaalde economische sectoren te verhogen en sociale zekerheid te garanderen. Hun dagelijkse taak bestaat erin hervormingen te organiseren, onderzoek te verrichten en te publiceren, bepaalde acties en regio's te observeren en financiële steun te geven aan bepaalde organisaties⁴ (KSGM, 2007). De legale status en de werking van het directoraat is echter controversieel en er waren in het verleden moeilijkheden om het juiste, gekwalificeerde personeel te vinden (Špidla, 2007).

Verdere vooruitgang in de legale status van Turkse vrouwen sinds het Beijing platform kan men terugvinden bij de oprichting van de gespecialiseerde commissies inzake gezondheid, onderwijs, arbeid en recht. De commissies werden in 1997 opgericht om de standpunten van NGO's te verenigen met deze van het KSGM en andere relevante overheidsinstellingen. Op provinciaal niveau werden 'gender focal points' opgericht om de beleidsdialoog te ondersteunen. Hun taak bestaat erin het beleid opgesteld door het KSGM te vertalen naar alle relevante ministeries. Een laatste belangrijke gebeurtenis was de oprichting van een Ad Hoc comité inzake de discriminatie van vrouwen. Het comité werd gevormd in het Turkse parlement en vervulde zijn werk in 1998. Het had ondertussen cruciale aanbevelingen gemaakt zoals de terugtrekking van bepaalde reservaties op het CEDAW verdrag (VN, 2004).

⁴ Zie: Hoofdstuk 6.1 De institutionele omgeving

Mevr. Emine Bozkurt, een Nederlands lid van het Europese Parlement en rapporteur over vrouwenrechten in Turkije, erkent dat het land tijdens de laatste twee decennia een belangrijke vooruitgang heeft gemaakt op het vlak van vrouwenrechten, vooral binnen het wettelijke kader. De verandering en verbetering van het wettelijke kader is een groot succes en de overheid heeft duidelijk aangetoond dat ze zich wil inzetten om de ongelijkheden weg te werken. Toch heeft Bozkurt nog kritiek op de overheid. In haar rapport over vrouwenrechten in Turkije stelt ze dat Turkse vrouwen, ondanks de legislatieve aanpassingen, problemen blijven hebben i.v.m. het onderwijs, de participatie in de economie, de politieke vertegenwoordiging, enz. Deze problemen blijven, ook na de wetaanpassingen, bestaan omdat er nog geen omgeving gecreëerd is waarin de aanpassingen kunnen worden toegepast. De Turkse vrouwen maken in het dagelijkse leven nog geen gebruik van de legislatieve aanpassingen, omdat de sociale omgeving er onvoldoende kennis van heeft. Het is daarom absoluut noodzakelijk dat de hervormingen ondersteund worden door concrete actieplannen, sterke instituties en voldoende financiële en materiële middelen. Zo kan men bijvoorbeeld via campagnes de vrouwen en de rest van de samenleving informeren over vrouwenrechten en wat deze rechten precies betekenen. Verder is er een betere coördinatie en samenwerking nodig tussen de verschillende departementen van de Turkse overheid, de sociale partners, de NGO's en de Europese Unie (Bozkurt, 2006).

HOOFDSTUK 4: ONDERNEMEN IN TURKIJE

Dit hoofdstuk zal handelen over de algemene staat van het ondernemerschap in Turkije. Een onderscheid tussen de geslachten wordt hier nog niet gemaakt. Dit verschil zal uitvoerig besproken worden in het volgende hoofdstuk.

Een belangrijk probleem om het Turkse ondernemerschap en de Turkse KMO's te bestuderen, is het gebrek aan voldoende data. Het feit dat de data die wel beschikbaar is, meestal niet voldoet aan de internationale normen, vergroot het probleem. Zoals de lezer kan vaststellen is omwille van deze reden een groot deel van dit hoofdstuk gebaseerd op studies van de OESO, één van de weinige internationale instellingen die recente onderzoeken heeft gedaan over dit onderwerp. De drie studies van de OESO die de hoeksteen vormen van dit hoofdstuk zijn: "A framework for the development and financing of dynamic small and medium sized enterprises in Turkey", "Small and medium-sized enterprises in Turkey: Issues and policies" en het "Country Profile report" over Turkije dat jaarlijks gepubliceerd wordt.

4.1 Definities KMO's

Zoals voorheen werd aangehaald vormt het gebrek aan voldoende data en het gebruik van data die niet aan internationale normen voldoet een fundamenteel probleem voor de gegevensverzameling over KMO's en ondernemerschap. TURKSTAT (Staatsinstituut voor Statistiek) is niet in staat data te produceren voor de totale economie, omdat KMO's door de Turkse organisaties en instellingen steeds op een andere manier gedefinieerd worden. Hieronder zijn de verschillende definities per organisatie terug te vinden. Deze zijn steeds verschillend van de definitie van de EU en verschillend van elkaar, een feit dat de gegevensverzameling uiteraard moeilijker maakt. De omschrijving die de Europese Commissie (2006) en de internationale instellingen aan KMO's geven, is terug te vinden in tabel 4.1. Eveneens zijn er de afwijkende definities terug te vinden die in Turkije worden gebruikt.

Tabel 4.1: KMO definities gebruikt in Turkije en in de EU

Organisatie	Sectorale definitie	Criterium voor definitie	Micro onderneming	Kleine onderneming	Middelgrote onderneming
KOSGEB	Productie, industrie	Aantal werknemers		1-50 werknemers	51-150 werknemers
HALK BANK	Productie, industrie	Aantal werknemers Bedrag vaste investering (EUR)	-- 550 000	-- 550 000	1-250 werknemers 550 000
UNDERSECRETARIAT OF TREASURY	Productie, industrie, toerisme, agro-industrie, mijnbouw, onderwijs, gezondheid, software ontwikkeling	Aantal werknemers Bedrag investering, bedrag van investering onderworpen aan KMO incentive certificate (EUR)	1-9 werknemers 550 000	10-49 werknemers 550 000	50-250 werknemers 550 000
UNDERSECRETARIAT OF FOREIGN TRADE	Productie industrie	Aantal werknemers Bedrag vaste investering (EUR)	-- --	-- --	1-200 werknemers 1 830 000
EXIMBANK	Productie, industrie	Aantal werknemers	--	--	1-200 werknemers
EU	Niet-primair privaat	Aantal werknemers Jaarlijkse winst Jaarlijks balansresultaat	0-9 werknemers <EUR 2 miljoen <EUR 2 miljoen	10-49 werknemers <EUR 10 miljoen <EUR 10 miljoen	50-249 werknemers <EUR 50 miljoen <EUR 43 miljoen

Bron: OESO, 2004

4.2 Huidige status van het Turkse ondernemerschap en de KMO's

4.2.1 Karakteristieken

Turkije heeft op dit moment nog niet deelgenomen aan een internationaal onderzoek naar ondernemerschap zoals datgene dat wordt uitgevoerd door de Global Entrepreneurship Monitor. In 2002 is er echter wel een onderzoek uitgevoerd door TÜSIAD (Turkish Industrialists' and Businessmen's Association) en de universiteit van Sabanci waarin enkele karakteristieken van het Turkse ondernemerschap internationaal werden vergeleken. De conclusies van dit onderzoek waren dat ondernemerschap een positief imago heeft in Turkije. Vele mensen zouden graag ondernemer willen zijn en managers beschouwen zichzelf meer een ondernemer dan managers van o.a. Zuid-Afrika en Mexico. Omdat het "etatisme" (het principe waarbij aan de staat uitgebreide economische en politieke zeggenschap wordt verleend) populair is in Turkije, zijn de meeste mensen van mening dat ondernemingen publiek i.p.v. privaat bestuurd moeten worden. De meerderheid van het publiek beschouwt concurrentie als een positieve factor, maar de tegenstand blijft zeer groot. Tenslotte verwachten de Turken dat technologisch onderzoek geen positieve economische effecten oplevert op lange termijn. De samenwerking tussen industrieën en de samenwerking tussen universiteiten en de private sector op vlak van onderzoek is nog onvoldoende ontwikkeld (TÜSIAD, 2007).

De KMO's vormen in Turkije een enorm belangrijk aandeel in de economie. Aangezien de statistische informatie van de KMO sector zeer gefragmenteerd is en er weinig tijdseries beschikbaar zijn, is het moeilijk trends te analyseren en te voorspellen. Desondanks geeft sommige data toch een idee over de relatieve positie van de sector in de economie. Zo schatte de OESO dat in 2000 99.8% van alle ondernemingen, met inbegrip van de dienstensector, KMO's waren. De KMO's waren verantwoordelijk voor 76.7% van de werkgelegenheid, 38% van de kapitaalinvesteringen, 26.5% van de toegevoegde waarde in de economie, 10% van de export en 5% van de bankkredieten. Uit deze cijfers kan besloten worden dat KMO's de economie absoluut domineren in termen van aantallen en werkgelegenheid. Onmiddellijk kan ook worden vastgesteld dat, ondanks deze ondernemingen de economie domineren, ze slechts weinig kapitaal gebruiken, ze weinig toegevoegde waarde hebben, ze slechts een kleine contributie leveren aan de export en ze enkel een marginale bijdrage van de banksector ontvangen (OESO, 2004).

Wanneer men de Turkse KMO's internationaal vergelijkt, kan men volgens de OESO (2004) een duidelijk onderscheid zien op vlak van grootte en de contributie tot de nationale output. Deze zijn in Turkije namelijk veel lager dan in de meeste andere landen. Zo is bijvoorbeeld de proportie van de Turkse KMO's met minder dan 100 werknemers veel lager dan de andere leden van de OESO (met uitzondering van Italië) en heeft het merendeel van de Turkse KMO's minder dan 10

werknemers. Een ander feit waarmee Turkije zich van de andere OESO leden onderscheidt is het feit dat een relatief hoog percentage van de KMO's met minder dan 10 werknemers actief zijn in de industriële sector, namelijk 34%.

De meerderheid van de KMO's zijn actief in de handels-, ambachtelijke en industriële sectoren. Deze worden vertegenwoordigd door TESK (Confederatie van Handelaars en Ambachten van Turkije) en door TOBB (Unie van de Kamer van Koophandel, de Maritieme Handel en de Goederen Exchanges van Turkije). Vanaf januari 2003 had TESK meer dan 2,76 miljoen handels- en ambachtelijke ondernemingen geregistreerd. In de industriële sector, vertegenwoordigd door TOBB, werd het aantal ondernemingen in 2003 op 1,2 miljoen geschat (OESO, 2005). Slechts een klein deel van de KMO's bevinden zich in de bouw- en constructiesector. Volgens data van het TURKSTAT (2007) waren er op 1 januari 2001 210.000 KMO's aanwezig in de sector.

In geografische termen kan men stellen dat de verdeling van de KMO's een reflectie is van de geografische verdeling van de totale bevolking. De belangrijkste concentraties zijn terug te vinden in de kustregio's van de Marmara Zee en de Egeïsche Zee, waar respectievelijk 38% en 17% van de KMO's gevestigd zijn. 16% kan men terugvinden in Centraal-Anatolië, 11% aan de Middellandse Zee, 9% aan de Zwarte Zee, 6% in Zuidoost Anatolië en een minderheid in Oost-Anatolië. Er is een lagere aanwezigheid van KMO's in de laatste 2 regio's aangezien hier het bevolkingsaantal veel lager is en er veel meer informele economische activiteiten bestaan (OESO, 2004).

4.2.2 Knelpunten

De fundamentele zwakheden van de KMO sector zijn volgens de OESO (2004) het gebrek aan de gepaste knowhow en technologie en een slechte toegang tot financieringsmogelijkheden. Een zeer grote proportie van de Turkse KMO's, en in het bijzonder diegenen buiten de stadscentra, produceren enkel voor de lokale of nationale markten. Het ontwerp van hun producten is meestal verouderd en in vele gevallen worden ze ook geproduceerd met inefficiënte en verouderde methoden. Om de strijd met de concurrentie, die steeds groeit omdat de Turkse economie steeds meer open wordt, aan te kunnen gaan, zullen deze ondernemingen hulp nodig hebben op vlak van technologieoverdracht, proces- en productontwerp, management en opleiding.

Vanaf het moment dat Turkije lid werd van de douane-unie van de EU werden ze aangemoedigd hun technische kennis en knowhow te verhogen om de Europese concurrentie tegemoet te komen en de thuismarkt optimaal te kunnen bedienen. Ondanks de aanmoediging hebben ze deze kans

niet volledig benut. Een aantal feiten zijn hiervan de oorzaak. Ten eerste, zijn er nog steeds weinig investeringen in informatie- en communicatietechnologieën. Een laag niveau van informatie- en communicatietechnologie heeft volgens de Wereldbank (2004) een belangrijke invloed op het innovatieniveau. Zoals wordt aangetoond in tabel 4.2, scoort Turkije niet goed op de meeste indicatoren. Ten tweede ontbrak een beleid dat noodzakelijk was om deze technologische vooruitgangen te ondersteunen en stimuleren. Zo moesten ondermeer de Turkse technische standaarden verhoogd worden vóór men de grenzen met Europa opende. Tenslotte is het belangrijk erop te wijzen dat de ondernemingen hun nood naar nieuwe technologieën niet steeds omzetten naar een concrete vraag. Dit komt meestal omdat de ondernemingen zeer klein zijn en hierdoor een tekort aan middelen of interne kennis hebben. Dit is een fenomeen dat overal ter wereld voorkomt, maar zeker in het geval van Turkije belangrijk is, aangezien in het land een zeer grote proportie van kleine KMO's aanwezig is (OESO, 2004).

Tabel 4.2: Verspreiding van informatie –en communicatietechnologie

	Turkije	EU	VS	Japan	OESO
Standaard toegangskanalen per 100 inwoners (2001)	27,6	58,9	67,5	58,4	54,5
GSM abonnementen per 100 inwoners (2001)	26,8	74,3	45,1	58,8	53,9
Breedband abonnementen per 100 inwoners (2003)	0,1	4,6	8,3	8,6	6,1
Publieke Telecom investeringen per capita (in USD, 2001)	42,0	129,9	333,7	193,8	169,2
Publieke Telecom investeringen per toegangskanaal (in USD, 2001)	152,0	212,7	494,0	331,9	310,6
Pc's per 100 inwoners (2001)	2,7	27,5	81,8	38,8	39,5
Internet abonnementen bij vaste netwerken per 100 inwoners (2001)	5,0	16,8	27,2	18,9	18,7

Bron: OESO Communications Outlook, 2003

Een tweede fundamenteel probleem binnen de KMO sector is de beperkte toegang tot kredieten en financieringsmogelijkheden waar de KMO's mee te kampen hebben. Zelfs wanneer de KMO's hun technologische capaciteiten zouden willen uitbreiden, is dit in vele gevallen niet mogelijk omdat ze moeilijkheden hebben om de nodige financiering te vinden. Omwille van de grote overheidstekorten van de vorige jaren en de crisissen van 2000 en 2001 is de banksector enorm verzwakt. Vele banken kiezen ervoor geen kredieten te verschaffen aan de KMO's en willen op deze manier zichzelf beschermen. Vele van de banken die dit wel doen hebben een tekort aan de nodige kennis en fondsen. Een uitzondering hierop is de Halk Bank, de Turkse staatsbank die zich op dit moment in een privatiseringsproces bevindt. Deze bank verschaft wel kredieten aan KMO's en is verantwoordelijk voor de meeste leningen aan de kleine ondernemingen. Belangrijk hierbij te vermelden is dat de bank voordelige condities aanbied voor jonge en vrouwelijke ondernemers⁵ (OESO, 2004).

Tabel 4.3: Financiering van investeringen in de Turkse ondernemingen

	Interne financiering (%)	Financiering via banken (%)	Informele financiering (%)
Europa en Centraal Azië	70.60	10.26	4.74
OESO	60.26	20.03	1.47
Turkije (2005)	55.14	6.49	3.95
Turkije (2002)	82.46	4.08	4.77

Bron: International Finance Cooperation, 2007

Het aantal KMO's dat kredieten ontvangt is zeer klein, zo worden bijvoorbeeld minder dan 5% van de beschikbare bankkredieten aangewend ter ondersteuning van de industriële KMO's. In Tabel 4.3 wordt een kleine vergelijking gemaakt met de leden van de OESO en Europa en Centraal Azië. Hier wordt meteen duidelijk dat het aantal ondernemingen (6.49% van alle ondernemingen) die bankkredieten ontvangen om investeringen mee te maken ver onder het OESO gemiddelde (20.03%) ligt. Een natuurlijk gevolg hiervan is dat de informele financiering (3.95%) via vrienden, familie, kennissen hoger ligt dan in de andere landen. Wel is er een kleine vooruitgang geboekt tijdens de laatste jaren. De ondernemingen zijn dus genoodzaakt op andere wijzen fondsen te vergaren en het is onwaarschijnlijk dat ze voldoende middelen vinden. Andere financiële instrumenten zoals venture capital en kapitaalfinanciering via de beurzen zijn op dit moment nog niet goed ontwikkeld.

⁵ Zie "Hoofdstuk 6.1.6: De Vakifbank, Ziraat Bank, Garanti Bank en Halkbank"

4.2.3 Ondernemen vanuit het buitenland

Een tweede manier om de staat van het ondernemerschap in Turkije te meten, is via een kijk vanuit het buitenland. Het "Doing Business Report 2008" is een onderzoek dat jaarlijks door de Wereldbank gepubliceerd wordt en is een significante informatiebron voor ondernemers die buiten hun landgrenzen willen opereren. Het rapport tracht te onderzoeken welke activiteiten positief en negatief zijn voor het zakenwezen in het land in kwestie en rangschikt de 178 economieën op het gebied van aantrekkelijkheid om zaken mee te doen. Om de aantrekkelijkheid te meten worden de tien fasen van het bedrijfsleven gemeten: van het opstarten van de onderneming tot het sluiten van de onderneming en van het verkrijgen van lokale financiële steun tot het exporteren van goederen naar het eigen land en naar de buurlanden. Niet alleen worden de economische indicatoren van de verschillende fasen vergeleken met de andere landen, ze worden ook telkens vergeleken met de "best-practices" die voor de indicator in kwestie gelden. We zullen kort enkele fasen bespreken die van belang zijn voor dit onderzoek (Wereldbank, 2007).

Voor het jaar 2007 eindigt Turkije op plaats 57, een vooruitgang in vergelijking met de score van 2006 (65^e plaats). Inzake het opstarten van een onderneming staat Turkije op de 43^e plaats. Globaal gezien is dit een goede positie en dit heeft een positieve invloed op de totale gemakkelijheid waarmee zaken kunnen worden gedaan. Het cijfer is vooral te wijten aan de relatief korte periode waarin een ondernemer zijn zaak kan opstarten. De procedures die noodzakelijk zijn om de onderneming op te starten bestaan namelijk uit 6 fasen (waaronder registraties en kapitaalstortingen) en kunnen op 6 dagen worden afgerond, een periode die in vergelijking met de andere landen relatief kort is. Ook op vlak van eigendomsregistratie scoort Turkije goed (31^e plaats). Onder de eigendomsregistratie verstaan we de verplichte officiële registratie van o.a. gebouwen en land zodat belastingen kunnen worden berekend en ondernemers de mogelijkheid hebben hypotheek hierop af te sluiten. Wederom blijkt de motor achter het positieve cijfer de relatief korte periode waarin een ondernemer deze registraties kan maken. Ook hier bestaan de procedures uit 6 fasen die op 6 dagen kunnen worden afgerond. Beide scores wijzen op een positief bureaucratisch beleid op het gebied van het oprichten van ondernemingen. Een laatste opvallende rang zijn de procedures ingeval van een handelsdispuut. Ondanks de lange wachttijden (gemiddeld 420 dagen) voor het afhandelen van het dispuut, is er een hoge efficiëntie van het rechtssysteem bij het oplossen van de conflicten (Wereldbank, 2007).

De moeilijkheden in het ondernemerschap zijn vooral te wijten aan de tewerkstelling van werknemers, het verkrijgen en het gebruik van licenties en de sluiting van de onderneming. Bij een vergelijking van de tewerkstellingsindicatoren die in dit onderzoek werden gebruikt, valt meteen op dat de grootste problemen veroorzaakt worden door het feit dat men moeilijkheden ondervindt om het juiste personeel te vinden en door de hoge ontslagpremies die kunnen oplopen tot het salaris

dat men in 95 weken zou verdiend hebben. In bijna geen enkel ander land is er een cijfer terug te vinden dat dit evenaart. In contrast met het positieve bureaucratische beleid inzake het oprichten van ondernemingen dat in de vorige alinea werd besproken, staan de bureaucratische belemmeringen i.v.m. het verkrijgen en het gebruik van licenties. De slechte positie (128^e plaats) is een gevolg van het hoge aantal procedures (25) die de ondernemer moet volgen en de totale tijdsduur (188 dagen) die nodig is om deze af te ronden. Opmerkelijk is dat de moeilijkheden i.v.m. de kredietverlening die voorheen besproken werden⁶, in deze internationale vergelijking minder tot uiting komen

Tabel 4.4: Indicatoren van het Doing Business 2008 rapport

Rang	Doing Business 2008
<i>Makkelijkheid om zaken te doen</i>	57
Opstarten van een onderneming	43
Verkrijgen en gebruik van licenties	128
Tewerkstelling werknemers	136
Eigendomsregistratie	31
Verkrijgen van kredieten	68
Bescherming van investeringen	64
Belastingen betalen	54
Handelen voorbij de landsgrenzen	56
Afsluiten van contracten (handelsdisputen)	34
Sluiten van de onderneming	112

Bron: Wereldbank, 2007

Evenals het "Doing Business Report", kan de Belgische instelling FIT (Flanders Investment and Trade) een interessante bron zijn voor buitenlandse ondernemers die in Turkije willen investeren. FIT benadrukt de aantrekkelijkheid van Turkije als een opkomende markt voor ondernemers. Het is volgens hen een opkomende markt met een groeiende economie en een groeiende bevolking. Een ander voordeel is dat Turkije ook beschouwd kan worden als een bruggenhoofd naar de landen rond de Zwarte Zee en de Centraal-Aziatische republieken, een markt die ongeveer 300 miljoen consumenten telt (FIT, 2007).

⁶ Zie: "Hoofdstuk 4.2.1 Algemeen"

4.3 Institutionele ondersteuningsmechanismen

Turkije is op weg een infrastructuur te ontwikkelen ter ondersteuning van ondernemers en hun KMO's. De overheid doet dit via de Onderzoeksraad voor Wetenschap en Technologie in Turkije (TUBITAK), de Kamers van Koophandel, de Halk Bank en KOSGEB. Het grootste deel van de ondersteuning is afkomstig van De Ontwikkelingsorganisatie voor Kleine en Middelgrote Industriële Ondernemingen (KOSGEB) en is vooral gericht op de industriële sector. Ook enkele onafhankelijke organisaties zijn actief, waaronder de Organisatie voor Technologische Ontwikkeling in Turkije (TTGV). In de volgende paragrafen worden de overheidsinstellingen besproken.

4.3.1 De Ontwikkelingsorganisatie voor Kleine en Middelgrote Industriële Ondernemingen (KOSGEB)

De Ontwikkelingsorganisatie voor Kleine en Middelgrote Industriële Ondernemingen werd in 1990 opgericht met als doel innovatie, technische capaciteiten en efficiëntie te promoten bij de KMO's. De organisatie is een overheidsinstelling die ontstaan is uit 2 andere overheidsinstellingen die in de jaren '80 werden opgericht, nl. SEGEM (Industriële Training- en Ontwikkelingscentrum) en KÜSGET (Ontwikkelingsorganisatie voor Kleine en Mediumgrote Industrieën). In 2003 werd het KOSGEB gereorganiseerd om betere en efficiëntere diensten te kunnen leveren. Er werden nieuwe ondersteuningsmechanismen toegepast, erkende 'best practices' werden als standaard gebruikt voor de dienstverlening en de administratieve procedures werden verlaagd van 45 tot 5. Afwijkend van de definitie van de EU beschouwt de instelling KMO's als ondernemingen uit de industriële sector die maximaal 150 werknemers hebben: 1-50 werknemers (kleine ondernemingen) of 51-150 (middelgrote ondernemingen). Door het gebruik van deze gerichte definitie, blijft de ondersteuning van het KOSGEB beperkt tot een kleine groep van ondernemingen (OESO, 2004).

Sinds de reorganisatie is de instelling verantwoordelijk voor de ontwikkeling van de technologische capaciteiten van de KMO's, het verbeteren van de KMO-training, het verbeteren van de toegang en het gebruik van informatie, het aanbieden van geschikte financiële mechanismen voor KMO's en het verbeteren van het KMO-management. KOSGEB probeert deze doelen te bereiken door de ondernemingen een brede service aan te bieden. Zo bieden ze bijvoorbeeld marketingdiensten, hulp bij kwaliteitscontroles, informatieve diensten, opleidingen en vele anderen aan. Het KOSGEB heeft verder nog een aantal programma's om ondernemers te helpen wanneer ze hun zaak willen opstarten. Het algemene doel van deze programma's is de ondernemers te informeren over de omgeving waarin ze gaan investeren, hulp te bieden bij het ontwerpen van een marketingstrategie

en assistentie te geven bij het ontwerpen van de ondernemingsstrategie. In sommige gevallen bieden KOSGEB en de bijhorende centra financiële steun om de creatie van nieuwe ondernemingen aan te moedigen. Deze leningen voor investeringen kunnen oplopen tot € 10.000, waarvan de operationele uitgaven tot een maximaal bedrag van € 2.000 niet moeten worden terugbetaald (KOSGEB, 2007).

KOSGEB bestuurt ook het R&D Ondersteuningsprogramma van het ministerie van industrie en handel, opgericht in 2003. Onder dit programma heeft de organisatie in volgende 2 jaren 26 Centra voor Ondernemingsontwikkeling, 10 Centra voor Technologieontwikkeling (TEKMER) en 10 laboratoria opgericht om materialen te testen volgens internationale standaarden. TEKMERs worden opgezet om technologiegeoriënteerde KMO's die een groot competitief potentieel hebben te ondersteunen. Verder zijn er Zones voor Technologieontwikkeling (met o.a. Technoparken) opgericht waar ondernemingen in samenwerking met universiteiten en R&D centra nieuwe technologieën kunnen ontwikkelen. Ten laatste heeft het KOSGEB een informatienetwerk ontwikkeld voor KMO's, nl. KOBİ-NET. KOBİ-NET is een intern netwerk waarop belangrijke informatie te vinden is i.v.m. ondernemen en waar de ondernemingen elkaar kunnen informeren. In 2007 telde het netwerk bijna 22.000 leden (KOSGEB, 2007).

Ondanks deze wijde keuze aan steunmaatregelen van KOSGEB, is het volgens de OESO nog steeds zeer moeilijk om de technologische ontwikkeling van de KMO's op te drijven. Turkije heeft namelijk de keuze gemaakt om een systeem voor KMO ondersteuning op te richten met een hoog niveau van ondersteuning, maar met een relatieve kleine basis van KMO's die bediend worden. Een alternatief systeem, dat kleinere subsidies zou geven aan meer KMO's, zou de economie beter steunen (OESO, 2005). Ook wordt de werking van KOSGEB in vraag getrokken door de EU ⁷ (Špidla, 2007).

4.3.2 De Organisatie voor Technologische Ontwikkeling in Turkije (TTGV) en de Onderzoeksraad voor Wetenschap en Technologie in Turkije (TUBITAK)

Het TTGV is onafhankelijke non-profit organisatie opgericht door de private en publieke sectoren. Het beheert fondsen voor R&D die aan KMO's worden gegeven in de vorm van interestvrije leningen ten bedrage van 50% van de kosten van het project met een maximum van 2 miljoen USD. Enkele van de activiteiten waar het TTGV zich verder mee bezig houdt zijn: het oprichten van Centra voor Technologische Diensten, kapitaalfondsen oprichten, technische en financiële steun

⁷ Zie "Hoofdstuk 6.1.3 KOSGEB" i.v.m. de initiatieven voor vrouwelijke ondernemers

geven aan de Technoparken en technische opleidingen voorzien. De organisatie wil zich ertoe verbinden in de nabije toekomst de bestaande ondersteuningsmechanismen te verdiepen en uit te breiden (TTGV, 2007).

Een tweede belangrijke overheidsorganisatie (na KOSGEB) is TUBITAK. De instelling functioneert onder leiding van de Eerste Minister en heeft als doel een industriële R&D cultuur op te richten en de toegang tot R&D voor KMO's te verbeteren via ondersteunende programma's. TUBITAK werkt samen met het UFT (Ondersecretariaat van Buitenlandse Handel) om industriële projecten te subsidiëren. De fondsen die worden vrijgemaakt door het UFT worden door TUBITAK verdeeld en kunnen door de ondernemingen gebruikt worden om tot 60% van hun project te financieren. Het programma heeft tot zover een grote vraag gekend (zie tabel 4.5). Het aantal projectapplicaties is namelijk gestegen van 121 in 1995 tot 500 in 2004 en het totaal aantal ondernemingen dat deelnam is gestegen van 23 in 1995 tot 1225 in 2004 (TUBITAK, 2007).

Tabel 4.5: Subsidies verdeeld door TUBITAK vanaf het jaar 1995 tot 2004

	Totaal
Geschat budget per project	USD 1,2 miljard
Aantal projecten voorgesteld	2833
Aantal voorgestelde projecten door KMO's	56%
Deelnemende ondernemingen	1225
Deelnemende KMO's	79%
Goedgekeurde projecten	2078
Afgeronde projecten	1076
Gemiddelde duur per project	21 maanden
Subsidies	USD 178 miljard
Subsidies aan KMO's	30%

Bron: OECD, 2005

4.3.3 Conclusie

Het onderzoek van TÜSIAD (2007) komt tot de conclusie dat inzake ondersteuningsmiddelen er geen algemene overheidsstrategie bestaat voor de ontwikkeling van ondernemerschap. Opleidingen i.v.m. ondernemerschap bestaan wel, maar zijn een recent verschijnsel dat nog zeer

beperkt is. Volgens hen zijn er onvoldoende instituties en consultancybedrijven die ondersteuning aanbieden. De instituties die dit wel doen, zoals het KOSGEB, hebben meestal te weinig middelen om hun doel ten volle te bereiken of hebben een doelpubliek dat te klein is. Verder zijn ze van mening dat ondernemerschap te weinig wordt gepromoot in de populaire media.

Ook de OESO (2005) trekt dezelfde conclusie. Volgens hen ondersteunt de overheid de industriële KMO's zeer actief, maar hebben vele van de programma's ernstige tekortkomingen. Verder zijn ze van mening dat andere sectoren zoals de dienstensector, een sector die verwacht wordt sterk te groeien in de volgende jaren, meer ondersteuning nodig hebben. Het huidige beleid is te sterk geconcentreerd op de industriële KMO's.

HOOFDSTUK 5: VROUWELIJKE ONDERNEMERS IN TURKIJE

5.1 Situering

Net zoals bij het algemene ondernemerschap zijn weinig data beschikbaar over vrouwelijke ondernemers in Turkije. Bovendien maken de meeste bronnen die data verzamelen over ondernemerschap en KMO's geen onderscheid tussen de geslachten. Ondanks de beperkte informatie is het toch mogelijk de noden van Turkse vrouwelijke ondernemers te ontdekken aan de hand van verschillende uitgevoerde veldonderzoeken.

Vrouwelijke Turkse ondernemers zijn een recent fenomeen. Ze maken pas sinds de laatste 3 decennia deel uit van het economische leven in Turkije. Slechts 15% van de Turkse ondernemers in 2001 waren vrouwen. Dit is in vergelijking met de andere OESO landen (gemiddeld 28%) vrij laag. Slechts 0.06% van alle vrouwen zijn ondernemers of managers op topniveau tegenover 6% van alle mannen. Turkse vrouwen blijven voornamelijk actief in de landbouwsector en als huisvrouw en hebben meestal jobs met een laag inkomen (Poverty Reduction and Economic Management Unit, 2003).

In Turkije zijn er vele voorbeelden terug te vinden over vrouwen die erin geslaagd zijn succesvol een eigen onderneming op te richten en te managen. Deze ondernemingen zijn actief in een uitgebreid spectrum van sectoren zoals internationale handel, informatietechnologie, reclame, industrie, consultancy, enz. en nemen alle vormen aan. Enkelen van deze succesvolle ondernemers hebben zich zelfs verenigd in een organisatie met de naam KAGIDER⁸. De groep vrouwen is uiteraard niet representatief voor het volledige segment van vrouwelijke ondernemers, maar vormen niettemin belangrijke rolmodellen voor de anderen (Poverty Reduction and Economic Management Unit, 2003). Wanneer we een overzicht van het volledige segment schetsen, wordt meteen duidelijk dat het vrouwelijke ondernemerschap zich beperkt tot enkele kernsectoren. Volgens onderzoek van Ufuk en Özgen (2001), waarbij ze 220 vrouwelijke ondernemers uit Ankara hebben geïnterviewd, bevindt de meerheid van vrouwelijke ondernemingen zich in handelssector (50.4%), gevolgd door industriesector en de dienstensector met respectievelijk 25.5% en 24.1%. Turan en Kara (2007) gebruikten daarentegen een doelgroep die geografisch wijder verspreid was. Volgens hun onderzoek kan men bijna 60% van alle vrouwelijke ondernemers in computer-, gezondheid- en dienstensector terugvinden. Bij de mannelijke ondernemers was de helft actief in de industrie- en dienstensector.

⁸ Zie Hoofdstuk 6.3.1: De associatie van Vrouwelijke Ondernemers

Tabel 5.1: Vrouwelijke ondernemers per sector

Leeftijd	Handelssector	Productiesector	Dienstensector	Totaal
-25	45.40%	27.30%	27.30%	100%
26-35	46.20%	24.60%	29.20%	100%
36-45	56.30%	18.70%	25%	100%
46+	49.10%	35.80%	15.10%	100%

Bron: Ufuk en Özgen, 2001

Ondanks het gebrek aan correcte cijfers weet de Poverty Reduction and Economic Management Unit (2003), een onderdeel van de Wereldbank, uit veldonderzoek dat het grootste deel van de vrouwelijke ondernemers actief zijn in micro-ondernemingen. Slechts 2% tot 3% van de micro-ondernemingen in de productiesector zijn volgens deze onderzoeken in het bezit van vrouwen. De kleinste ondernemingen zijn terug te vinden in Urfa en de hoogste concentraties van grote ondernemingen in Mugla, Istanbul, Ankara en Çorum.

5.2 Eigenschappen

5.2.1 Eigenschappen van de ondernemer

In 2006 hebben Yetim N. en Yetim U. een onderzoek gevoerd naar de culturele oriëntaties van Turkse ondernemers. Ze pasten het cultuurmodel van Hofstede toe op een gemengde groep Turkse ondernemers. Het cultuurmodel van G. Hofstede meet de verschillen van organisaties in verschillende naties en regio's aan de hand van vijf identificeerbare dimensies, nl. machtsafstand, individualisme, onzekerheidsvermijding, langetermijndenken en masculiniteit. In hun onderzoek kwamen Yetim N. en Yetim U. tot de conclusie dat Turkse ondernemers in het algemeen vermijden hun macht die ze als manager bezitten te delegeren en dat ondernemers een grote waarde hechten aan collectivisme. De grote machtsafstand en belang gehecht aan collectieve waarden (trouw aan een groep en solidariteit) zijn een logische conclusie, aangezien ze typisch zijn voor culturen uit en grenzend aan de Arabische wereld. Op de dimensie "onzekerheidsvermijding" (het vermijden van toevallige uitkomsten door procedures, regelgeving, enz.) scoren de Turkse ondernemers laag. Dit is volgens Yetim N. en Yetim U. een direct gevolg van het hoge niveau van onzekerheid in de Turkse economie ten gevolge van de crisissen. Verder concluderen ze dat de ondernemers zich

enkel richten op het heden wanneer ze beslissingen nemen i.p.v. zich te richten op de toekomst. Het kortetermijndenken is bij vele ondernemers het gevolg van een gebrek aan voldoende educatie. De dimensie "masculiniteit" werd in het onderzoek vervangen door "paternalisme". Interessant is de bevinding dat Turkse ondernemers heel wat paternalistische eigenschappen vertonen die een direct resultaat zijn van de nationale cultuur. Turkse ondernemers beschouwen zich als verantwoordelijke voor het inkomen van de werknemer, maar vele ondernemers nemen nog extra verantwoordelijkheden op zich: ze spelen een ondersteunende rol bij speciale situaties van de werknemer zoals huwelijken, besnijdenissen, ziekte, enz. Zulke ondersteunende en beschermende handelingen kunnen de ondernemer meer respect opleveren in zijn zakelijke sector of regio.

Wanneer een onderscheid wordt gemaakt tussen de karakteristieken van ondernemers per geslacht, is het volgens Turan en Kara (2007) opmerkelijk dat vrouwen een sterker netwerk hebben van vrienden en familie die zelf ondernemer zijn en dat ze afhankelijker zijn van voorheen opgedane ervaringen en trainingen in het relevante gebied. Volgens het onderzoek kunnen deze feiten erop wijzen dat vrouwelijke ondernemers conservatiever zijn dan hun mannelijke collega's. Hirsch en Öztürk (1999) omschrijven de Turkse vrouwelijke ondernemers in hun onderzoek als zijnde: energiek, onafhankelijk, sociaal, competitief, zelfverzekerd en perfectionistisch. Qua vaardigheden zijn de Turkse vrouwelijke ondernemers goed in human resource management, marketing, organisatie en het uitwerken van nieuwe productideeën. Net zoals vrouwelijke ondernemers uit verschillende andere landen, onderscheiden ze zich van mannen omdat ze van mening zijn dat ze beter zijn in het omgaan met mensen en ze het zwakst zijn op het gebied van financiële zaken. Zoals verder in de tekst zal worden aangehaald, kan het gebrek van deze vaardigheden voor problemen zorgen bij de opstart van de ondernemingen en bij rest van de levensduur van de onderneming.

Hirsch en Öztürk (1999) zijn tot de conclusie gekomen dat Turkse vrouwelijke ondernemers tussen 26 en 35 jaar oud zijn, een leeftijd die iets lager is dan de gemiddelde leeftijd van vrouwelijke ondernemers in de V.S. Van de vrouwen zijn 72% getrouwd en 59% van hen hebben 1 of 2 kinderen. Verassend is het feit dat het inkomen van de echtgenoot in de meeste gevallen niet significant hoger is. Bij ongeveer de helft van de vrouwelijke ondernemers (45.91%) heeft het ondernemerschap, volgens Ufuk en Özgen (2001), een negatieve impact op het familieleven. Bij 22.73% had het geen enkele impact op het familieleven. In de helft van de gevallen (50.91%) maakte het feit ondernemer te zijn geen enkel verschil in de participatie van de familiale beslissingen en de helft van de vrouwen (50.00%) hadden meningsverschillen met hun echtgenoot ten gevolge van hun onderneming. De meeste vrouwen waren van mening dat er geen enkele vermindering was opgetreden in hun verantwoordelijkheden binnen het huishouden. Na de rol als vrouw, moeder en huisvrouw werd er eenvoudigweg een nieuwe rol toegevoegd, nl. de rol als ondernemer.

De redenen waarom Turkse vrouwen ondernemer worden, zijn zowel gebaseerd op een economische noodzaak als op de zoektocht naar onafhankelijkheid en inspraak. De redenen die het meest voorkomen bij de vrouwen zijn: de nood om aan familiale noden te voldoen, het aangaan van sociale relaties en zelfrealisatie (Ufuk en Özgen, 2001). Bij de mannen zijn de vrijheid om eigen beslissingen te maken en de kans om relatief hogere financiële winsten te boeken belangrijker (Turan en Kara, 2007). Een onderscheid tussen de Turkse vrouwen en vrouwelijke ondernemers elders ter wereld is, volgens Hirsch en Öztürk (1999), het hoge aantal ondernemers dat wil stoppen enkel huisvrouw te zijn en deze reden opgeeft als motivatie om hun onderneming te starten. Ondernemerschap is voor vrouwen een middel om minder afhankelijkheid te zijn van de familie en hun participatiegraad in de economie te doen stijgen. Hierin verschillen de Turkse vrouwelijke ondernemers van vrouwelijke ondernemers uit de meeste OESO landen.

Het opleidingsniveau van vrouwelijke ondernemers uit stedelijke gebieden ligt vrij hoog. In de studie van Ufuk en Özgen (2001) hadden 15.00% van de ondervraagde vrouwen een hogeschool- of universitair diploma. 44.09% was in het bezit van een diploma uit het middelbaar onderwijs en 40.91% uit het lager onderwijs. Hun echtgenoten hadden in vele gevallen eveneens een hogeschool- of universitair diploma (35.91%) of een diploma uit het middelbaar onderwijs (34.55%). In de landelijke gebieden zakt het opleidingsniveau, de meeste vrouwelijke eigenaars van KMO's hebben hier enkel een diploma van het lager onderwijs. Hoewel de studie van Ufuk en Özgen zich enkel richt op vrouwen uit de stedelijke gebieden, wijst de Poverty Reduction and Economic Management Unit (2003) erop dat in het algemeen de Turkse vrouwelijke ondernemers een hogere opleiding hebben dan mannen uit dezelfde sectoren.

5.2.2 Eigenschappen van de onderneming

In het onderzoek van Hirsch en Öztürk (1999) naar vrouwelijke ondernemers bleek dat de ondernemingen zeer jong waren. Terwijl 13% van de ondernemingen ouder dan zes jaar waren, was de meerderheid (76%) minder dan drie jaar oud. Van deze meerderheid waren 58% minder dan één jaar oud en 25% zelfs minder dan zeven maanden oud. Naar mijn mening kunnen deze cijfers zowel wijzen op de recentheid van het fenomeen "vrouwelijk ondernemerschap" als op de moeilijkheden waarmee die vrouwen te maken krijgen die uiteindelijk leiden tot het stopzetten van de ondernemingen. Verder wees het onderzoek uit dat meeste ondernemingen geleid door vrouwelijke ondernemers zeer klein (micro-ondernemingen) waren. 82% van de ondernemingen hadden minder dan 5 werknemers in dienst en 19% waren eenmanszaken. Dit is een gelijkenis met vrouwelijke ondernemers uit andere landen en een gelijkenis met de volledige Turkse KMO sector die voornamelijk uit kleine ondernemingen bestaat.

De meerderheid (84.6%) vrouwelijke ondernemers werken zonder partner. Van de respondenten uit het onderzoek van Ufuk en Özgen (2001) werkten slechts 15.4% met een partner. In Ankara bleken de ondernemingen geleid door vrouwelijke ondernemers nog kleiner te zijn. Meer dan de helft (51.4%) had geen enkele werknemer in dienst. Van diegenen die wel werknemers in dienst hadden, had 25.2% meer dan vier werknemers. 76.8% van de werknemers werkten voltijds, 12.3% deeltijds en 10.9% met variërende uren afhankelijk van het seizoen.

5.3 Problemen en noden

Vrouwen in Turkije ondergaan moeilijkheden bij de opstart en de verdere levensduur van hun onderneming. De belangrijkste obstakels voor de vrouwelijke ondernemers zijn financiële moeilijkheden, een gebrek aan de gepaste opleiding en sociale zekerheid. Allen zijn het problemen die eveneens veelvuldig voorkomen bij vrouwelijke ondernemers in andere ontwikkelingslanden (ILO, 2001). In Turkije is er echter nog een extra dimensie van belang, nl. de cultuur. Turkije is een land met een sterke familiale oriëntatie. Deze maatschappelijke waarden en rollenpatronen dringen door in het bedrijfsleven en hebben eveneens een invloed op het vrouwelijke ondernemerschap (Hirsch en Öztürk, 1999). Zoals eerder al werd vermeld, wijzen Yetim N. en Yetim U. (2006) erop dat de patriarchale samenleving een typische eigenschap is voor culturen uit en grenzend aan de Arabische wereld. Het is een eigenschap die Turkse vrouwelijke ondernemers onderscheidt van collega's uit vele andere ontwikkelingslanden. In de volgende paragrafen worden de voornaamste problemen en noden van Turkse vrouwelijke ondernemers per onderwerp geanalyseerd.

5.3.1 Financiële middelen

Het verkrijgen van financiële kredieten wordt in alle veldonderzoeken beschreven als hét belangrijkste probleem voor vrouwelijke ondernemers in Turkije. Het probleem is zwaarst bij de opstart van de onderneming. Tijdens de verdere levensduur van de onderneming verliest het aan belang, maar blijft het verkrijgen van de nodige kredieten het grootste probleem (Poverty Reduction and Economic Management Unit, 2003).

Uit cijfers blijkt dat vrouwelijke ondernemers in het land voornamelijk hun eigen spaargeld gebruiken om de onderneming op te starten gevolgd door leningen aangegaan bij familie en vrienden. Het is onwaarschijnlijk dat ze op deze manier voldoende financiële middelen vergaren.

Dit wordt bevestigd door het onderzoek van Ufuk en Özgen (2001). Van de ondervraagde vrouwen gebruikte 70.4% hun eigen spaargeld, 18.2% leende geld van familie en 8.2% van vrienden. Bankleningen kwamen het minst voor, slechts 3.2% maakte er gebruik van.

Het ILO stelt vast dat het verkrijgen van kredieten in de meeste ontwikkelingslanden het grootste obstakel vormt voor vrouwelijke ondernemers. De redenen hiervoor zijn echter verschillend. Vele banksectoren uit ontwikkelingslanden zijn minder snel bereid vrouwen leningen te verschaffen, omdat de leningen die ze vragen meestal kleiner en daarom minder winstgevend voor de banken zijn. In Turkije is dit eveneens het geval, maar hier speelt de zwakke structuur van de banksector nog een grotere rol. Zoals reeds eerder werd vermeld is de banksector omwille van de grote overheidstekorten van de vorige jaren en de crisissen van 2000 en 2001 enorm verzwakt ⁹. Deze situatie beperkt de toegang van KMO's en in het bijzonder vrouwelijke ondernemers tot kredieten (Kantor, 2001).

De Poverty Reduction and Economic Management Unit (2003) is van mening dat het probleem een vraag- en aanbodzijde heeft. De problemen aan de aanbodzijde zijn een direct gevolg van de zwakke structuur van de banksector. De gemiddelde kredieten zijn te groot, de transactiekosten voor kleine leningen zijn te groot, de hypothecaire voorwaarden zijn niet flexibel genoeg en kleine en onervaren kredietaanvragers worden beschouwd als risicovol. Aan de vraagzijde speelt cultuur een belangrijke rol. Het is namelijk de gewoonte dat mannelijke familieleden zich bezighouden met financiële zaken, daarom zijn vele vrouwen minder snel geneigd kredieten aan te vragen bij officiële instellingen. Ook de strikte hypothecaire voorwaarden en het bezit van voldoende onderpand vormt een obstakel voor vrouwelijke ondernemers (Ufuk en Özgen, 2001).

Ufuk en Özgen (2001) stellen enkele acties voor die de situatie voor vrouwelijke ondernemers sterk zouden verbeteren. De verbetering van kredietvoorwaarden, het aanbieden van meerdere en kleinere leningen en het verlagen van de interesttarieven zouden een grote sprong voorwaarts zijn. Verder ijveren ze voor meer steun van de overheid in de vorm van verlaagde belastingen voor kleine ondernemingen, zodat deze de kans hebben zelf voldoende kapitaal op te bouwen.

⁹ Zie Hoofdstuk 4.2.2: Knelpunten

5.3.2 Rollenconflicten

Aan de oppervlakte kan het lijken alsof de meeste problemen waar vrouwelijke ondernemers mee te maken krijgen, ook toepasbaar zijn op mannelijke ondernemers. Er is echter één onderwerp dat in de meeste landen voornamelijk enkel voor vrouwelijke ondernemers een probleem vormt, nl. het zoeken van de juiste balans tussen de onderneming en de familie (Couglin, 2002). Ook in Turkije, een land met een cultuur die sterk gebaseerd is op familiale waarden, vormt dit een probleem. Rollenconflicten vormen er na het verkrijgen van kredieten en cultuurgerelateerde problemen het belangrijkste probleem voor vrouwelijke ondernemers (Poverty Reduction and Economic Management Unit, 2003).

De Poverty Reduction and Economic Management Unit (2003) stelt vast dat vrouwelijke ondernemers slachtoffer zijn van discriminatie alvorens ze de arbeidsmarkt betreden, in de vorm van vastgeroeste geslachtsrollen die de mobiliteit beperken. Na het werk als ondernemer spenderen ze vele uren aan huishoudelijke taken en zijn ze overwerkt. Volgens de Poverty Reduction and Economic Management Unit spenderen vrouwen gemiddeld 21 uren aan huishoudelijke taken en 60 uren aan hun onderneming, terwijl mannen 2 uren spenderen aan huishoudelijke taken en 71 uren aan de onderneming.

Dit probleem wordt bevestigd door de studie van Ufuk en Özgen (2001) naar de interactie tussen de onderneming en het familieleven van Turkse vrouwelijke ondernemers. Van hun respondenten beleefden 71.63% een conflict tussen de rol als ondernemer en de andere rollen als vrouw, moeder en huisvrouw. De rollen als huisvrouw (37.58%) en als moeder (35.03%) bleken voor de meeste vrouwen de meest conflicterende rollen te zijn. Hun rollen in hun sociale, economische en individuele leven werden echter wel positief beïnvloed. Een probleem dat diep ingeworteld zit in de cultuur van een land is moeilijk op te lossen. Toch stellen Ufuk en Özgen enkele maatregelen voor die kunnen bijdragen tot de oplossing van het probleem, nl. het geven van trainingen aan vrouwelijke ondernemers over het familieleven en de bijhorende problemen en het toegankelijker maken van huishoudelijke diensten en kinderopvang voor deze vrouwen. Initiatieven van de overheid om de diensten toegankelijker te maken, zouden volgens hen het vrouwelijk ondernemerschap in Turkije enorm aanmoedigen. Het IPC (Istanbul Policy Center) stelt voor programma's en initiatieven te ontwikkelen die als doel hebben mannen te motiveren om een grotere verantwoordelijkheid in het huishouden op te nemen (Şenol et al., 2005).

5.3.3 Cultuurgerelateerde problemen

Hoewel men de islamitische waarden sterk voelt, is de Turkse cultuur minder traditioneel en minder religieus dan de Arabische cultuur. Familie en religie spelen een belangrijke rol in de individuele economische gedragingen, maar het vrije marktsysteem en kapitalisme zijn dieper verweven in de Turkse cultuur dan in de andere Islamitische landen. Op dit vlak deelt het land zowel Westerse als Islamitische waarden (Turan en Kara, 2007). Het European Stability Initiative (ESI) noemt dit verschijnsel, dat trouwens steeds sterker wordt, het "islamitisch calvinisme". Het vindt zijn oorsprong in Centraal Anatolië, één van de meest religieuze regio's van Turkije, en vertoont gelijkenissen met het Nederlandse calvinisme uit de 16e en 17e eeuw. ESI is van mening dat economische successen en sociale ontwikkeling een milieu hebben ontwikkeld waar de Islam en moderniteit comfortabel kunnen samenwerken (European Stability Initiative, 2005).

Tabel 5.2: Vrouwenwerk in de Kayseri provincie

<i>Sector</i>	<i>Aantal</i>	<i>Percentage</i>
Administratie	5.937	4.79%
Onderwijs	4.088	3.30%
Wetenschap	3.846	3.10%
Industrie (excl. landbouw)	3.369	2.72%
Diensten	2.014	1.62%
Verkoop (handel)	1.835	1.48%
Ondernemers en managers	176	0.14%
Totaal niet-landbouw	21.265	17.15%
Landbouw	102.700	82.85%

Bron: European Stability Initiative, 2005

Ondanks de opkomst van een milieu dat moderniteit en de vrije markt stimuleert, ondervinden vrouwen (en in het bijzonder vrouwelijke ondernemers) in Turkije nog steeds vele cultuurgerelateerde problemen. In gebieden zoals Centraal Anatolië zijn de traditionele rollenpatronen zeer sterk en blijven vrouwen werkzaam als huisvrouw of in de landbouwsector. Een vattend voorbeeld hiervan is het onderzoek van ESI (2005) naar vrouwenwerk in de Kayseri provincie Centraal Anatolië. Zoals we kunnen zien in tabel 5.2 werkten in het jaar 2000 82.85% van de vrouwen in de landbouw sector, terwijl er slechts 176 ondernemers waren.

Een eerste probleem vormt zich uit het feit dat betaald werk in vele delen van Turkije (zowel door mannen als door vrouwen) nog steeds gezien wordt als een voorbehouden terrein voor mannen. In conservatieve regio's zoals Centraal Anatolië wekt het beeld van de werkende vrouw de suggestie op dat de man niet in staat is om zijn familie van de nodige middelen te voorzien. Ook is het de traditie dat de man het geld binnen het huishouden beheert (ESI, 2005). Het onderzoek van Ufuk en Özgen (2001) bevestigt dit. Ondanks het feit dat ondernemerschap het economische leven van Turkse vrouwen positief beïnvloed, werd in bijna de helft van de gevallen het inkomen niet door de vrouwen beheerd. In het onderzoek werd bij 20.00% van de families het inkomen van de vrouw beheerd door de man, bij 22.27% van de gevallen was de volledige familie verantwoordelijk voor het beheer van het inkomen van de vrouw. Volgens de Poverty Reduction and Economic Management Unit (2003) brengt deze denkwijze het Turkse vrouwelijke ondernemerschap mogelijk in gedrang. Wanneer de economie vertraagt, kan namelijk verwacht worden dat dit de vrouwelijke ondernemingen rechtstreeks zal treffen. Aangezien de traditionele waarden vrouwenwerk (en vooral vrouwelijk ondernemerschap) beschouwen als zijnde minder belangrijk dan mannenwerk, zullen in moeilijke economische tijden de financiële middelen en familiale steun aan vrouwelijke ondernemingen onttrokken worden. In geval van een economische crisis worden deze middelen dus verplaatst naar spaarrekeningen of worden ze gebruikt om de activiteiten van de man als broodwinner te ondersteunen.

Ten tweede is er ook een zekere druk van de huidige regering om terug te keren naar een patriarchaal model. Tot voor kort hadden vrouwen toestemming nodig van hun echtgenoot om te werken. Zoals reeds werd vermeld in hoofdstuk 3, kwam hier in 1992 een einde aan. Het feit dat vrouwen niet mochten werken zonder de toestemming van hun echtgenoot werd strijdig bevonden met de huidige grondwet (European Stability Initiative, 2007). In oktober 2007 is er echter een nieuw ontwerp voor de grondwet voorgesteld. De nieuwe grondwet zou volgens de conservatieve AKP-Partij beter de noden en waarden van de maatschappij reflecteren. Het beschouwt mannen en vrouwen niet meer als gelijken, maar beschrijft vrouwen als "een kwetsbare groep die nood heeft aan bescherming". Volgens de vrouwengroepen is dit een bewijs dat de Turkse maatschappij nog steeds zeer patriarchaal is. Verontrustend is het feit dat door de nieuwe wetgeving mannen hun echtgenotes het recht op werk opnieuw zouden kunnen ontzeggen (*Turkish women's groups attack the draft constitution*, 2007).

Het laatste probleem heeft te maken met de toegang voor vrouwen tot bepaalde soorten werk. Zoals eerder vermeld beperken de ondernemingen geleid door vrouwen zich in de meeste gevallen tot de handelssector. Volgens Ufuk en Özgen (2001) hebben de vrouwen meestal weinig kennis en ervaring in deze sector, maar is de sector het minst afhankelijk van sociale regels en beperkingen. Om deze reden verkiezen vele vrouwelijke ondernemers actief te worden in de handelssector en blijft de participatiegraad van vrouwelijke ondernemers in de dienstensector en de industriële

sector eerder laag. Verder dient vermeld te worden dat bepaalde types van werk nog steeds als "gevaarlijk voor vrouwen" worden beschouwd en niet toegankelijk zijn.

5.3.4 Onderwijs

Zoals reeds werd aangetoond in hoofdstuk 3, heeft onderwijs een belangrijke invloed op de participatiegraad van vrouwen in de economie. Aan de hand van dit feit en het feit dat de huidige vrouwelijke ondernemers een vrij hoog opleidingsniveau hebben, kunnen we wegens gebrek aan een specifieke studie enkel veronderstellen dat het gebrek aan een degelijke opleiding een drempel vormt tot ondernemerschap. Zoals reeds werd aangetoond in Hoofdstuk 3, is de participatiegraad van vrouwen in het onderwijs (voornamelijk middelbaar) zeer laag. Daarom veronderstellen we m.a.w. dat om het vrouwelijk ondernemerschap op te drijven er een nood is aan betere toegang voor vrouwen tot het onderwijs.

Bij het onderzoek naar de nood voor vrouwelijke ondernemers om deel te nemen in trainingsprogramma's, kwamen Ufuk en Özgen (2001) tot de conclusie 62.7% van de vrouwen wou deelnemen. Er was een significante negatieve relatie tussen het opleidingsniveau van de vrouwen en de wil om deel te nemen in een programma. Op dit moment is er een wijd gamma van programma's en trainingen beschikbaar voor Turkse vrouwelijke ondernemers. De programma's en hun doeltreffendheid worden uitvoerig besproken in het volgende hoofdstuk.

Verder toonde het onderzoek aan dat het maken van gestructureerde toekomstplannen verbeterde wanneer het opleidingsniveau van de ondernemer steeg. Planning van ondernemingsstrategieën is in vele gevallen een belangrijke factor voor succes. En zoals eerder vermeld, is langetermijndenken een culturele eigenschap waarop Turkse ondernemers in het algemeen laag scoren.

5.3.5 Sociale zekerheid

De ratificatie van CEDAW en de bijhorende legislatieve aanpassingen brachten een grote vooruitgang en sociale bescherming mee voor vrouwen. Toch ontbreken er nog enkele belangrijke elementen in het legaal statuut van zelfstandigen. Zo ontbreken in het statuut van zelfstandigen nog de nodige maatregelen om vrouwelijke ondernemers voldoende te beschermen tijdens de zwangerschapsperiode. Verder ontbreekt ook de sociale bescherming van de echtgenoot/echtgenote door de sociale zekerheid van de zelfstandige (Şenol et al., 2005).

HOOFDSTUK 6: ACTIES EN PROGRAMMA'S TER PROMOTIE VAN HET TURKSE VROUWELIJKE ONDERNEMERSCHAP

In de volgende paragrafen worden vervolgens de institutionele omgeving, de internationale instellingen en de EU, de Turkse NGO's en de conferenties besproken die een invloed hebben op het vrouwelijke ondernemerschap in Turkije. Ten gevolge van de toegenomen maatschappelijke aandacht voor dit thema zijn er een groot aantal organisaties en programma's actief. Deze analyse beperkt zich echter tot de belangrijkste organisaties en projecten. In de laatste paragrafen worden de implementatie en de effectiviteit besproken.

6.1 De institutionele omgeving

6.1.1 Het algemeen directoraat voor de status van vrouwen (KSGM)

Zoals eerder werd vermeld is KSGM een coördinerende en uitvoerende organisatie, functionerend onder het ministerie van de premier, die als doel heeft vrouwen meer zeggenschap, macht en verantwoordelijkheden te geven in elk onderdeel van het sociale leven. De missie van het Algemeen Directoraat is het onderwijsniveau van vrouwen verbeteren, de participatie van vrouwen in de economische sectoren verhogen en vrouwen helpen een gelijke status te bereiken zowel op sociaal, cultureel, politiek en economisch vlak. Bij de relevante activiteiten horen ondermeer: het aanmoedigen van vrouwen om te ondernemen, vrouwelijke ondernemers voorzien van consultancy over markttendensen, activiteiten i.v.m. legale regulaties, het opzetten van vakbonden voor vrouwen, e.a. (KSGM, 2007).

In 1992 werd in samenwerking met het UNDP het Nationaal Programma voor de Verbetering van de Ontwikkeling van Vrouwen opgestart. Het doel was programma's ter verbetering van de positie van de vrouw van vrijwillige en publieke organisaties beter te ondersteunen. Tot zover heeft het Programma enkele belangrijke doelen bereikt. Zo was het een essentieel element in de ontwikkeling van een departement voor statistische en sociale data over vrouwen en heeft het enkele belangrijke trainingsprogramma's ontwikkeld. Enkele projecten ter verbetering van het vrouwelijke ondernemerschap die met de steun van het Programma werden uitgevoerd zijn: het Tapijtweverproject waarbij workshops werden gegeven, het Aydineller Project waarbij een werkplaats werd opgericht die collectief geleid werd door een aantal vrouwen en het Project "Zwarte Peper en Natuurlijk Voedsel" waarbij een centrum werd geopend waar vrouwen met lage inkomens hun biologisch geteeld voedsel konden verkopen. (KSGM, 2007) Toch is er discussie over

de legale status en de werking van het directoraat en heeft de instelling een tekort aan personeel (Špidla, 2007).

Ten laatste werd in 1996 het Kleine Ondernemerschapproject opgestart. De nodige fondsen voor het project kwamen van het Japanese Grant Fund en werden verdeeld door de Wereldbank. Het project onderzocht de bestaande vraag- en aanbodstructuur en de legale, institutionele en praktische barrières voor vrouwelijke ondernemers. Bankschema's en de verschillende vormen van kredietbeleid werden onderzocht en aanbevelingen werden gemaakt. Verder werden de activiteiten van organisaties die te maken hadden met vrouwelijk ondernemerschap geëvalueerd (European Training Foundation, 2006).

6.1.2 De organisatie voor Staatsplanning (DPT)

Net als het KSGM maakt het DPT deel uit van het ministerie van de Premier. De Organisatie is ondermeer verantwoordelijk voor het ontwerp van de vijfjaarlijkse ontwikkelingsplannen, de jaarlijkse plannen en de ontwikkelingsplannen voor verschillende sectoren in de economie. De ontwikkelingsplannen hebben een grote impact op het algemene overheidsbeleid. Wanneer we de laatste vier versies bekijken, zien we een duidelijke evolutie in de aandacht van de overheid voor vrouwelijke ondernemerschap.

Vanaf het zesde vijfjaarlijkse ontwikkelingsplan (in 1990) gaf het DPT aandacht aan de socio-economische empowerment van vrouwen. De commissie van vrouwen, jeugd en kinderen gaf als eerste aandacht aan het thema vrouwelijk ondernemerschap. In hun rapport ter voorbereiding van het zevende vijfjaarlijkse ontwikkelingsplan bespraken ze de redenen voor de lage participatiegraad van vrouwen op de arbeidsmarkt, de benadeelde positie van vrouwen in de wereld van het werk en de nood voor aanmoediging van vrouwelijke ondernemers. In de definitieve versie van het zevende vijfjaarlijkse ontwikkelingsplan was echter geen substantiële sectie voorzien voor deze onderwerpen. In het jaar 2000 werd in het achtste plan vrouwelijk ondernemerschap voor de eerste maal opgenomen in de vijfjaarlijkse ontwikkelingsplannen. Er werden een reeks aanbevelingen gemaakt over het vrouwelijke ondernemerschap zoals reorganisatie van bepaalde programma's en de ontwikkeling van alternatieve garantiefondsen voor vrouwen. In het laatste programma, het 2006 Country Program, werd uitgebreid aandacht geschonken aan de nood aan vrouwelijke ondernemers. Er werd ondermeer gesteld dat er een verbetering nodig is van de institutionele diensten zoals trainingen en financiële en consultancy diensten (Ecevit, 2007).

6.1.3 De Ontwikkelingsorganisatie voor Kleine en Middelgrote Industriële Ondernemingen (KOSGEB)

Zoals eerder werd vermeld is het KOSGEB een organisatie werkend onder het ministerie van industrie en handel die verantwoordelijk is voor de ontwikkeling van de technologische capaciteiten van KMO's, het verbeteren van KMO training, het verbeteren van de toegang en het gebruik van informatie, het aanbieden van geschikte financiële mechanismen voor KMO's en het verbeteren van het KMO management¹⁰. In 2006 organiseerde KOSGEB 60 trainingsprogramma's waarvan er 4 specifiek gericht waren op vrouwen. Omdat de Ontwikkelingsorganisatie de vrouwenorganisaties sinds kort aanspoort deel te nemen aan de trainingssessies, wordt verwacht dat het aantal vrouwen dat een training ontvangt zal stijgen tijdens de volgende jaren (KOSGEB, 2007).

KOSGEB voorziet ook diensten voor vrouwelijke ondernemers om hen aan te moedigen en om hun zakelijke omgeving te verbeteren. De Centra voor de Ontwikkeling van Ondernemerschap zijn gestart met informatie over vrouwelijke ondernemers om te zetten naar statistische rapporten en erkennen hierbij het belang van het verzamelen van informatie over de geslachten. Uit een studie van deze rapporten komt het ILO echter tot de conclusie dat de diensten niet voldoende bijgedragen tot de motivatie en ondersteuning van vrouwelijk ondernemerschap aangezien slechts 6% van de werkgevers uit de rapporten vrouwen zijn (Ecevit, 2007).

De Europese Unie is van mening dat KOSGEB niet goed functioneert omwille van een gebrek aan administratieve capaciteit. Er is een tekort aan personeel en de initiatieven en programma's die tot nu toe zijn uitgevoerd, zijn onvoldoende. Naar hun mening, zijn verschillende NGO's effectiever in het bereiken van de vrouwelijke ondernemers (Špidla, 2007). Ook richt KOSGEB zich enkel op industriële ondernemingen, waardoor vele ondernemingen die door vrouwen geleid worden (bv. in de handelssector) niet bereikt worden.

6.1.4 Het Zuidoostelijk Anatolisch Project (GAP)

Het Zuidoostelijk Anatolisch Project werd oorspronkelijk gestart als een irrigatieproject aan de bassins van de Tigris en de Eufraat en werd uitgevoerd in negen Anatolische provincies (Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa en Şırnak). Ondertussen is het project gegroeid en is er een ontwikkelingsinitiatief aan toegevoegd. Het doel van dit initiatief is in de

¹⁰ Zie hoofdstuk 4.3.1 KOSGEB

betrokken regio's een hogere graad van ontwikkeling te bereiken, regionale verschillen in de graad van ontwikkeling te elimineren, de levensstandaard van deze personen te verhogen en de productiviteit en tewerkstellingskansen in de lokale economie te verhogen. Twee onderdelen van het GAP zijn relevant voor dit onderzoek nl. de Administratieve Polyvalente Gemeenschapscentra voor Regionale Ontwikkeling (ÇATOM) en de Ondersteuningscentra voor Ondernemerschap en Regionale Ontwikkeling (GAP-GIDEM) (GAP, 2007).

ÇATOM's zijn gemeenschapscentra die meestal gelegen zijn in arme stedelijke buurten. De centra richten zich op vrouwen vanaf de leeftijd van 14 jaar en voeren activiteiten uit die als doel hebben vrouwen bewust te maken van hun problemen en ze leren zelf de nodige oplossingen te vinden. Eén van de vijf probleemgebieden (onderwijs, training, gezondheid, inkomensontwikkeling en socio-culturele activiteiten) richt zich op de inkomensontwikkeling. Binnen deze context helpen de centra vrouwen met de start van hun eigen onderneming. Tot zover gebeurde dit door middel van diensten zoals werkwinkels, kredietgaranties, marketingwerk en het aanbieden van plaatsen waar producten kunnen worden verkocht (GAP, 2007).

GAP-GIDEM is een project gefinancierd door de Europese Commissie en gezamenlijk geleid door de GAP administratie en het UNDP dat zich richt op de ontwikkeling van KMO's in Zuidoost Anatolië. De Ondersteuningscentra voor Ondernemerschap zijn gelegen in vier steden en bieden diensten aan ondernemingen in de vorm van training, consultaties en informatie. Zo werden in 2003 informatieve diensten aan 2.863 ondernemingen en ondernemers verschaft. Naast de vijf hoofdactiviteiten van de centra, hebben ze ook enkele projecten waarvan één zich richt op vrouwelijk ondernemerschap. Het Project voor Vrouwelijke Ondernemers tracht het vrouwelijk ondernemerschap in de regio te verhogen. Het doel is het aantal ondernemingen die worden bestuurd door vrouwen te verhogen, werkgelegenheid te voorzien en financiële diensten toegankelijker te maken (GAP, 2007).

6.1.6 De Confederatie van Handelaars en Ambachten van Turkije (TESK)

Zoals reeds in de vorige hoofdstukken werd vermeld, is TESK een organisatie die KMO's uit de handels- en ambachtelijke sector vertegenwoordigt. De organisatie probeert een vlotte samenwerking tussen handelaars en ambachtlieden te realiseren en vertegenwoordigt beide groepen op nationale en internationale platformen. Verder biedt TESK kredietgaranties aan bedrijven via hun Krediet Garantie Fonds Management en Onderzoek Onderneming. Omdat de garantie enkel wordt aangeboden aan de leden van deze onderneming, waaronder KOSGEB,

Halkbank en TOBB, is het belangrijk het aantal vrouwelijke leden binnen TESK en de organisaties te verhogen (Ecevit, 2007).

Vanaf het jaar 2002 tot 2004 had TESK een project uitgevoerd met steun van de Europese Commissie (fondsen) met als titel: "Vrouwelijk Ondernemerschap Ondersteunen". Tot juni 2004 ontvingen 1.630 vrouwen training over de oprichting van een onderneming, waarvan 369 ondertussen zelfstandig zijn. Verder werden er vijf Training en Consultancy Centra opgericht in vijf verschillende provincies waar diensten voor vrouwelijke ondernemers worden aangeboden (Ecevit, 2007).

6.1.6 De Vakıfbank, Ziraat Bank, Garanti Bank en Halkbank

De Vakıfbank is een bank uit de publieke sector die leningen voorziet voor KMO's in elk stadium van hun operaties: van de opstart tot de financiering van uitbreidingsinvesteringen. De hoge kredietgarantiecriteriën maken het echter niet eenvoudig voor vele vrouwen om toegang te krijgen tot de leningen. De Ziraat Bank is opgericht om KMO's uit de landbouwsector te ondersteunen. Aangezien vrouwelijke ondernemers een zwakke positie hebben in de landbouwsector en slechts enkelen een eigen onderneming hebben, kan gesteld worden dat slechts een klein deel van deze kredieten vrouwen bereiken. De Turkse staatsbank, de Halk Bank ("Bank van het Volk"), bood tot voor kort ondernemers en KMO's leningen aan via het gesubsidieerde programma "Kredieten voor Vrouwelijke en Jonge Ondernemers". Cijfers over de gebruikers van dit programma zijn echter niet gekend. Het ILO schat dat slechts enkele vrouwelijke ondernemingen gebruik hadden gemaakt van de kredieten, aangezien ze werden aangeboden via TESK, een organisatie die weinig vrouwelijke leden telt. Aangezien de Vakıfbank, Ziraat Bank en Halk Bank te hoge kredietgaranties hebben of zich op het verkeerde segment richten, kan er vastgesteld worden dat ze het vrouwelijke ondernemerschap in Turkije onvoldoende steunen (Ecevit, 2007). Sinds september 2006 krijgen de vrouwelijke ondernemers eveneens speciale aandacht van de Garanti Bank. Ze stellen kredieten beschikbaar voor vrouwen met een terugbetalingstermijn van zeven jaar en een intereustratio van 1.6%, de helft van de intereustratio voor mannen. De reden waarom de Garanti Bank deze steun aanbiedt, is omdat ze van mening zijn dat vrouwelijke kredietgebruikers 60% meer loyaal zijn bij de betaling van hun schulden. De kredietverschaffing aan mannen beschouwen ze als risicovoller (Turkish Daily News, 2006).

6.2 De Internationale instellingen en de Europese Unie

Het Ontwikkelingsprogramma van de Verenigde Naties (UNDP) is een speciale sectie van de VN die werkt aan diverse elementen van de socio-economische ontwikkeling. Het UNDP geeft speciale aandacht aan de empowerment van vrouwen en hun integratie in het ontwikkelingsproces. In Turkije heeft de organisatie i.v.m. de twee voorgaande thema's geholpen programma's en projecten te ontwikkelen. Een voorbeeld hiervan is hun steun bij de oprichting van de Ondersteuningscentra voor Ondernemerschap en Regionale Ontwikkeling uit het GAP project. Een andere sectie van de VN, de Industriële Ontwikkelingsorganisatie (UNIDO), probeert het aantal vrouwelijke ondernemers te verhogen. Via hun programma "de Ontwikkeling van Landelijk en Vrouwelijk Ondernemerschap" willen ze de zakelijke omgeving van vrouwelijke ondernemers en ondernemers in landelijke gebieden verbeteren. Dit programma heeft echter geen activiteiten in Turkije (Ecevit, 2007).

De Wereldbank is een organisatie die financiële en technische ondersteuning geeft aan ontwikkelingslanden. De Bank biedt leningen aan met een lage interesttarief, leningen zonder interesttarief en giften voor programma's die te maken hebben met onderwijs, gezondheid, infrastructuur, communicatie en vele andere. Zo heeft de organisatie in juni 2007 in samenwerking met de Halk Bank een project opgestart om de toegang tot financieringsmiddelen voor KMO's te verbeteren. Dit programma is het enige relevante programma dat op dit moment actief is in Turkije. Het Vrouwelijk Ondernemerschap Programma (WEP), waarbij de Bank het aantal vrouwelijke ondernemingen probeert te verhogen, heeft geen activiteiten in Turkije (Wereldbank, 2007).

De Internationale Arbeidsorganisatie (ILO) wil vrouwelijke ondernemers voornamelijk dezelfde kansen verzekeren als mannen binnen het beleid van de arbeidsmarkt. Het ILO doet dit door onderzoek uit te voeren, data te verzamelen en aanbevelingen te maken voor de beleidsmakers. De organisatie heeft internationaal programma waarbij ze de zakelijke vaardigheden trainen onder de naam "Start and Improve Your Business". In Turkije heeft het ILO in samenwerking met het GAP twee van deze programma's georganiseerd in 2001 en 2002. Het trainingspakket van het programma werd ook gebruikt door TESK en TOBB om vrouwen komende uit de Administratieve Polyvalente Gemeenschapscentra voor Regionale Ontwikkeling (ÇATOM) te trainen (Kantor, 2007).

De EU heeft een duidelijke verbintenis tot de gelijkheid van geslachten. De gelijkheid tussen mannen en vrouwen is vastgelegd in de Europese Verdragen en is een objectief van verschillende wetteksten die volledig moeten worden toegepast door toetredende lidstaten. Ook is er een aanmoediging van de EU om het principe van gelijkheid tussen de geslachten steeds toe te passen in het nationale beleid van de toetredende lidstaten en discriminatie te bestrijden. In het kader van

deze voorwaarden houdt de EU de implementatie van wetteksten en beleidregels nauwgezet in de gaten en rapporteert hierover regelmatig. Het proces van controle en motivatie heeft een grote invloed op de Turkse beleidsmakers betreffende de bewustmaking van geslachtgerelateerde problemen (Špidla, 2007). In Turkije heeft dit ondermeer geleid tot de aanpassing van de strafwet en de burgerlijke wet, waardoor mannen en vrouwen een gelijke legale status verworven¹¹.

Verder verbindt de EU zich ertoe steun te geven aan alle actoren die betrokken zijn in het proces voor de gelijkheid van geslachten. In het geval van Turkije hebben verschillende projecten die gerelateerd zijn tot de situatie van vrouwen reeds steun en fondsen ontvangen. Zo heeft de EU financiële steun geleverd aan projecten van KAGIDER (bv. het Waterdrup Project) en hebben ze samen ontwikkelingscentra opgezet. Andere organisaties zoals GAP en TESK hebben in samenwerking met de EU projecten opgestart en ook KOSGEB heeft steun ontvangen zodat de administratieve capaciteit kan worden verbeterd (Špidla, 2007).

6.3 De Turkse NGO's

6.3.1 De Associatie van Vrouwelijke Ondernemers (KAGIDER)

De Associatie van Vrouwelijke Ondernemers is de grootste georganiseerde vereniging voor vrouwelijke ondernemers in Turkije. Het werd in 2002 door 37 vrouwelijke ondernemers opgericht en is ondertussen gegroeid tot 142 leden. Het doel van de organisatie is vrouwelijk ondernemerschap te ondersteunen en diensten aan te bieden zoals: trainingen, consultancy, kredietgaranties en politieke en economische netwerken. KAGIDER legt verder een grote nadruk op lobbyen, onderzoeken en aanbevelingen maken voor beleidsmakers. Ze nemen deel aan internationale workshops en organiseerden in 2006 een internationale conferentie¹². Op deze manier trachten ze de status van het vrouwelijk ondernemerschap in Turkije te verbeteren (KAGIDER, 2007).

Binnen de context van een programma van de Europese Unie heeft KAGIDER een Zakelijk Ontwikkelingscentrum voor Vrouwelijke Ondernemers geopend. Het centrum heeft reeds aan 60 deelnemers ondernemerschapstraining gegeven en heeft 6 projecten geselecteerd waarvan de ontwerper zijn onderneming mag starten in het Ontwikkelingscentrum. Ook is er een platform, de "Women at Work Coalitie", gelanceerd dat zakenvrouwen en vrouwenorganisaties van zeven

¹¹ Zie "Hoofdstuk 3.4: De legale status van de vrouw"

¹² Zie "Hoofdstuk 6.4: Conferenties ter promotie van het Turkse vrouwelijke ondernemerschap"

geografische regio's in Turkije met elkaar in contact brengt. Het platform zal zich bezighouden met het lobbyen voor zaken die gerelateerd zijn aan het onderwijs van vrouwen en hun participatiegraad in de economie (KAGIDER, 2007).

Eén van de projecten van KAGIDER is het Waterdruppel Project. Het project wordt gesteund door de EU en heeft als doel vrouwelijke ondernemers te steunen en trainen in human resources consultancy. In het totaal werden er 60 kandidaten geselecteerd om hun eigen onderneming te starten onder het toezicht van KAGIDER. Het Vrouwelijke Ondernemersprogramma van KAGIDER is daarentegen gericht op vrouwelijke studenten. Het programma, dat een samenwerking is met het GAP en het UNDP, biedt trainingen aan voor 18 studenten in de ondernemingen van KAGIDER-leden (KAGIDER, 2007).

6.3.2 De Vereniging voor de Steun voor Vrouwenwerk (KEDV)

De Vereniging voor de Steun voor Vrouwenwerk werd opgericht in 1986 als een non-profit, niet-gouvernementele organisatie. De organisatie werkt samen met 36 lokale vrouwengroepen en geeft steun aan vrouwen met lage inkomens om hun levenskwaliteit, hun leiderschapsrollen en hun rol in de gemeenschap te verbeteren. Om hun missie uit te voeren, heeft de het KEDV vijf activiteitsvelden: de expansie van faciliteiten voor kinderopvang, individuele en collectieve capaciteitsontwikkeling, de ontwikkeling van zakelijke en productieve vaardigheden, marketingactiviteiten en financiële diensten.

De vereniging stimuleert de ontwikkeling van nieuwe producten waarnaar een grote marktvraag is ter vervanging van de producten die sinds lange tijd traditioneel door vrouwen worden geproduceerd. Ze proberen dit te bereiken door vaardigheidstrainingen te geven wanneer dit nodig is. Ook worden er ondernemerschapstrainingen gegeven aan vrouwen zodat deze hun eigen zaak kunnen opstarten in samenwerking met andere vrouwencoöperatieven. De marketingdiensten worden aangeboden via de "Nahil winkel". Vrouwen van uit heel het land kunnen in deze winkel hun producten verkopen en op deze manier werkt het als een marketingkanaal (KEDV, 2007).

Onder het luik van de financiële diensten behoren het Microkrediet Programma, de Spaargroepen en het Subsidieprogramma voor kinderopvang. KEDV voorziet sinds 2002 kredieten aan vrouwen die hun eigen onderneming hebben of van plan zijn een onderneming op te starten. Tegen het einde van 2006 waren ze actief in Istanbul, Kocaeli, Adapazarı en Düzce. Op hetzelfde tijdstip hadden ze reeds meer dan 3000 microkredieten verdeeld met een totaal van € 1.181.727. De terugbetalingstermijn van de kredieten bedraagt 1 tot 12 maanden en de vrouwen worden

verondersteld garant te staan voor elkaar. In tabel 6.1 kan men zien dat voornamelijk vrouwen die thuis werken gebruik maken van de kredieten. Als we de sectorale verdeling bekijken, kunnen we vaststellen dat de dienstensector het minst gebruik maakt van de kredieten (KEDV, 2007).

De spaargroepen zijn gebaseerd op de traditionele huisbezoeken van huisvrouwen in Turkije. De vrouwen komen regelmatig samen en houden telkens een collecte. De groep beslist hoe de verzamelde fondsen worden verdeeld. Verder geeft KEDV via hun Subsidieprogramma voor kinderopvang giften aan vrouwen die meehelpen aan de verbetering van diensten voor kinderopvang (KEDV, 2007).

Tabel 6.1: Microkredieten einde 2006

Totaal aantal leningen (einde 2006)	3121
Totaal bedrag van de leningen (einde 2006)	1.181.727 €
Sector (30 juni 2004)	
Handel	66%
Productie	40%
Diensten	4%
Locatie (30 juni 2004)	
Thuis	72%
Winkel	26%
Stal (op straat)	3%

Bron: KEDV, 2007

6.3.3 Het Grameen-Diyarbakır Project

De Grameen Bank kreeg voor het eerst vorm in 1976 als onderdeel van een research project en werd later, in 1983, een onafhankelijke bank. De missie van de Grameen Bank is de armste mensen ter wereld uit de armoede te helpen door middel van toegang tot financiële diensten en informatie. Het laatste decennium heeft de Bank een enorme vooruitgang geboekt in Bangladesh en sinds kort zijn er ook activiteiten in het buitenland. In verschillende landen zijn er programma's

met microkredieten opgestart die zich vooral richten op de landelijke regio's (Grameen Trust, 2007).

In Turkije heeft het Grameen Trust een project voor microkredieten opgestart in de provincie Diyarbakır met de hulp van de Associatie voor de Verwijdering van Regionale Ongelijkheden en het Bureau van de Gouverneur van Diyarbakır. Het project richt zich op de noden van de armen met een speciale aandacht voor vrouwen. Via de Microkredieten hebben deze personen de kans om hun eigen onderneming op te richten en worden ze geholpen hun financiële en sociale problemen te overbruggen. Op het einde van 2006 waren er reeds 138 centra opgericht en was er USD 1.381.664 uitgeleend (Grameen Trust, 2007).

6.3.4 De Ontwikkelingsorganisatie in Turkije (TKV)

De ontwikkelingsorganisatie geeft "Start up your business" trainingen aan lokale personen die goede ideeën hebben, maar hulp nodig hebben bij zaken zoals marktonderzoek, legale materies, kostenbudgettering en kapitaalontwikkeling. Een andere dienst die het TKV verleent is kredietverschaffing via het Ondernemerschap Promotie Fonds. Er worden kredieten aangeboden aan startende of uitbreidende micro-ondernemingen met een speciale aandacht voor landelijke huishoudens, vrouwelijke ondernemers en verschillende benadeelde groepen, m.a.w. voor de personen die het moeilijkst toegang hebben tot de traditionele financiële mechanismen. De grootte van de kredieten bedraagt USD 3.000 met een terugbetalingstermijn van 1 tot 2 jaar. Opmerkelijk is dat de kredieten worden overgemaakt als zakelijke inputs (inbreng in natura) i.p.v. cash (Ecevit, 2007).

6.3.6 Het Centrum voor Vrouwen (KAMER)

KAMER is non-profit, niet-gouvernementele organisatie opgericht in 1999 als een private onderneming. Net zoals het Grameen Project heeft het zijn centrum in de Koerdische provincie Diyarbakır. De organisatie was oorspronkelijk opgericht als de eerste organisatie die het bewustzijn van vrouwen moest verhogen betreffende hun rechten en hun plaats op de arbeidsmarkt. Op dit moment steunen ze de empowerment van vrouwen op legaal, economisch, politiek en sociaal vlak en willen ze werkgelegenheid en de participatie van vrouwen in het onderwijs verhogen (KAMER, 2007).

Het Centrum voor Vrouwen organiseert sessies geleid door specialisten waar zakelijke ideeën worden uitgewerkt. De enthousiaste vrouwen worden doorverwezen naar de "Start up your business" trainingen van TKV en hebben de mogelijkheid 14 weken lang cursussen te volgen. Verder heeft KAMER recent een noodlijn geïnstalleerd waar de vrouwen terecht kunnen (Ecevit, 2007).

6.4 Conferenties ter promotie van het Turkse vrouwelijke ondernemerschap

6.4.1 De tweede OESO conferentie over KMO's en globalisatie

De tweede OESO conferentie over KMO's en globalisatie werd georganiseerd door de OESO via het Directoraat voor Wetenschap, Technologie en Industrie en door het Turkse Ministerie van Industrie en Handel via KOSGEB. De gebeurtenis vond plaats op 3 juni 2004 in Istanbul en 87 landen (30 OESO leden en 67 niet-leden) waren uitgenodigd om deel te nemen. Het thema van de conferentie was het beleid rond KMO's. Belangrijke onderwerpen hierbij waren de promotie van ondernemerschap, de toegang voor ondernemers tot innovatie, technologie, financieringsmogelijkheden en internationale markten, een verbetering van de statistische data over ondernemerschap en de promotie van ICT-technologieën (OESO, 2004).

Ook werd er een onderdeel van de conferentie gewijd aan vrouwelijk ondernemerschap. In het achtergrondrapport van de conferentie wordt vrouwelijk ondernemerschap beschouwd als bron van economische groei. Er worden maatregelen besproken om een toename ervan te creëren, de sociale ongelijkheid tussen mannen en vrouwen wordt besproken en het belang van statistische data over vrouwelijke ondernemers wordt benadrukt (OESO, 2004).

6.4.2 Strategieën voor de economische ontwikkeling van vrouwen in de GAP regio

In samenwerking met de minister verantwoordelijk voor de status van vrouwen, het UNDP, het GAP en de vrouwenorganisaties die actief zijn in de GAP regio, werd op 29 september 2006 de "conferentie over strategieën voor de economische ontwikkeling van vrouwen in de GAP regio" gehouden. De problemen en acties die te maken hebben met vrouwen uit deze regio werden besproken. Er werden ondermeer best practices van Turkije en de rest van de wereld voorgesteld

en werkwinkels over marketing, lokale actoren en de toegang van vrouwen tot financiële middelen werden georganiseerd. Ook zal er een boek over de presentaties en de werkwinkels gepubliceerd worden door de GAP administratie (Ecevit, 2007).

6.4.3 Het Netwerk voor vrouwelijke ondernemers en Wereldforum voor vrouwen

De bijeenkomst voor het Netwerk voor vrouwelijke ondernemers werd gehouden met de publieke instituties en de vrouwenorganisaties op 11 december 2006 in Ankara. Organisator van de bijeenkomst was KOSGEB. Het doel van de bijeenkomst was een netwerk te ontwikkelen dat de activiteiten van deze organisaties coördineert. Niet alleen ondersteunt zulk netwerk vrouwelijk ondernemerschap, het is ook informatiebron voor vrouwenorganisaties over de activiteiten en programma's van KOSGEB (Ecevit, 2007).

Op 11 februari 2006 hebben vrouwen van de Wereldassociatie van Vrouwelijke Ondernemers in samenwerking met KAGIDER een bijeenkomst over het wereldforum voor vrouwen georganiseerd. De bijeenkomst vond plaats in Istanbul, waar gediscussieerd werd over de huidige status van het forum en over hoe men het forum kon versterken (Ecevit, 2007).

6.5 Evaluatie van de acties en programma's

6.5.1 Implementatie en motivatie

Tijdens de laatste twee decennia is de interesse in de verbetering van de economische situatie van Turkse vrouwen sterk toegenomen. Verschillende strategieën zijn ontwikkeld om de positie van vrouwen te verbeteren, waarvan de ondersteuning van vrouwelijke ondernemers het meest erkend wordt in vele landen. Als een gevolg hiervan zien we een duidelijke stijging in het aantal programma's en projecten ter verbetering van het vrouwelijk ondernemerschap van de publieke en private organisaties in Turkije. Ondanks de toename van deze initiatieven ontbreekt er echter nog steeds een algemeen, omkaderend beleid. Het onderwerp "vrouwelijk ondernemerschap" wordt als gevolg hiervan gebruikt als instrument in verschillende beleidskaders. In de praktijk uit dit zich voornamelijk in het doel van de programma's en projecten en in het feit of de programma's vraag- of aanbodgeleid zijn (Ecevit, 2007).

Elke groep van organisaties die in dit hoofdstuk werd besproken heeft uiteenlopende motieven om hun steun te geven aan vrouwelijke ondernemers. De internationale ontwikkelingsorganisaties hopen op een multiplier effect, zodat de stijging in inkomens van vrouwen, een betere opleiding en trainingen de algemene welvaart doen stijgen. De publieke instellingen (de ministeries en agentschappen), anderzijds, waren gealarmeerd door de verdere daling van de economische participatiegraad van vrouwen. Voor hen is de creatie van meer kansen voor vrouwelijke ondernemers een manier om de werkgelegenheid voor vrouwen te doen stijgen. De vrouwenorganisaties (o.a. KEDV en KAMER) zien vrouwelijk ondernemerschap als een manier om algemene gelijkheid tussen mannen en vrouwen te creëren. Om dezelfde redenen werken KAGIDER en KOSGEB rond dit thema. Voor hen is echter voornamelijk de gelijkheid van de geslachten op de arbeidsmarkt en het verwijderen van barrières voor de participatie van vrouwen belangrijker (Ecevit, 2007).

Een tweede onderscheid kan gemaakt worden op basis van beleidsimplementatie. De vraaggeleide programma's zijn ontstaan uit de vraag van lokale vrouwen naar meer vrouwenrechten, minder armoede en meer economische onafhankelijkheid. Deze vrouwen hebben zich georganiseerd en hebben initiatieven genomen in de vorm van programma's en projecten. Deze organisaties, waaronder voornamelijk vrouwenorganisaties die de empowerment van vrouwen als doel hebben, staan in direct contact met hun doelgroep en reageren op een vraag. De overheidsorganisaties hebben daarentegen aanbodgeleide programma's. Ze bieden hun programma's aan als reactie op de dalende participatiegraad van vrouwen in de economie en de stijgende beschikbaarheid van fondsen om de projecten te financieren (Ecevit, 2007).

Volgens het ILO hebben beide vormen van beleidsimplementatie hun voor- en nadelen. De vraaggeleide programma's staan in direct contact met de doelgroep, maar hebben regelmatig een gebrek in expertise. De aanbodgeleide programma's beschikken daarentegen meestal wel over de juiste kennis, maar kunnen problemen hebben i.v.m. het kiezen van de juiste doelgroep en de implementatie van de juiste modellen (Ecevit, 2007).

6.5.2 Beleid- en implementatiebeperkingen

Tot zover richten bijna alle organisaties en programma's zich op de creatie van nieuw ondernemerschap. Het onderwerp zou echter niet mogen worden beperkt tot de enkel de creatie van ondernemerschap, maar zou ook moeten uitbreiden tot het bestaande ondernemerschap. Er moet meer aandacht komen voor de verwijdering van de obstakels voor bestaande vrouwelijke

ondernemers. Volgens het ILO hebben vele van deze vrouwen dringende noden die slechts een kleine financiële steun inhouden, maar hebben ze moeilijkheden de gepaste hulp te vinden.

Net zoals er een enge focus is op de opstart van nieuwe ondernemingen, is er ook een enge focus op de productie- en handelssector. De dienstensector wordt op dit moment door vele projecten en programma's vergeten. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat in de dienstensector de traditionele geslachtsrollen een zwaardere invloed hebben, dan in de productiesector waarin vele vrouwen thuis op kleine schaal produceren. Er moet rekening worden gehouden met de huidige groei van de dienstensector en vrouwelijk ondernemerschap in deze sector zou moeten worden gepromoot (Ecevit, 2007).

De Poverty Reduction and Economic Management Unit (2003) van de Wereldbank voegt hieraan toe dat er eveneens nood is aan een focus op kinderopvang. De traditionele geslachtsrollen zijn op dit vlak een grote hindernis voor vrouwelijke ondernemers. De zorg voor kinderen neemt namelijk een groot deel van de tijd en energie van de vrouwen in en beperkt hun mobiliteit. Zoals eerder reeds vermeld is er zowel om vrouwelijk ondernemerschap te ondersteunen als om ongelijkheden tussen de geslachten te verminderen nood aan betaalbare en toegankelijke kinderopvangcentra die gevestigd zijn in buurten waar vrouwelijke KMO's gevestigd zijn.

Op de implementatie van het beleid kunnen volgens het ILO ook enkele aanmerkingen gemaakt worden. Zo leidt het gebrek aan een vast model voor de ontwikkeling van vrouwelijk ondernemerschap dat toepasbaar is door de verschillende organisaties en hun programma's tot een slechte implementatie of een gebrekkige keuze van de doelgroep. Ondanks er reeds veel ervaring en kennis over het thema is opgebouwd, hebben vele organisaties de neiging hun programma's op te starten zonder enige consultatie met hun collega-organisaties. Dit is voornamelijk een gevolg van de gebrekkige coördinatie en samenwerking. Slechts enkele organisaties (bv. TKV met GAP en ÇATOM) zijn erin geslaagd een succesvolle samenwerking aan te gaan, daarom pleit het ILO voor de oprichting van een coördinerend orgaan (Ecevit, 2007).

De tweede aanmerking op de implementatie is het gebrek aan controle en evaluatie van programma's. Vele van de projecten die worden opgestart, hebben geen enkele vorm van controle tijdens de levensduur van het project of evaluatie wanneer het beëindigd is. Het is vanzelfsprekend dat een overeenkomst tussen het doel en het eindresultaat noodzakelijk is, maar in vele gevallen is er geen bijsturing wanneer het geboekte resultaat afwijkt van het doel van het project. Een sterk systeem voor controle en evaluatie voorkomt de herhaling van voorheen gemaakte fouten en is de basis voor een proces van kennis uit ervaring (Ecevit, 2007). Daarom is het absoluut noodzakelijk een coördinatiemechanisme op te richten om data uit de projecten te analyseren en te evalueren. Eventueel is het zelfs mogelijk één overkoepelend centrum op te richten voor de analyse van

projecten van alle organisaties, dat de nodige kennis en middelen heeft die vele van de organisaties missen.

Ten laatste moet er aangemerkt worden dat de zeer gecentraliseerde Turkse overheid sinds lange tijd een slechte reputatie opgebouwd heeft betreffende de communicatie van diensten naar burgers uit de landelijke gebieden. De vrouwen uit de regio's die in dit geval bereikt moeten worden, worden tegengehouden door culturele drempels. Ondanks de verplichte scholing van acht jaar, communiceren ze weinig met de wereld buiten hun familie. Sociale beperkingen houden vele van hen tegen gebruik te maken van overheidsdiensten of deel te nemen aan aangeboden trainingssessies. Als een resultaat hiervan is er (voornamelijk in de landbouwsector) nog steeds duidelijk een traditionele afzetting tegen verandering en innovatie. De overheid zou een strategie moeten ontwikkelen om vrouwen uit landelijke gebieden beter te bereiken en de culturele drempels te verlagen (European Stability Initiative, 2005).

HOOFDSTUK 7: CONCLUSIES

In deze conclusies worden de evolutie van de Turkse economie, de positie van de vrouw in de maatschappij, de toestand van het Turkse ondernemerschap en in het bijzonder de toestand van het Turks vrouwelijk ondernemerschap besproken.

De verandering in het Turkse economische beleid vanaf de jaren '80 naar exportgeoriënteerde industrialisatie en handelsliberalisatie had een positieve invloed op de economie en op de macro-economische indicatoren. Ondanks de vooruitgang bleef de langetermijngroei (van 2%) klein. Na de crisissen in 2000 en 2001, die tot op heden instabiliteit op de financiële markten veroorzaken, kwam er indrukwekkend economisch herstel en een gelijkstemming met de andere economieën die behoren tot de OESO. Enkele macro-economische indicatoren zoals de hoge inflatie en het tekort op de handelsbalans moeten nog onder controle gekregen worden. Een belangrijke drijfveer voor de economische successen is de toekomstige toetreding tot de EU. Dit vormt het belangrijkste onderdeel van het Turkse buitenlandse en economische beleid en is een motivatie om het huidige beleid verder te zetten.

Ondanks de verlenging van de schoolplicht tot de leeftijd van 14 jaar, hebben personen uit landelijke en oostelijke regio's minder toegang tot het onderwijs wegens een gebrekkige infrastructuur. In ons onderzoek zijn we tot de conclusie gekomen dat voor vrouwen de opleiding een belangrijkere rol speelt op de arbeidsmarkt dan voor mannen. Nochtans hebben ze minder kans op deelname omwille van culturele beperkingen en is hun participatiegraad in het middelbaar zeer laag (33.8%).

Omwille van een transformatie van de economie naar de secundaire en tertiaire sector is de participatiegraad van vrouwen in de economie problematisch laag (27.0%). De helft van de vrouwen werkt in de landbouwsector (53.1% in 2004) en is er een hoog werkloosheidscijfer (19.4%). Paradoxaal met de lage deelname van vrouwen in de economie, zijn de vrouwelijke academici. Als gevolg van de oprichting van YÖK, de staatsinstelling die verantwoordelijk is voor het hoger onderwijs, ligt de tewerkstelling van vrouwelijke academici hoger dan het Europese gemiddelde.

Verder trekken we de conclusie dat mannen en vrouwen dankzij recente wetaanpassingen en de oprichting van speciale commissies genieten van dezelfde legale status. In het dagelijkse leven maken de vrouwen echter nog geen gebruik van de legislatieve aanpassingen, omdat er nog geen omgeving gecreëerd is waarin deze kunnen worden toegepast. Een ondersteuning van de aanpassingen via concrete actieplannen, sterke instituties en voldoende financiële en materiële middelen is dan ook een absolute noodzaak.

Op praktisch vlak hebben we geleerd dat weinig data beschikbaar is over Turkse KMO's en in het bijzonder over vrouwelijk ondernemerschap. Uit de literatuurstudie bleek dat dit een gevolg is van een gebrek aan voldoende dataverzameling, de definiëring van KMO's die steeds verschillend is en niet voldoet aan internationale normen en het feit dat er meestal geen onderscheid wordt gemaakt tussen geslachten bij de dataverzameling.

Op basis van ondermeer de studies van de OESO (2004, 2005 en 2006) besluiten we dat KMO's de Turkse economie domineren in aantallen en werkgelegenheid. Kenmerkend is dat het voornamelijk kleine ondernemingen zijn, die weinig kapitaal gebruiken en slechts een kleine bijdrage leveren aan de economie. Aan de hand van het Doing Business Report 2008 (2007) hebben we vastgesteld dat Turkije een vrij aantrekkelijk zakelijk klimaat heeft voor buitenlandse ondernemers dankzij een positief bureaucratisch beleid. Knelpunten zijn de tewerkstelling van werknemers en het verkrijgen en het gebruik van licenties. De overheid voorziet een hoog niveau van ondersteuning aan KMO's, maar de doelgroep is te klein en het gebrek aan voldoende middelen blokkeert de optimale werking van de overheidsinstellingen.

Vrouwelijke ondernemers onderscheiden zich van mannen omdat ze van mening zijn dat ze sterker zijn in het omgaan met mensen en zwakker zijn op het gebied van financiële zaken. Ook hebben ze in het algemeen een hogere opleiding dan mannen uit dezelfde sector. Eveneens kan het onderzoek van Turan en Kara erop wijzen dat vrouwelijke ondernemers conservatiever zijn. Hun ondernemingen zijn meestal jonger dan 3 jaar en zijn micro-ondernemingen. Ondernemerschap is voor vrouwen een middel om minder afhankelijkheid te zijn van de familie en hun participatiegraad in de economie te doen stijgen, terwijl voor mannen de vrijheid en kans op hogere winsten belangrijkere motivaties zijn.

In de probleemstelling vooronderstellen we dat Turkse vrouwelijke ondernemers specifieke noden en problemen hebben. Uit de literatuurstudie kunnen we concluderen deze vooronderstelling juist was. De grootste noodzaak is het vinden van voldoende financiële middelen. Deze is op dit moment beperkt door de gebrekkige steun van de kredietinstellingen en culturele restricties. Als gevolg van de sterke maatschappelijke rollenpatronen, hebben we ondervonden dat er een nood is aan toegankelijker huishoudelijke diensten en aan initiatieven om mannen te motiveren een grotere huishoudelijke verantwoordelijkheid op zich te nemen. Eveneens beperkt de patriarchale structuur van de Turkse samenleving de financiële middelen en toegang tot bepaalde sectoren voor vrouwelijke ondernemers.

Wegens een gebrek aan voldoende onderzoek hebben we enkel de veronderstelling kunnen maken dat om het vrouwelijke ondernemerschap op te drijven er een nood is aan betere toegang tot het

onderwijs voor vrouwen. Ook hadden de ondernemers nog enkele problemen met de sociale wetgeving voor zelfstandigen.

In het laatste deel hebben we ontdekt er twee categorieën programma's bestaan in Turkije. De Vraaggeleide programma's (vnl. NGO's) hebben direct contact met de doelgroep, maar beschikken meestal niet over voldoende expertise. Terwijl de aanbodgeleide programma's (vnl. institutionele mechanismen) de juiste kennis hebben, maar moeilijkheden kunnen ondervinden bij het kiezen en het bereiken van de juiste doelgroep. We hebben de conclusie gemaakt dat de bestaande programma's en initiatieven een te enge focus hebben op een beperkt aantal sectoren en op de opstart van de onderneming. Voor de overheidsinstellingen KOSGEB en KSGM wordt hieraan toegevoegd dat een gebrek aan voldoende middelen hun werking ernstig verstoort.

Er is een duidelijke toename in de aandacht voor vrouwelijk ondernemerschap in Turkije, maar een algemeen omkaderend beleid ontbreekt nog steeds. Samen met het gebrek aan coördinatie, samenwerking, controle en evaluatie van de verschillende instellingen en organisaties, leidt dit in vele gevallen tot een slechte implementatie of onjuiste keuze van de doelgroep.

Op basis van de voorgaande bevindingen besluiten we dat er onvoldoende ondersteuning is voor het vrouwelijk ondernemerschap in Turkije. Verder wijzen we op het feit dat er, ondanks de toegenomen aandacht voor het thema, nood is aan verder onderzoek en aan kwalitatief betere statistische informatie.

Lijst van geraadpleegde werken

Boeken

- Coughlin, J.H. (2002). *The rise of women entrepreneurs*. Westport: Quorum Books.
- Salvatore, D. (2004) *International economics* (8th edn), USA, John Wiley & Sons Inc.

Publicaties internationale organisaties en NGO's

- Bozkurt, E. (2006) *Women's human rights: Turkey's way to Europe*, Berlin, European Stability Initiative.
- Ecevit, Y. (2007) *A critical approach to women's entrepreneurship in Turkey*, Ankara, International Labor Office Publications.
- European Stability Initiative (2005) *Islamic calvinists: change and conservatism in Central Anatolia*, Berlin, European Stability Initiative.
- European Training Foundation (2006) *Gender mainstreaming in education and employment: overall perspectives and case studies*, Torino, European Training Foundation.
- Europese Commissie (2006) *De nieuwe definitie van KMO's*, Luxemburg, Officine des publications des CE.
- Hausmann, R., Tyson, L.D. en Zahidi, S. (2006) *The gender gap report*, Geneva, World Economic Forum.
- International Crisis Group (2007) *Turkey and Europe: The way ahead* (online) (geciteerd op 19 september 2007). Beschikbaar op <URL: www.crisisgroup.org>
- Kantor, P. (2001) *Promoting women's entrepreneurship development based on good practices programmes: some experiences from the North to the South*, Geneva, International Labor Office Publications.
- OESO (2001) *Women entrepreneurs in SMEs: realizing the benefits of globalization and the knowledge based economy*, Paris, OECD Publications.
- OESO (2003) *Communications outlook*, Paris, OECD Publications.

- OESO (2004) *Small and medium-sized enterprises in Turkey: Issues and policies*, Paris, OECD Publications.
- OESO (2004) *SMEs in Turkey: Issues and Policies*, Paris, OECD Publications.
- OESO (2004) *Women's entrepreneurship: issues and policies*, Paris, OECD Publications.
- OESO (2005) *A framework for the development and financing of dynamic small and medium sized enterprises in Turkey*, Paris, OECD Publications.
- OESO (2006) *Country profiles: Turkey*, Paris, OECD Publications.
- OESO (2006) *Women and men in OECD countries*, Paris, OECD Publications.
- Poverty Reduction and Economic Management Unit (2003) *Bridging the gender gap in Turkey: a milestone towards faster socio-economic development and poverty reduction*, Washington D.C., World Bank Publications.
- Şenol, N., Isat, C., Sayın, A. en Acuner, S. (2005) *Equal opportunities for women and men: monitoring law and practice in Turkey*, Istanbul, Sabancı University.
- United Nations Development Programme (2006) *The human development report 2006*, Geneva United Nations Publications.
- Verenigde Naties (2004) *Review of the implementation of the Beijing platform for action and its regional outcomes: achievements and challenges in promoting gender equality in the UNECE region by country* (online) (geciteerd op 19 september 2007). Beschikbaar op <URL: www.un.org>
- Verenigde Naties (2005) *Millennium development goals report Turkey 2005*, Geneva United Nations Publications.
- Wereldbank (2004) *Turkey: knowledge economy assesment study*, Washington D.C., World Bank Publications.
- Wereldbank (2006) *Turkey economic memorandum, promoting sustained growth and convergence with the European Union*, Washington D.C., World Bank Publications.
- Wereldbank (2006) *Turkey: labor market study*, Washington D.C., World Bank Publications.
- Wereldbank (2007) *Doing business 2008*, Washington D.C., World Bank Publications.
- Wereldbank (2007) *Global monitoring report 2007*, Washington D.C., World Bank Publications.

- World Economic Forum (2006) *The global gender gap report 2006*, Geneva, World Economic Forum Publications.

Wetenschappelijke artikels

- Aytaç, I.A. en Rankin, B.H. (2006) 'Gender inequality in schooling: the case of Turkey', *Sociology of Education*, 79, p.25-43.
- El-Fadel, M., El-sayegh, Y., Abou Ibrahim, A., Jamali, D. en El-Fadl, K. (2002) 'The Euphrates-Tigris basin: a case study in surface water conflict resolution', *Journal of Natural Resources and Life Sciences Education*, 31, p.99-110.
- Estes, R.J. (2006) 'Development challenges and opportunities confronting economies in transition', *Social Indicators Review*, 83, p.375-411.
- Finance and Development (2005) 'Country focus: Turkey', *Finance and Development*, 42: 2, p.55.
- Healy, G., Özbilgin, M. en Alienfendioglu, H. (2005) 'Academic employment and gender: a Turkish challenge to vertical sex segregation', *European Journal of Industrial Relations*, 11, p.247.
- Hirsh, R.D. en Öztürk, S.A. (1999) 'Women entrepreneurs in a developing economy' *Journal of Management Development*, 18:2, p.114-124.
- Kabaskal Arat, Z.F. (2003) 'Where to look for the truth: memory and interpretation in assessing the impact of Turkish women's education', *Women's Studies International Forum*, 26: 1, p.57-68.
- Momani, B. (2007) 'IMF surveillance and America's Turkish delight' *The Central European Review of International Affairs*, 27, p.5-24.
- Scholl-Latour, P. en Steinbach, U. (2000) 'EU membership for Turkey', *Internationale Politik*, 1 zomer, p.3-11.
- Smits, J. en Hoşgör, A.G. (2006) 'Effects of family background on educational participation in Turkey', *International Journal of Educational Development*, 26, p.545-560.
- Starcher, D. (1999). 'Women entrepreneurs: catalysts for transformation', *UNDEP Quarterly*, 21, p.18-26.

- Špidla, V. (2007) 'Empowering women in Turkey: a priority in the pre-accession process', *Turkish Policy Quarterly*, 6: 1, p.17-22.
- Turan, M. en Kara, A. (2007) 'An explanatory study of the characteristics and attributes of Turkish entrepreneurs: a cross-country comparison to Irish entrepreneurs', *Journal of International Entrepreneurship*, 5, p.25-46.
- Ufuk, H. en Özgen, Ö. (2001) 'Interaction between the business and family lives of women entrepreneurs in Turkey', *Journal of Business Ethics*, 31, p.95-106.
- Ufuk, H. en Özgen, Ö. (2001) 'The profile of women entrepreneurs: a sample from Turkey', *International Journal of Consumer Studies*, 25, p.299-308.
- Yetim, N. en Yetim, U. (2006) 'The cultural orientations of entrepreneurs and employees' job satisfaction: the Turkish small and medium sized enterprises (SMEs) case', *Social Indicators Research*, 77, p.257-286.

Websites

- Doing Business Report (online) 'Doing Business Report' (geciteerd op 5 november 2007). Beschikbaar op <URL: <http://www.doingbusiness.org/>>
- Eur Activ (2007) 'EU-Turkey relations' (online) (geciteerd op 19 september 2007). Beschikbaar op <URL: <http://www.euractiv.com/en/enlargement/>>
- European Stability Initiative (2007) 'Sex and power in Turkey' (online) (geciteerd op 24 september 2007). Beschikbaar op <URL: <http://www.esiweb.org/>>
- Flanders Investment and Trade (2007) 'Landendossier en marktinformatie Turkije' (online) (geciteerd op 5 november 2007). Beschikbaar op <URL: <http://www.flandersinvestmentandtrade.be/>>
- GAP (2007) (online) (geciteerd op 24 november 2007) Beschikbaar op <URL: <http://www.gap.gov.tr/>>
- Grameen Trust (2007) (online) (geciteerd op 24 november 2007) Beschikbaar op <URL: <http://www.grameen-info.org/>>
- IGEME (2007) 'The Turkish Economy' (online) (geciteerd op 4 september 2007). Beschikbaar op <URL: <http://www.igeme.gov.tr/>>

- International Finance Cooperation (2007) (online) (geciteerd op 10 november 2007). Beschikbaar op <URL: <http://www.ifc.org/>>
- International Monetary Fund (2007) 'IMF Executive Board Completes Sixth Review Under the Stand-By Arrangement for Turkey and Approves US\$1.1 Billion Disbursement' (online) (geciteerd op 17 september 2007) Beschikbaar op <URL: <http://www.imf.org/>>
- International Monetary Fund (2007) 'What the IMF does' (online) (geciteerd op 17 september 2007) Beschikbaar op <URL: <http://www.imf.org/>>
- KAGIDER (2007) (online) (geciteerd op 24 november 2007) Beschikbaar op <URL: <http://www.kagider.org/>>
- KAMER (2007) (online) (geciteerd op 24 november 2007) Beschikbaar op <URL: <http://www.kamer.org.tr/>>
- KEDV (2007) (online) (geciteerd op 24 november 2007) Beschikbaar op <URL: <http://www.kedv.org.tr/>>
- KOBI-NET (2007) 'About KOBI-NET' (online) (geciteerd op 5 november 2007). Beschikbaar op <URL: <http://www.kobinet.org.tr/>>
- KOSGEB (2007) 'What we do' (online) (geciteerd op 5 november 2007). Beschikbaar op <URL: <http://www.kosgeb.gov.tr/>>
- KSGM (2007) (online) (geciteerd op 24 september 2007) Beschikbaar op <URL: <http://www.kssgm.gov.tr/>>
- NAVO (2007) (online) (geciteerd op 24 september 2007). Beschikbaar op <URL: <http://www.nato.int/>>
- OESO (2007) (online) (geciteerd op 24 september 2007) Beschikbaar op <URL: <http://www.oecd.org>>
- TESK (2007) (online) (geciteerd op 24 november 2007) Beschikbaar op <URL: <http://www.tesk.org.tr/>>
- TOBB (2007) (online) (geciteerd op 24 november 2007) Beschikbaar op <URL: <http://www.tobb.org.tr/>>
- TTGV (online) (geciteerd op 5 november 2007). Beschikbaar op <URL: <http://www.ttgv.org.tr/>>
- TUBITAK (online) (geciteerd op 5 november 2007). Beschikbaar op <URL: <http://www.tubitak.gov.tr/>>

- Turkish Embassy (2007) (online) (geciteerd op 2 september 2007). Beschikbaar op <URL: <http://www.turkishembassy.org>>
- Turkish Statistical Institute (2007) (online) (geciteerd op 24 september 2007) Beschikbaar op <URL: <http://www.die.gov.tr>>
- TURKSTAT (2007) (online) (geciteerd op 30 september 2007). Beschikbaar op <URL: <http://www.die.gov.tr/>>
- TÜSIAD (online) 'Innovation' (geciteerd op 5 november 2007). Beschikbaar op <URL: <http://www.tusiad.org/>>
- United Nations Economic Commission for Europe (2007) (online) (geciteerd op 24 september 2007). Beschikbaar op <URL: <http://www.unece.org/>>
- Wereldbank (2007) 'Turkey' (online) (geciteerd op 2 september 2007). Beschikbaar op <URL: <http://www.worldbank.org/>>
- World Trade Organization (2007) (online) (geciteerd op 24 september 2007). Beschikbaar op <URL: <http://www.wto.org/>>

Niet-wetenschappelijke Bronnen

- Benmayor, G. (2006) 'Life is now easier for female entrepreneurs', *Turkish Daily News*, 23 September, p.5.
- *Turkish women's groups attack the draft constitution* (2007) Radioprogramma, BBC Radio, London, 2 Oktober.